

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№2 (83), 2020

Хуҷанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст (Шаҳодатномаи № 065/МЧ-97 аз 31.05.2018).

Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмии пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016) ва КОА-и назди Президенти ҶТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмии рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмии Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор
Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзади илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзади илмҳои таърих, дотсент; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирбобоев А.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М., доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Нағзибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Раҳимов М.А., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзади илмҳои филология, дотсент (котиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумиоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Пянков И.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 065/М/Ь-97 от 31.05.2018)*

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в июне 2016 г.), и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Бабаджанова Р., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Дубовицкий В.В., доктор исторических наук, профессор; Захиди Н.Ш., доктор филологических наук, профессор; Исомитдинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент; Кацев А.С., доктор филологических наук, профессор; Мирбобоев А.К., доктор исторических наук, профессор; Мирзоев Н.М., доктор исторических наук, профессор; Мирзоюнус М., доктор филологических наук, профессор; Мукимов М.А., доктор филологических наук, профессор; Нагзибекова М.Б., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Пирумишоев Х.П., доктор исторических наук, профессор; Пьянков И.В., доктор исторических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Рахимов М.А., доктор исторических наук, профессор; Салимов Р.Д., доктор филологических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Якубов Ю.Ё., доктор исторических наук, профессор.

© ТГУПБП, 2020

The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year in Tajik, Russian and English

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic
(Licence №065/ MJ-97 from 31.05.2018)*

The journal is included into the Inventory of leading scientific journals and editions being under the auspices of Russian Federation Ministry of Education of Science supervising the Higher Attestation Commission (since June 2011, reregistered in June 2016); the edition being included also into the Inventory of HAC publications under the auspices of Tajikistan Republic President (since November 2018) major scientific results presented in dissertations challenging for Doctor's of Candidate's degree being bound to be published in the present periodical.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor

Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor; Babadjanova R., Dr. of Philology, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Kateyev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirboboyev A. K., Dr. of History, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Professor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasridinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Rakhimov M. A., Dr. of History, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor; Hakimova B.N., candidate of philological sciences, Associate Professor (Responsible Secretary); Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Pyankov I. V., Dr. of History, Professor; Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor.

07 00 00 ИЛМҶОИ ТАЪРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07 00 02 HOME HISTORY

УДК 902.035
ББК 63.48

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ ХОРИҶӢ ДАР ТАҲҚИҚИ САРАЗМ *Раҳимов Набиҷон Турдиалиевич, д.и.т., профессори кафедраи таърихи Ватан ва археологияи МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)*

ВКЛАД ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИЕ САРАЗМА *Рахимов Набиджон Турдиалиевич, д.и.н., профессор кафедры отечественной истории и археологии ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

THE CONTRIBUTION OF FOREIGN RESEARCHERS INTO THE STUDY OF SARASM *Rahimov Nabijon Turdialievich, Dr. of History, Professor of Home History and Archaeology Department under the SEI "KhSU named after acad. B.G.Gafurov" (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: nabir@mail.ru*

Калидвожаҳо: археология, ёдгориҳои энеолитӣ, Саразм, ҳафриёт, мутахассисони хориҷӣ, Эъзомияи Тоҷикистону Фаронса.

Мақола ба иштироки мутахассисони хориҷӣ дар омӯзиши ёдгории бостониносии Саразм бахшида шудааст. Ин ёдгорӣ ба давраи энеолит мансуб аст. Ҳафриёти бостониносии Саразм соли 1977 оғоз ёфта, то имрӯз идома доранд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар Саразм диққати бостониносони хориҷиро ба худ кашидааст. Бостониносон аз бисёр кишварҳо (Русия, ИМА, Олмон, Италия ва ғайра) дар ҳафриёт ширкат варзидаанд. Олимони марказҳои илмии Фаронса иштирокдорони доими дар ҳафриёти бостониносии дар Саразм (А. П. Франкфорт, Р. Безенвал, Б. Леоне, Ф. Брунэ ва дигарон) мебошанд. Муаллиф қайд мекунад, ки экспедитсияи муштаракӣ Тоҷикистону Фаронса корҳои зиёди тадқиқотиро анҷом дода, бисёр масъалаҳои муҳими таърих ва бостониносии Саразмро ҳал кардааст. Нашир шудани натиҷаи тадқиқоти бостониносии Фаронса ёдгории бостониносии Саразмро дар илми ҷаҳонӣ хуб муаррифӣ мекунад. Ҳамин тавр, муаллиф саҳми муҳими мутахассисони хориҷиро дар омӯзиши Саразм қайд мекунад.

Ключевые слова: археология, энеолитические памятники, Саразм, раскопки, иностранные специалисты, Таджикско-Французская экспедиция

Показано участие иностранных специалистов в изучении археологического памятника Саразм. Этот памятник относится к эпохе энеолита. Археологические раскопки Саразма начались в 1977 году и продолжаются до наших дней. Результаты исследований Саразма вызывают постоянный интерес иностранных учёных. В раскопках принимали участие археологи из многих стран (Россия, США, Германия и др.). Учёные из научных центров Франции являются постоянными участниками археологических раскопок на Саразме (А.-П. Франкфор, Р. Безенваль, Б. Леоне, Ф. Брюнэ и др.). Указано, что совместная Таджикско-Французская экспедиция проделала большой объём исследовательских работ и решила много важных вопросов по истории и археологии Саразма. Публикации французских археологов хорошо представляют археологический памятник Саразм в мировой науке. Таким образом, отмечен важный вклад иностранных специалистов в изучение Саразма.

Key words: *archeology, eneolithic monuments, Sarazm, excavations, foreign experts, Tajik-French expedition.*

The article is devoted to the participation of foreign experts in the study of the archaeological monuments Sarazm. This site belongs to the Eneolithic era. Archaeological excavations of Sarazm began in 1977 and have been continuing to the present day. The results of researches on Sarazm are of constant interest for foreign scholars. Archaeologists from many countries (Russia, USA, Germany, etc.) took part in the excavations. Scientists from the scientific centers of France are regular participants in the archaeological excavations at Sarazm (A.-P. Frankfort, R. Besenval, B. Leone, F. Brunet, etc.). The author points out that the joint Tajik-French expedition has done a large amount of researches and solved many important issues of the history and archeology of Sarazm. The publications of the French archaeologists are good presentation of the archaeological site of Sarazm in the world of science. Thus, the author notes the important contribution of foreign experts into the study of Sarazm.

Шаҳри қадимтарини Суғду Осиёи Миёна - димнаи Саразми бостонӣ моҳи сентябри соли 1976 аз тарафи бостоншиноси тоҷик Абдуллоҷон Исҳоқов кашф гардид ва худи ҳамон сол ҳафриёти ин ёдгорӣ оғоз ёфт. Дар хандаки аввалин давраҳои таърихӣ ва ғафсии қабатҳои маданияи ин ёдгорӣ муайян шуд. Аз маводи ба даст омада аён гардид, ки Саразм ба замони энеолит (асри сангу мис) ва биринҷ мансуб будааст. Ба аҳли таҳқиқ равшан гашт, ки қабати аввалини ёдгорӣ 5500 сол пеш ба вучуд омадааст. Дар натиҷаи корҳои бостоншиносӣ исбот шуд, ки Саразм шаҳри қадими суғдӣ будааст. Дар майдони кофтӯкови археологӣ хонаҳои истиқоматӣ, бӯстонсаройҳо, оташкадаҳои устохонаҳо, кӯчаю тангкӯчаҳо, хучраҳои хочагӣ ва дигар боқимондаҳои меъморӣ ҳаффорӣ карда шудаанд. Ин бозёфтҳо аз дараҷаи баланди санъати меъморӣ, ҳунармандӣ, шаҳрсозию шаҳрдорӣ саразмиён шаҳодат медиҳанд [5,244].

Таҳқиқи бостоншиносӣ дар Саразм аз соли 1976 бо сардорӣи бостоншинос Абдуллоҷон Исҳоқов оғоз шуд. Тирамоҳи соли 1977 дар шаҳри Панҷакент конфронси умумииттифоқӣ зери унвони "Маданияти асрҳои миёнаи барвақти Осиёи Миёна ва Қазоқистон" баргузор гардид [9,184]. Дар ин конфронс Абдуллоҷон Исҳоқов берун аз барнома сухан ронда, оид ба кашфи ёдгорӣи нав - димнаи Саразм ва бозёфту мадракҳои нодирӣи он гузориш намуд.

Аз соли 1977 бостоншиносони намоёни собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва хориҷӣ ба Саразм бештар таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Онҳо ба ахбори илмии бостоншиносони тоҷик қаноатманд нашуда, ба Панҷакент омаданд.

Сафари аввалини илмиро ба Саразм соли 1979 бостоншиноси фаронсавӣ Анри-Пол Франкфор анҷом дод. Ин меҳмони тасаддуфӣ набуд. профессор Анри-Пол Франкфор солҳо дар шимоли Афғонистон ба ҳафриёти ёдгории давраи энеолитӣ - шаҳраки Шуртуғай машғул буд. Ҳалли чанде масалаҳои муҳими энеолитӣ дар китоби мақолаҳои А.-П.Франкфор инъикос ёфтанд [12;13;14,15]. Аз ин рӯ шиносӣ бо ёдгории навӣ энеолити дар Тоҷикистон барояш хеле муҳим буд.

Худи ҳамон сол (1979) боз ду нафар муҳаққиқи хориҷӣ - Филипп Кол, профессори Весселей коллечи шаҳри Кембриҷи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Бертил Леоне аз Маркази бостоншиносии Фаронса ба дидани ёдгории Саразм мушарраф шуданд. Мутахассисони варзида баъди ошноии наздик ба бозёфтҳо ба мавқеи шаҳраки Саразм дар илми бостоншиносии кишварҳои Шарқ баҳои арзанда доданд. Бостоншиносон ба ҳулосае омадаанд, ки тамаддун дар водии Зарафшон дар замони сангу биринҷ ташаккул ёфтааст. Аз ҳамин сабаб олимони маданияти саразмиёро асоси маданияти кишоварзии сокинони байни дарёҳои Сиру Ому ҳисобиданд.

Соли 1982, баъд аз муаррифии дастовардҳои ҳафриёти Саразм аз тарафи бостоншиноси тоҷик - Абдуллоҷон Исоқов дар Симпозиуми аввалини шӯравӣ фаронсавӣ дар мавзӯи "Бостоншиносии Бохтари қадим"[4;92] масъалаи таҳқиқи Саразм ва иштироки мутахассисони хориҷӣ дар он ҷиддан ба миён гузошта шуд. Баъд аз симпозиум, соли 1983 боз як олими машҳур - бостоншиноси амрикоӣ Карл Ламберг-Карловски (ИМА -1983), ки ду ёдгории ҳамзамони Саразм дар Эрон - шаҳри Сохте ва Тепаи Ҳисорро таҳқиқ мекард, ба Саразм омада, бо натиҷаҳои ҳафриёти А.Исоқов ошно гардид.

Баъд аз шиносӣ бо мавод ва бозёфтҳо бостоншиносони амрикоӣ фаронсавӣ масъалаи ҳафриёти муштараки Саразмро ба миён гузоштанд. Ҳамин тавр, ҳамкориҳои бостоншиносони Тоҷикистону ҷаҳон оғоз ёфт. Ин далели он буд, ки ёдгории бостонии ниёгонамон на фақат барои таҳқиқи сарчашмаи аслии тамаддуни тоҷикон, балки дар шинохти тамаддуни ҷаҳонӣ низ аҳамияти бузурги таърихӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар сарғаҳои ҳамкориҳои олимони тоҷику шӯравӣ бо олимони Фаронса дар масъалаи саразмшиносӣ бостоншиноси номи тоҷик, профессор, шодровон Абдуллоҷон Исоқов ва олими фаронсавӣ Жан-Клод Гарден қарор доранд.

Пас аз гуфтугӯи тарафайни байни Тоҷикистон (АИ), Фаронса (CNRS) ва Амрико (Осорхонаи Пибодии Донишгоҳи Ҳарвард) ин муддао амалӣ гардид. Аввалин шуда, тобистони соли 1984 бо мақсади кашфи асрори Саразм бостоншиносони Фаронса Анри - Пол Франкфор ва Ролан Безенвал ба Тоҷикистон омаданд. Кор дар ҳафриётҳои рақами 7-ум оғоз ёфт.

Бостоншиносони Донишгоҳи Гарварди иёлоти Массачусетси Амрико Карл Ламберг-Карловски ва Филипп Кол низ соли 1985 ба Панҷакент омада, дар шаҳраки Саразм ду хандаки санчишӣ кофтанд. Дар хандакҳо чор қабати асосии Саразм бо маводи энеолит ва асри биринҷӣ пайдо шуданд.

Дар натиҷа онҳо ба ҳулосаи Абдуллоҷон Исоқов оид ба таърихи 5000-5500-солаи тамаддуни Саразм ҳамфикр шуданд.

Соли 1986 ба қорҳои кофтукӯвии Саразм олимони ҷавони Олмон, Афғонистон ва Испания низ ҳамроҳ шуданд. Солҳои 1992-1995 олимони Донишгоҳи Орлеан (Фабиан

Сесброн) ва Тоҷикистон омӯзиши конҳои қадими кӯҳҳои Зарафшонро гузарониданд. Муқоисаи ашёи конҳои қадим ва бозёфтҳои Саразм натиҷаи хуб дод. Таҳқиқот исбот намуд, ки саразмиён аввалин маъдангудозон буда, боигарии зеризаминии минтақаро низ фаровон истифода намудаанд.

Экспедитсияҳои бостоншиносии байналмилалӣ олимони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Фаронса, Италия, Русия ва дигар мамлакатҳо дар солҳои гуногун дар Саразм пажӯҳишҳо анҷом доданд. Бозёфтҳои бостоншиносон асосан аз анҷоми рӯзгор, зебу зиннати тиллоӣ, нуқрагин, мисӣ, биринҷӣ, сангҳои гуногун ва устухонҳои ҳайвоноту парандаҳо иборатанд. Зарфҳои сафолӣ мунаққашу сангини суфташуда ва порчаҳои нақшҳои деворнигорҳо аз санъати баланди ҳунармандии гузаштагонамон шаҳодат медиҳанд.

Дар мақолаи яқояи «Таҳлили филизоти Саразм. ҚШС Тоҷикистон» як гурӯҳи олимони чунин сатрҳо дарҷ гардиданд: «Саразм нафақат яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандии Мовароуннаҳри Осиёи Миёна, балки тамоми Шарқи Наздик – Эрон, Балучистон, Афғонистону Ҳиндустон низ ба шумор меравад» [11,7-12].

Рӯзҳои 2-4-уми сентябри соли 1994 ба муносибати 10-солагии Эъзомияи (экспедитсияи) муштараки Тоҷикистону Фаронса дар шаҳри бостонии Панҷакент Конфронси байналмилалӣ дар мавзӯи "Водии Зарафшон ва нақши он дар тамаддуни Шарқи қадим" баргузор гардида буд. Дар қори конфронс олимони Тоҷикистон, Фаронса ва Ўзбекистон ширкат варзида, қарордод ба имзо расониданд, ки он тасдиқи илмӣ 5500-солагии кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шахрсозӣ шахрдорӣ саразмиён мебошад.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 90-уми асри ХХ қорҳои археологӣ дар Саразм бо сабабҳои маълум қоҳиш ёфтанд. Солҳои 1995-2002 қофтӯқов гузаронида нашуда, танҳо натиҷаи бозёфтҳои солҳои қаблӣ ба қоп мерасид.

Оҳиста-оҳиста вазъият беҳтар шуд ва алоқаҳои илмӣ бо олимони қоричӣ барқарор гардид. Масалан, Анри-Пол ва А.Тантиева дар омодагии қучқатҳои Саразм барои ба Рӯйхати мероси умумҷаҳонии ЮНЕСКО ворид намудани ин ёдқорӣ қаболона иштирок намуданд. Баъд аз танаффуси дароз алоқаи байналмилалӣ ва ҳафрийети яқояи муштараки олимони тоҷик бо ҳамқасбони қоричӣ барқарор гардида, экспедитсияи муштарақ аз нав созмон дода шуд.

Соли 2011 шартномаи нави олимони тоҷик ва фаронсаӣ (МАҒАС), Экспедитсияи археологӣ фаронсаӣ дар Осиёи Марказӣ) доир ба давом додани ҳафрийети Саразм ба имзо расид. Мутобиқи ин шартнома гурӯҳи олимони фаронсаӣ бо сардорӣ Фредерик Брюнэ, доктори археология, директори Миссияи археологӣ Фаронса дар Осиёи Марказӣ (МАҒАС) ба Тоҷикистон омад. Ба ин гурӯҳ қайр аз бостоншиносон (Р.Безенвал, Б.Леоне ва диг.) муҳандис-муҳаққиқ Грегори Давтияна ва мутахассиси техникаи расмқашӣ дар археология Леон Мондигитэги дохил шуданд.

Самтҳои асосии ҳафрийет:

Соли 2012 - қофтӯқов дар ҳандақҳои №№14 ва 16, омӯзиши планиграфия ва геофизикаи Саразм дар майдони тақрибан 12 га (роҳбар Анри-Пол Франкфор, Ролан Безенваль) [1, 15-39; 2,65; 3,20-40].

Соли 2013: 1. Омӯзиши қабатбандӣ ва қишрҳои ёдқорӣ, муайян намудани боқимондаҳои обёрии қадим (Ф. Брюнэ, А.-П. Франкфор, Б. Мутан), 2. Таҳқиқи

археоботаникӣ (Спенглер, Виллсокс), 3. Таҳқиқи археозоологӣ (Мутан, Безенваль, Франкфор) [3, 20-39].

Соли 2014: 1. Омӯзиши бозёфтҳои археологии сафолину филизӣ ва сангӣ (Б. Мутан, Ф. Брюнэ), 2. Таҳқиқи археозоологӣ (С. Лепец, Н. Моранд). Зиёда 35 000 пораи устухони хайвонот аз хандаҳои 15-16 омӯхта шуд, 3. Корҳои консерватсионӣ (нигаҳдорӣ) ва барқарорсозии бозёфтҳои ҳафриёти №16 (Ч. Васкес) дар лабораторияи реставратсионии пойгоҳи Саразм, 4. Омӯзиши обёрии қадим: маълум гашт, ки чӯйборҳои қадими Саразм бо чӯйҳои асри биринҷии Бохтар (Шуртӯқай дар Афғонистон) хеле монанд будааст (А.-П. Франфор ва Р.Безенвал) [7,57].

Охири соли 2014: узви фаёли экспедитсия Ролан Безенвал аз ҳаёт гузашт.

Солҳои 2016-2017 - асосан маводи ҷамъшудаи Саразм омӯхта шуд

Соли 2018: Мизи мудаваар дар мавзӯи "Усулҳои инноватсионии таҳқиқ дар Саразм" баргузор гардид, ки дар он натиҷаҳои омӯзиши топография ва иншооти обёрии Саразм (Г. Давтиян), усулҳои муосири қайди графикаи бозёфтҳо (Л. Мондигитеги), навҳои индустрияи санг (Ф. Брюнэ) пешкаш шуданд [7,56-58].

Дар раванди кофтукови Саразм олимони ба нишоҳаҳои ҳаёти иқтисодии саразмиҳо низ эътибор доданд.

Баробари ин дар ҳафриётҳои 1 ва 7 бостоншиносон Ҷамшед Исҳоқов ва Ролан Безенвал дар биноҳое, ки ба яке авлоди сернуфуз мансуб буд, ӯрдаҳои махсус барои нигоҳдории ғалла ва меваро дарёфтанд. Дар бинои 1 се хоначаи аз хишти хом сохташудаи ҳаҷмашон 1.50x1-метра дар назди девори хонаи калони дарозиаш 4 ва бараш 2.50 метр ҷойгир шудаанд. Дар бинои 7 ин гуна ҳамбаҳо 7-тоанд.

Яке аз аъзои гурӯҳи муштараки байналхалқӣ, зоолог Ҷон Десс дар омӯзиши чорводории қадим саҳм гузошт. Нишоҳаҳои инкишофи чорводорӣ дар Саразм дар устухонҳои хайвонҳои гуногун, ки дар болои теппаҳо ба ҷашм мерасиданд, дида мешуд. Бостоншиносон намедонистанд, ки онҳо устухонҳои чорвои ваҳшианд ё хонагӣ. Дар муайян кардани мансубияти олами хайвоноти деҳшаҳри Сари Замин (Саразм) олими Фаронса Ж. Десс ва Русия А. К. Каспаров иштирок карданд. Аз рӯи таҳқиқи онҳо маълум гардид, ки сокинони Саразм дар хоҷагии худ 87% моли майда: буз, гӯсфанд, хук, гову говмеш, сағ доштанд. Дар байни устухонҳои омӯхташуда 1.9% устухонҳои хайвоноти ваҳшӣ дучор шуданд. Палеозоологи машҳури фаронсагӣ Ж. Десс намудҳои парандаҳои он давраро муайян намуд. Аз рӯи таҳқиқи ин олимони маълум гардид, ки дар байни устухонпораҳо боқимондаҳои устухони мурғу мурғобӣ, кабуку кабутар ва моҳихӯрақҳо низ дучор мешуданд.

Аҳли таҳқиқ маълум карданд, ки қисми асосии хайвоноти хонагӣ бузу гӯсфандон буда, таносуби онҳо ба гову барзагов ва нахчиру маркаб 1 бар 10-ро ташкил медиҳад. Бояд қайд намоем, ки саразмиён дар зинаи аввали инкишофи маданияти энеолит ҳоло аспро ба худ ром накарда буданд, зеро устухони асп дар қабате, ки ба замони асри биринҷӣ тааллуқ дорад, ба миқдори хеле кам дарёфт шуд.

Олимони хориҷӣ дар бисёр ёдгориҳои шинохтаи ҷаҳонӣ кофтуков гузаронидаанд ва таҷрибаи онҳо дар раванди ҳафриёти Саразм муфид буд. Масалан, барои ҳалли муаммои сохти хумдонҳои Саразм ба бостоншиносони тоҷик олимони Фаронса Анри Пол Франкфор ва Ролан Безенвал ёрӣ расониданд. Дар ин самт таҷрибаи бостоншинос, сарвари осорхонаи ГИМЕН-и Париж Франсуа Жариж низ ҷоидаовар буд. Бостоншиноси амрикоӣ Карл Ламберг-Карловски дар заминаи ёдгории Яхтеппаи Эрони ҷанубӣ солҳои 1970-1980 ҳафриёт гузаронидааст. Ӯ санаи тайёр

кардани марчону шаъбаҳои нуқрагинро муайян намудааст. Олими фаронсавӣ М. Фонтуги бошад санаи радиоуглеродии қабатҳои маданияи ёдгорино равшан кард.

Ҳама олимони хориҷӣ аҳамияти бузурги таҳқиқи ин ёдгорино қайд менамоянд. Доктори археология, мудири гурӯҳи археологии Маркази миллии тадқиқоти илмии Фаронса - Пол Бернар гуфта буд, ки "ҳафриёти ин ҷо ба таври раднопазир исбот менамояд, ки водии Зарафшон маркази калони маданияи тичоратии Осиёи Миёна, сокинонаш соҳиби маданияти баланд будаанд. Ҳафриёт олиҷаноб, дар асоси усулҳои ҳозиразамон ба ҷо оварда, ҳарҷониба омӯхта шудааст"[6,383].

Р. М. Мунчаев, муовини директори Пажӯҳишгоҳи археологии АИ ИҶШС қайд намудааст, ки "дар симои ҳафриёти Саразм ва бозёфтҳои осори маданияти модии он ба мо муяссар гардид, ки маркази нави тамаддуни қадими халқҳои Осиёи Миёна ва пеш аз ҳама, халқи тоҷикро бинем"[6,385]. Бояд гуфт, ки дигар олимони ва мутахассисони бостоншиносӣ низ тарафдори ин гуфтаҳо мебошанд.

Хулоса. Нодиртарин ёдгории археологии Саразм соли 1976 кашф гардид. Бозёфтҳои қадими Саразм таваҷҷуҳи олимони ҷаҳонро ҷалб намуд. Дар ин ҷо экспедитсияҳои бостоншиносии байналмилалӣ олимони ИМА, Фаронса, Италия, Россия ва дигар мамлакатҳо дар солҳои гуногун пажӯҳишҳо анҷом доданд.

Ширкати олимони хориҷиро дар ҳафриёти Саразм ба 2 марҳала ҷудо кардан мумкин аст:

1) Солҳои 1984-1994 - қорҳои ҳафриётӣ, ки ба муайян намудани қабатҳои ёдгорӣ ва санагузори он равона шуда буданд;

2) Аз соли 2011 то имрӯз - омӯзиши комплекси ёдгорӣ, ки муайян намудани сохтори димна, омӯзиши меъмории объектҳои боқимонда, обёрӣ, намуди машғулияти аҳоли (кишоварзӣ, чорводорӣ, хунармандӣ ва ғ.) ихтисос ёфтааст.

Дар натиҷаи омӯзиши маводи бозёфтшудаи Саразм олимони тоҷик ва хориҷӣ ба хулосаҳои зерин омаданд: деҳшаҳри Саразм ба давраи энеолит тааллуқ дошта, қадимтарин манзили маскани ниёгонамон ба ҳисоб меравад ва ҳамчунин аввалин ёдгории кишоварзону чорводорон, хунарманду меъмрон дар тӯли зиёда аз 5500 соли таърихи мардуми Ориёно мебошад.

Бо назардошти аҳамияти бузурги таърихӣ ва ҳамчун шаҳодати беназири куҳанбунёдиву тамаддунофарии халқи тоҷик будани ин ёдгорӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми сентябри соли 2000, №391 дар ҳудуди он Мамнӯъгоҳи таърихӣ-бостоншиносии Саразм таъсис дода шуд.

Соли 2010 дар Иҷлосияи 36-уми ЮНЕСКО дар шаҳри Рио-де Жанейрои Бразилия Саразм ба Феҳристи умумиҷаҳонии мероси фарҳанги модии ЮНЕСКО ворид гардид.

Натиҷаи кашфиёт ва ҳафриёти бостоншиносони тоҷик ва хориҷӣ дар силсилаи мақолаҳои илмӣ ва китобу монографияҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, фаронсавӣ ва англисӣ таҷассум ёфтаанд. Ин кори хеле муҳим дар роҳи муаррифии тамаддуни халқи тоҷик дар арсаи ҷаҳон мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (26-уми декабри соли 2019) аз тасмими нави Конфронси генералии ЮНЕСКО оид ба баргузори ҷашнҳои 5500-солагии Саразми бостонӣ ва 700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ мужда доданд [8].

Пайнавишт:

1. Брюнэ Ф., Франкфор А.-П., Раззоков А., Мутан Б. *Археологическое исследование Саразма в 2012 г. Таджикско-французской совместной экспедицией (МАФАК)*// *Археологические работы в Таджикистане*. - Вып.38. - Душанбе, 2016. - С.15-39;
2. Брюнэ Ф., Франкфор А.-П., Мутан Б., Раззоков А., Безенваль Р. *Археологическое исследование Саразма в 2014 г. совместной Таджикско-французской экспедицией (МАФАК)*// *Археологические работы в Таджикистане*. Вып.40. - Душанбе, 2019. - С.65 (64-79).
3. Брюнэ Ф., Раззоков А., Мутан Б. *Археологическое исследование Саразма в 2013 г. Таджикско-французской совместной экспедицией (МАФАК)*. // *Археологические работы в Таджикистане*. - Вып.39. - Душанбе, 2017. - С.20-40.
4. *Древнейшие культуры Бактрии: Среда, развитие, связи* // *Тез. первого сов.-фр. симпоз. "Археология древнейшей Бактрии"* (Душанбе, 27 окт.-3 нояб. 1982 г.) / *Отв. ред. Р. М. Мунчаев и др.* - Душанбе: Дониш, 1982. - 92 с.
5. Исаков А. *Саразм*. - Душанбе, 1991. - 244 с.
6. Исҳоқов А. *Саразм - оғози тамаддуни халқи тоҷик. Панҷакенти Сугд*. - Хучанд, 2005. - 402 с.
7. Каримова Г.Р., Франкфор А.П. *Саразм: этап исследования - 2008-2018* // *Археологические работы в Таджикистане*. Вып. 40. - Душанбе, 2019. - С.56-58
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2019. – Душанбе, 2020.
9. *Раннесредневековая культура Средней Азии и Казахстана*//ТД *Всесоюзной конференции. Пенджикент, 26-31 августа 1977*. - Душанбе, 1977. – 184 с.
10. Франкфор А.-П., Раззоков А., Мутан Б. *Результаты археологических исследований протогородского поселения Саразм (Совместная таджикско-французская экспедиция)* // *Археологические работы в Таджикистане*. - Вып.37. - Душанбе, 2014. - С.25-78
11. Isakov A.I., Khol R.Z., Lamberg Karlovsky and Maddin R. *Metalurgical Analisis from Sarazm, Tajikistan SSR*//*Archal Ometry* 29. 1-1987. – London, 1887
12. Francfort, H.-P. *Fouilles de Shortughai, Recherches sur L'Asie Centrale Protohistorique* Paris: Diffusion de Boccard, 1989
13. Francfort, H.-P. *Nomades et sédentaires en Asie Centrale* Sous la direction d' Henri-Paul Francfort Editions du CNRS, Paris, 1970;
14. Fussman, G.; Kellens, J.; Francfort, H.-P.; Tremblay, X.: *Aryas, Aryens et Iraniens en Asie Centrale*. (2005) Institut Civilisation Indienne ISBN 2-86803-072-6
15. *Répertoires des petroglyphs d'Asie Centrale* Sous la direction de Henri-Paul Francfort, Jakov A. Sher De Boccard, Paris, 1999;

Reference Literature:

1. Brune F., Frankfort A.-P., Razzokov A., Mutan B. *Archaeological Research of Sarazm in 2012 by the Tajik-French Joint Expedition (MAFAK)* // *Archaeological Jobs in Tajikistan*. - Issue. 38. - Dushanbe, 2016. - pp. 15 – 39.
2. Brunet F., Frankfort A.-P., Mutan B., Razzokov A., Bezenval R. *Archaeological Research of Sarazm in 2014 by the Joint Tajik-French Expedition (MAFAK)*// *Archaeological Jobs in Tajikistan*. Issue. 40. - Dushanbe, 2019. - pp. 65 (64 - 79).

-
3. Brunet F., Razzokov A., Mutan B. *Archaeological Research of Sarazm in 2013 by the Tajik-French Joint Expedition (MAFAK)*. // *Archaeological Jobs in Tajikistan*. - Iss. 39. - Dushanbe, 2017. - pp. 20 - 40.
 4. *The Ancient Cultures of Bactria: Environment, Development, Communications. Thesis of the First Soviet-French Symposium "Archeology of the Ancientest Bactria" (Dushanbe, Oct. 27-Nov 3, 1982)/ Editor-in-charge R.M. Munchaev et al.* - Dushanbe: Knowledge, 1982. - 92 pp.
 5. Isakov A. *Sarazm*. - Dushanbe, 1991. -244 pp.
 6. Iskhakov A. *Sarazm – The Sources of Tajik Nation`s Civilization - Khujand*, 2005. - 402 pp.
 7. Karimova G.R., Frankfort A.-P. *Sarazm: Research phase - 2008-2018 // Archaeological Jobs in Tajikistan*. Issue 40. - Dushanbe, 2019. - pp. 56 – 58.
 8. *Tajikistan Republic President`s Message to Majlisi Oli (Supreme Council) of Tajikistan*. 12/26/2019. - Dushanbe, 2020.
 9. *Early Medieval Culture of Central Asia and Kazakhstan // Theses and Reports of the All-Union Conference. Panjakent, August 26 - 31, 1977.* - Dushanbe, 1977. - 184 pp.
 10. Frankfort A.-P., Razzokov A., Mutan B. *Archaeological Researches Results of Protourbah Settlement of Sarazm (Joint Tajik-French Expedition) // Archaeological Jobs in Tajikistan*. - Issue 37. - Dushanbe, 2014. - pp. 25 – 78.
 11. Isakov A.I., Khol R.Z., Lamberg Karlovsky and Maddin R. *Metallurgical Analysis from Sarazm, Tajik SSR//Archal Ometry* 29. 1-1987. – London, 1887
 12. Francfort, H.P. *Excavations of Shortughai Researches on Central Asia. Protohistoric Paris*. Diffused by Boccard, 1989 (in French).
 13. Francfort, H.P. *Nomads and Settled Inhabitants in Central Asia. Under the editorship of Henri-Paul Transform of CNRS.* – Paris, 1970 (in French).
 14. Fussman, G.; Kellens, J.; Francfort, H.-P.; Tremblay, X.: *Aryans, Aryans and Iranians in Central Aisa. (2005) The Institute of Indian Civilization (ISBN) 2-86-803-072-6 (in French)*.
 15. *Repertoire of Central Asia Petroglyhs. Under the editorship of Henri-Paul. Trancfort, Jakov A., Sher de Boccard.* - Paris, 1999. (in French).

УДК 930
ББК 63.3(543.0)

**ГЕРОИЧЕСКАЯ ОБОРОНА
КРЕПОСТИ МАХРАМ И ЕЕ
ЗНАЧЕНИЕ В ИСТОРИИ
КОКАНДСКОГО ХАНСТВА** *Турсунов Бустон Рахмонович, к. и. н., доцент
кафедры истории Отечества и археологии ГОУ
«ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд) E-MAIL: 7561172@mail.ru*

**МУДОФАИ ҚАХРАМОНОНАИ
ҚАЛЪАИ МАҲРАМ ВА
АҲАМИЯТИ ОН ДАР
ТАЪРИХИ ХОНИГАРИИ
ҚЎҚАНД** *Турсунов Бӯстон Раҳмонович, н.и.т.,
доценти кафедраи таърихи Ватан ва
археологияи МДТ «ДДХ ба номи
акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)*

**HEROIC DEFENCE OF
MAHRAM FORTRESS AND
ITS IMPORTANCE IN THE
HISTORY OF KOKAND
KHANATE** *Tursunov Buston Rakhmonovich, candidate of
historical sciences, Associate Professor of the
department of home history and archeology under the
SEI "KhSU named after acad. B. Gafurov"
(Tajikistan, Khujand)*

Ключевые слова: письменные источники, Махрамское сражение, 22 августа 1875 г., героическая оборона крепости, сведения Н. Коритова, пять тысяч погибших, медаль «За взятие крепости Махрам»

Изложен подробный анализ письменных источников, в которых освещается Махрамское сражение – одна из героических и трагических страниц истории таджикского народа, которое произошло 22 августа 1875 г. Показано, как таджики вместе с другими народами Кокандского ханства организовали героическую оборону крепости. Приведены сведения Н. Коритова о том, что основная часть защитников героически пала на поле боя, только в окрестностях крепости, в ней самой и на берегах Сырдарьи были убиты до пяти тысяч человек. Отмечено, что в честь штурмовщиков была выпущена медаль Российской империи «За взятие крепости Махрам», что тоже подтверждает историческое значение этого сражения. Однако до сих пор не увековечена память героически павших защитников крепости Махрам, городов Худжанда и Ура-Тюбе (ныне Истаравшан).

Калидвожаҳо: манбаъҳои хаттӣ, муҳорибаи Маҳрам, 22 августи соли 1875, мудофиаи қаҳрамононаи қалъа, маълумоти А. Коритов, панҷ ҳазор шаҳидон, медал «Барои фатҳи Маҳрам»

Таҳлили муфассали манбаъҳои хаттӣ пешниҳод шудааст, ки дар онҳо муҳорибаи Маҳрам – яке аз саҳифаҳои қаҳрамонӣ ва фочеавии таърихи халқи тоҷик буда, 22 августи соли 1875 барпо шудааст. Таъкид гардидааст, ки Тоҷикон яққоя бо дигар халқҳои хонигарии Қўқанд мудофиаи қаҳрамононаи қалъаро ташиқил намуданд. Маълумоти Н. Коритов дар он бора зикр шудааст, ки қисми асосии мудофеон дар майдони ҷанг қаҳрамонона ҳалок гаитанд. Мувофиқи маълумоти ин муаллиф танҳо дар

гирду атрофи қалъа, худи он ва дар соҳили Сирдарё наздик панҷ ҳазор мудофеон шаҳид шуданд. Зикр шудааст, ки бахшида ба госибон дар империяи Русия медали «Барои ғатҳи қалъаи Маҳрам» бароварда шудааст. Ҳамчунин дар бораи аҳамияти таърихии муҳорибаи мазкур шаҳодат медиҳад. Мутассифона, то ҳоло хотираи мудофеони қалъаи Маҳрам, шахрҳои Хучанд ва Уромтеппа (Истаравшани имрӯза), ки ҷонашонро дар роҳи ҳифзи Ватан қурбон карданд, абадӣ гардонидани намунаи шудааст.

Key words: *written sources, Mahram battle of August 22, 1875, heroic defence of the fortress, N. Korytov's information, five thousand perished, medal "For the Seizure of Mahram Fortress"*

The author of the article expounds a detailed analysis of written sources where Mahram battle is elucidated – the latter is one of the heroic and tragic pages of the history of the Tajik people which took place on August 22, 1875. It is shown how Tajik together with the representatives of other nations of Kokand khanate organized a heroic defence of the fortress. There are adduced N. Korytov's data running to the effect that the major part of the defenders perished heroically in the field of the battle, only in the vicinities of the fortress in it itself, on the Syr-Darya banks up to five thousand people were killed. It is underscored that in honour of the defenders there was issued the medal of the Russian empire "For the Seizure of Mahram Fortress"; the fact validating the historic importance of this battle. However, up to now the memory of the historically perished defenders of Mahram fortress has not been commemorated yet; the same refers to those ones who stood up for the cities of Khujand and Ura-Tyube (now Istaravshan).

В середине 1875 г. всю территорию центральной и восточной части Ферганской долины охватили народные волнения. Кокандские войска Худаяр-хана под командованием Абдурахмана-афтабачи и Иса-аулия, отправленные для подавления мятежа, перешли на сторону мятежников. Когда это стало известно, 22 июля 1875 г. Худаяр-хан оставил Коканд и бежал в Худжанд, на территорию, захваченную Российской империей. Тем временем Абдурахман-афтабачи вместе с мятежниками, подняв в местности Саритал на белом войлоке Насриддин-бека, старшего сына Худаяр-хана, объявил его ханом. По инициативе того же Абдурахмана-афтабачи, недавно вернувшегося из паломничества – большого хаджа, кипчаки, киргизы, таджики и тюрки, собравшись в Коканде в местности, называемой Муи муборак, объявили против России «газават» - «священную войну». Они отправили прокламации на сопредельные с Кокандом территории, которые входили в состав Туркестанского генерал-губернаторства. В них, поимённо перечисляя авторитетных феодалов и вождей племён, они просили присоединиться к общему делу - «газавату» – «священной войне» против Российской империи. Как видим, Абдурахман-афтабачи был основным организатором этой компании, на политической сцене тех дней он появился как спаситель кокандцев от ига неверующих. Без сомнения, его главной целью было окончательное уничтожение кровного врага, убийцы его отца Худаяр-хана. Эти последние намерения, как нам кажется, были главным мотивом, для его осуществления он был готов поставить на карту все, даже независимость государства, что и сделал. Хорошо зная, на что способны кокандцы, он толкал их на явную гибель под предлогом «священной войны». Это привело к гибели сотен и тысяч безвинных людей и ускорило окончательную гибель самого полунезависимого государства.

Военные действия восставших кокандцев под лозунгом «газавата» - «священной войны» начались 6 августа 1875 г. Абдурахман-офтобачи как инициатор и руководитель «газавата» отправил одну группу кокандских войск в Худжанд, другую группу - в Гаровчи – Кураму, эти территории входили в Туркестанское генерал-губернаторство: так они проникли на территории, захваченные царскими войсками. В результате кокандцы дали повод для проникновения русских войск на территорию Коканда. Сам Абдурахман-офтобачи прибыл в крепость Махрам.

Целью Российской империи было покорение Средней Азии, генералы - политики добились изоляции среднеазиатских государств и превратили их в своих вассалов. Когда в полунезависимом Кокандском ханстве усилилось антироссийское движение, Худаяр-хан, оставив престол и захватив казну, бежал в Худжанд, хотя в течение последних десяти лет он готовился к обороне против России, за сохранение оставшейся десятой части территории своего государства. Российская империя хорошо знала об этом: «... Приготовления к войне делались в ханстве и во время Хивинской экспедиции, и во все время ханствования Худаяра» [9, с.746]. Но, как и в прежние периоды правления Худаяр-хана, его интересы не совпали с интересами сил, которые были движущими в обществе в тот момент - это кочевые и полукочевые кипчакские и киргизские племена, которых поддерживала и часть духовенства, объявив религиозную войну «газават» против иноверцев.

В российских источниках мы читаем, с каким удивлением и ненавистью наблюдали за происходящими в ханстве событиями их авторы, не скрывая при этом своих имперских намерений. Вот что пишется в одной из публикаций тех дней: «...Каким образом могло случиться, что после побед наших в Средней Азии, после страха, нагнанного взятием Ташкента, после Ирджара, самаркандского погрома, хивинской экспедиции, маленькое ничтожное ханство Кокан, «наш вассал», как называли его наши местные политики, проявило такую продерзость, что не только прогнало своего хана, не спросясь нас, но и выслало в наши пределы свои мятежные шайки в таких размерах, что объяснить их вторжение простым стремлением к грабежу уже не приходится...» [9, с.748]. Восставшие против Худаяр-хана, овладев властью и подняв на престол его сына Насридин-хана, на этом не остановились: они перешли на территории, когда-то входившие в состав ханства, и хотели заново овладеть ими. Дальновидный военный и политик Российской империи в лице генерал-губернатора К.П. фон Кауфмана искусно использовал и эту ситуацию в пользу России.

Таким образом, ранним утром 20 августа 1875 года русские военные подразделения численностью 16 рот пехоты, 1-й роты сапёров, 36 орудий, 8 ракетных станков и 900 единиц **казахской кавалерии**, вышли из Худжанда в направлении Коканда. Командовал войсками генерал-губернатор Туркестана К.П. фон Кауфман, начальником штаба был генерал-майор В.Н. Троицкий. Начальником артиллерии был генерал-майор Жаринов, определёнными группами войск командовал генерал-лейтенант Головачев. Конной кавалерией командовал полковник Скобелев, его помощником был назначен адъютант командующего Туркестанским округом подполковник Адеркас. В походе активно участвовал и подполковник А.П. Хорошхин, руководя конным отрядом охраны. После перехода через селения Исписар, Костакоз, в 4-х вёрстах от Костакоза, в пограничном урочище Обхурак на берегу Сырдарьи, войска остановились на ночлег.

С рассветом 21 августа войска продолжили движение в направлении Коканда. Первым населённым пунктом на пути русских солдат в левобережной части Сырдарьи было селение с небольшими крепостными стенами – Каракчикум. Но в нем, кроме мирного населения, никого не было.

Хотя Абдурахман-афтобачи, сын Мусульманкула, организатор сопротивления кокандцев, провозгласил священную войну, но не смог устоять под Махрамом [4, с.310]. В другом источнике тоже отмечается, что «... офтобочи мажнун (офтобачи-звание Абдурахмана, организатора обороны крепости Махрам и защиты Кокандского ханства, маджнун – человек, потерявший самообладание, психически неуравновешенный. – Т.Б.), не воюя (в Махраме – Т.Б.), со своим обществом бежал в горы» [8, с. 98]. Как отмечается в русскоязычных источниках, Абдурахман-афтобачи со своей конницей все-таки вступил в бой с русской кавалерией, хотя это столкновение не дало кокандцам никаких положительных результатов, не облегчило дело защитников крепости. Первое столкновение казахской кавалерии с кокандской конницей Абдурахмана-афтобачи началось в 8 часов утра 21 августа в степной зоне близ селения Каракчикум, бой кавалеристов продолжался до часа дня – более 4-х часов. После этого конница кокандцев покинула поле боя и скрылась в южных предгорьях Каратау. Русские войска направились на 1,5 км севернее от с. Каракчикум к берегам реки Сырдарьи, где готовились к ночлегу. Вечером в пять часов того же дня конница кокандцев заново появилась близ Каракчикума, но, не вступив в бой с отправленной против нее русской кавалерией, снова скрылась в предгорной части горы Каратау [1].

На рассвете 22 августа русские продвигались дальше, к основному форпосту Коканда - Махрамской крепости. От селения Каракчикум на восток вели две дороги: одна – в крепость, другая – в одноименное с крепостью селение Махрам, которое было расположено южнее крепости. Всю дорогу от Каракчикума до Махрама около 15 000 конников Абдурахмана-афтобачи на определенном расстоянии сопровождали русские войска, не приближаясь к ним [1]. Защитники крепости, организовав укрепление между крепостью и садами села, прикрыли открытую площадь. Их передние позиции были затоплены, артиллерия не могла продвигаться. По приказу К.П. Кауфмана войска продвинулись ещё южнее от укрепленных позиций кокандцев, пехота обходила их с фланга, а конница - с тыла. Кокандцы с фланга открыли огонь против наступающих, перебросив десять орудий, остальные 16 орудий не смогли использовать в связи с перегруппировкой. По приказу К.П. Кауфмана генерал - лейтенант Н.Н. Головачев с двумя стрелковыми батальонами и артиллерией атаковал укрепления с фланга с помощью конницы. Защитники укреплений, не растерявшись, героически боролись до конца, но силы были неравны, большинство защитников были перестреляны или заколоты на укрепленных позициях [1].

Крепость был оборудована 16 орудиями, укрепленная позиция в южной части крепости - 26 орудиями с 7 - 8 тысячами защитников. Русские, обойдя укрепленные позиции с фланга и заодно уничтожив их, открыли себе путь и, открыв ворота после усиленного артобстрела, проникли в крепость [12, с. 5]. Защитники продолжали упорное сопротивление внутри крепости. Но силы были неравны, кокандцы после упорного сопротивления были вынуждены оставить позиции и отступили на берег р. Сырдарьи в надежде спастись от врага бегством, но из-за поражающих выстрелов берег Сырдарьи был

завален трупами [1; 6, с.185-192]. В надежде на спасение отступавшие бросились в реку, часть их попала под пули врага, большинство утонуло в Сырдарье.

Битва на этом не завершилась: русская конница, называемая кавалерией, под командованием полковника М.Д. Скобелева начала преследовать отступающих от Махрама в направлении Канибадама-Коканда. Русская конница не дошла до Канибадама, но преследование продолжалось до селения Кароянток [1]. Но в этом районе имеются два селения с таким названием: Дашт-карьянток и Шахид-карьянток. Неизвестно, до какого Кароянтока дошла кавалерия Скобелева, но можно предположить, что до Дашт-карьянтока, который встречается первым по дороге Худжанд – Канибадам, тогда называвшейся «Хон йули», т.е. «Ханская дорога», и расположен в 15-20 км северо-восточнее от Канибадама. Преследуя отступающих, казаки беспощадно рубили пеших сарбазов и ополченцев, собранных из населения городов и селений для защиты от врага. В боях при захвате крепости Махрам в составе русской кавалерии участвовали бывшие правители Шахрисабза и Китаба Джурабек и Бабабек [3, с. 44], а также кштутский бек Саидкул-бек, они не только участвовали в бою, но и «героически отличились» [1], участвуя в преследовании пеших отступающих и предательски отрубив головы соотечественникам. Были захвачены три орудия (одно из которых было потоплено в реке), но в это время с юга против казаков Д.М. Скобелева выступила конница кокандцев со стороны горы Каратау. Именно она спасла остальных кокандцев, отступавших от врага. Тогда Д.М. Скобелев, боясь попасть в ловушку кавалерии Абдурахмана-афтобачи, прекратил преследование пеших отступающих и вернулся в крепость [1].

В литературе отмечается, что потери кокандцев были до тысячи убитыми, но точная численность погибших защитников Родины при Махрамской крепости, к сожалению, неизвестна [6, с. 537]. Более правдивыми являются сведения М. Арнольди, который пишет: в укреплении и в крепости найдены более ста человек, под шашками казаков на поле за крепостью Махрам погибли около 1000 человек, конвойной сотней К.П. Кауфмана порублено до 100 человек. Данные о потерях всадников Абдурахмана – афтобачи неизвестны [1]. Только из-за засады русских, оставленной в саду в окрестностях Каракчикума, 21 августа было убито более 20 кокандских кавалеристов. Многие защитники крепости утонули в Сырдарье, численность их была абсолютно неизвестна [1]. Приведённые неточные данные показывают, что в те трагические дни в Махрамском сражении были убиты более 1300 человек. В некоторых источниках число убитых показано в количестве более полутора тысяч [10]. Но сколько отступавших кокандцев было порублено конной кавалерией Д.М. Скобелева, тоже неизвестно. Н. Корытов, говоря о численности погибших защитников крепости Махрам, пишет: «... Потери кокандцев были тяжки; до пяти тысяч их осталось на месте сражения» [7, с. 25].

Потери русских по сравнению с защитниками крепости Махрам были неощутимы: был убит подполковник А.П. Хорошхин, руководивший одним из отрядов кавалерии, и 5 человек нижних чинов, были ранены 9 человек, среди раненых был и полковник Д.М. Скобелев [2]. Кроме 39 орудий, в Махраме было захвачено 1500 ружей, много фальконетов, сабель, более 50 бунчуков, знамён, склад с порохом, снаряды, 1,910 пудов муки, 837 пудов крупы, 320 пудов джугары, 224 лошади [1].

После Махрамского сражения комендантом крепости был назначен капитан Радзиовский и оставлены две роты 7-го линейного батальона и 20 казаков [1], дальше русские войска продвигались в направлении столицы ханства.

Махрамская крепость был главным и последним оплотом Кокандского ханства, после него до столицы государства – Коканда не было другого крупного оборонительного укрепления или крепости. Больше нигде, даже в самом Коканде, российским солдатам не было оказано такого упорного сопротивления.

Защита Махрамской крепости является яркой страницей в Новой истории таджикского народа: в её защите вместе с кокандцами участвовало все население окрестных селений – таджики, узбеки и киргизы. Не случайно позднее в России была выпущена медаль «За взятие крепости Махрам»: она была выпущена в честь русских солдат, овладевших крепостью, но при этом была доказательством героической защиты Родины простым народом от регулярной российской армии.

Основными причинами поражения защитников Махрама были: отсутствие единого руководства, неорганизованная, стихийная защита и неорганизованное ведение боя, а главное, - неоснащённость защитников крепости передовой для того времени военной техникой и отсутствие у Насриддин-хана регулярной армии. Об этом было хорошо известно русским генералам: «У Наср-Эддин-хана не было даже войска, так как бывшая при его отце вооруженная сила была вся распущена по домам...» [11, с. 32]. Хотя в официальных источниках отмечаются трофеи: орудия, ружья, но это самодельное оружие было игрушечным по сравнению с русским оружием. Поэтому русский солдат был уверен, что снаряды кокандских пушек до него не долетят и пули кокандских стрелков – мерганов в него точно не попадут. Офицеры и генералы – М.Г. Черняев, Д.И. Романовский и Д.М. Скобелев – хорошо знали превосходство русского оружия, поэтому всегда опережали намерения своего начальства, захватывая в Средней Азии территорию за территорией.

Что касается героизма, проявленного народом, то, к сожалению, в государствах Центральной Азии до сих пор нет ни одного памятника в честь защитников Родины. В истории таджикского народа героическая оборона Худжанда (под руководством Ходжи Амина), Ура-Тюбе и крепости Махрам поучительна и заслуживает уважения и похвалы. Увековечить память борцов за свободу и независимость - священный долг каждого гражданина независимого Таджикистана.

Список использованной литературы:

1. Арнольди М. Военные действия против кокандцев в 1875 – 1876 гг. (по официальным донесениям). – СПб., 1876. Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Kokandwar/text1.htm> (Дата обращения: 27.02.2018).
2. Барышников К. Из Махрама Кокандского уезда // Туркестанския Ведомости. 1890. № 36.
3. Вохидов Ш. Кўкон хонлиги тарихи (хонлик тарихи манбаларда). - История Кокандского ханства (история ханства в источниках). - Тошкент, 2012. – 1771 с.
4. Исхокхон Жунайдуллахожа угли Ибрат. Фаргона тарихи / Наирга тайёрловчилар – т.ф.д., профессор Х. Бобобеков и М. Хасаний.- История Ферганы. - Тошкент: Камалак, 1991. – С.266-335.
5. История таджикского народа. Том IV. Позднее средневековье и Новое время. (XVI в. – 1917 г.) / Под общей редакцией академика Р.М. Масова. – Душанбе, 2010. – 1123 с.
6. История 4-го Туркестанского линейного батальона за период 1771 по 1882 год /Составлено поручиком В.Н. Зайцевым. – Ташкент, 1882. – 210с. + прил.

7. Кoryтов Н. Самозванец Пулат-хан (Историческая заметка) // Ежегодник Ферганской области. Том I. - Новый Маргилан: Типография Ферганского областного правления, 1902. – С.19-40.
8. Мирзоолим Мушириф. Ансоб ус-салотин ва таворих ул-хавокин (Кукон хонлиги тарихи). – История Кокандского ханства. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 128 с.
9. Петровский Н. Очерки Коканского ханства // Вестник Европы. 1876. – С. 733-734.
10. Полонский И. Хива и Коканд. Вооружённые силы туркестанских ханств./ Режим доступа: <https://topwar.ru/88557-hiva-i-kokand-vooruzhennyye-sily-turkestanskih-hanstv.html>. (Дата обращения: 6.03.2018).
11. Серебрянников А. К истории Коканского ханства // Военный сборник. 1897. № 9. – С.5-32.
12. Ярматов К. Возвращение. – Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1986. – 223 с.

Reference Literature:

1. Arnoldi M. Military Actions versus Kokandians in 1875 – 1876 (according to official reports). – SPb, 1876. <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Kokandwar/text1.htm> (Date of request: 27.02.2018)
2. Baryshnikov K. From Mahram of Kokand Uyezd // Turkestan Tidings. 1890, #36.
3. Vohidov Sh. The History of Kokand Khanate (the khanate history in originals). – Tashkent, 2012. – 1771 pp. (in Uzbek)
4. Zhunaydullahkhoja, Ishokkhon, Ibrat`d Son. The History of Ferghana. Preparation by Dr. of History, Professor Kh. Bobobekov and M. Hasaniy. – Tashkent: Kamalak, 1991. – pp. 266 – 335. (in Uzbek)
5. The History of the Tajik Nation. V.IV. Late Middle Ages and the New Time (XVIc. – 1917). Under the general editorship of academician R.M. Masov. – Dushanbe, 2010. – 1123 pp.
6. The History of the 4-th Turkestan Linear Battalion for the Period of 1771 – 1882 // Composed by lieutenant V.N. Zaitsev. – Tashkent, 1882. – 210 pp.
7. Korytov N. Self-Invited Pulat-Khan (Historic Note) // Ferghana Oblast Annual. V.1. – New Marghelan: Printing-House of Ferghana Oblast Governance Office. 1902. – pp. 19 – 40.
8. Mushrif, Mirzoolim. – The History of Kokand Khanate. – Tashkent: Publishing-house for literature and art named after Gafur Ghulom. 1995. – 128 pp. (in Uzbek)
9. Petrovsky N. Essays on Kokand Khanate // Bulletin of Europe, 1876. – pp. 733 – 734.
10. Polonsky I. Khiva and Kokand. Armed Forces of Turkistan Khanate. <https://topwar.ru/88557-hiva-i-kokand-vooruzhennyye-sily-turkestanskih-hanstv.html>. (Date of request: 6.03.2018).
11. Serebryannikov A. To the History of Kokand Khanate // Military Collection. 1897, #9. – pp. 5 – 32.
12. Yarmatov K. Returning. – Tashkent: Publishing-house for literature and art named after Gafur Ghulom. 1986. – 233 pp.

УДК 9 (с 53)
ББК 63.3(2т)

МУХАММАД САЙФИДДИНОВИЧ ОСИМИ НА ПОСТУ МИНИСТРА ПРОСВЕЩЕНИЯ (ОБРАЗОВАНИЯ) ТАДЖИКСКОЙ ССР :1962-1965 зг. Пулатова Мунзифа Абдусатторовна, соискатель кафедры истории таджикского народа ТГУПБП (Худжанд, Таджикистан)

МУҲАММАД САЙФИДДИНОВИЧ ОСИМӢ ДАР ВАЗИФАИ ВАЗИРИ МАОРИФИ ҶШС ТОҶИКИСТОН: СОЛҲОИ 1962-1965 Пулатова Мунзифа Абдусатторовна, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)

MUHAMMAD SAIFIDDINOVICH OSIMI AT THE POST OF A MINISTER OF EDUCATION OF THE TAJIK SSR: 1962-1965 Pulatova Munzifa Abdusattorovna, applicant of the department of the history of the Tajik nation under the TSULBP (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** munzifap@bk.ru

Ключевые слова: Мухаммад Осими, министр образования ТаджССР, восьмилетнее обучение, группы продлённого дня, интернаты, сельские школы, охват обучением девочек

Рассматривается деятельность известного ученого, академика Мухаммада Сайфиддиновича Осими в качестве министра просвещения Таджикской ССР, которым он был назначен в 1962 году. Отмечено, что в тот период повышение общеобразовательного уровня народа являлось объективной потребностью общества. В 60-е-70-е годы в стране вводилось обязательное восьмилетнее, а затем – и всеобщее среднее образование. Подробно раскрывается деятельность М.С. Осими по строительству городских и сельских школ, интернатов для одаренных детей, организации школ и групп продлённого дня, открытию институтов повышения квалификации учителей, организации обмена опытом с учителями лучших школ страны. Показана его работа по организации подготовки и переподготовки педагогов, по расширению контингента учителей и учащихся, охвату обучением девочек местной национальности.

Калидвожаҳо: Муҳаммад Осимӣ, вазири маорифи ҶШС Тоҷикистон, таълими ҳаитсола, гурӯҳи машгулияташ бардавом, интернат, мактабҳои деҳот, бо таҳсил фаро гирифтани духтарон

Фаъолияти олими маъруф академик Муҳаммад Сайфиддинович Осимӣ ҳамчун вазири маорифи ҶШС Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ӯ соли 1962 ба ин вазифа таъин гардида буд. Зикр шудааст, ки дар ин давра баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти умумии халқи мо талаботи айнии чома ба шумор мерафт. Солҳои 60-70-уми асри ХХ дар мамлакат маълумоти ҳатмии ҳаитсола, сипас таҳсилоти умумии миёна қорӣ карда шуд. Дар бораи фаъолияти М.Осимӣ оид ба сохтмони мактабҳои шаҳрию деҳот, интернатҳои барои бачагони боистеъдод, ташиқи мактаб ва гурӯҳҳои рӯзаши бардавом, кушодани институтҳои тақмили ихтисоси муаллимон, ташиқи

мубодилаи таҷриба бо омӯзгорони беҳтарин мактабҳои мамлакат муфассал суҳан рафтааст. Фаъолияти олим оид ба таъкили бозомӯзии омӯзгорон, тавсеаи контингенти омӯзгорон ва хонандагон, ба таҳсил фаро гирифтани духтарони маҳаллӣ тавсиф шудааст.

Key words: *Muhammad Osimi, minister of education of the Tajik Soviet Socialist Republic, eight-years education, day care groups, boarding schools, rural schools, girls` enrollment into studies*

The article dwells on the activity of the famous scientist, academician Muhammad Sayfiddinovich Osimi when a Minister of Education of the Tajik SSR, who was appointed in this position in 1962. It is underscored that at that time elevation of general educational level of the people was an objective need of society. The country introduced compulsory eight-year, and then universal secondary education in the 60-70-ies. In her article the author discloses M.S. Osimi`s activity for the construction of both urban and rural schools, boarding schools for gifted children, organization of schools and extended-day groups, opening of the institutes for a development of teacher`s qualifications, and organization of exchange of experience with teachers from the best schools the country. The author of the article shows his work on organizing training and retraining of teachers, on expanding the contingent of teachers and students, on encompassing the girls of local nationality with education.

В Советский период к процветанию республики привели созидательный труд и творческая деятельность, патриотизм и любовь к Родине ряда выдающихся личностей Таджикистана.

Одной из выдающихся личностей республики в Советскую эпоху и в первые годы истории постсоветского Таджикистана являлся академик Мухаммад Сайфиддинович Осими - знаменитый учёный, организатор науки и образования, общественный и государственный деятель, который посвятил всю жизнь служению Отечеству. Отличительными чертами личности академика М.С. Осими являлись патриотизм, добропорядочность, честь, справедливость, долг перед Отечеством и преданность избранной профессии.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в речи по случаю 20-летия Дня государственной независимости Республики Таджикистан отметил: «...статус и положение каждой нации определяются по степени её вклада в развитие мировой цивилизации и человеческой духовности, в науку, литературу, искусство и обогащение сокровищницы высших человеческих ценностей. С этой точки зрения роль и труд таджиков в развитии мировой науки, культуры, по всеобщему признанию, очень велики... Мы должны этим гордиться и всегда прилагать усилия, с тем чтобы стать достойными последователями и наследниками великих представителей своего народа, а также всегда хранить пылающим светильник науки, культуры и просвещения» [1, с.1].

Академик Мухаммад Сайфиддинович Осими оставил заметный след в отечественной науке и в системе образования. Он отличался преданностью избранной профессии, профессионализмом, чувством чести, долга, справедливости и внес неопценимый вклад в развитие республики.

В 50-е – 80-е гг. прошлого столетия – в яркий период развития республики - М.С. Осими был руководителем ряда образовательных и научных учреждений: первым

ректором Таджикского политехнического института, министром образования республики и президентом Академии наук Таджикистана.

Начиная с 1962 года М. Осими стал министром просвещения Таджикской ССР. В конце 50-х - начале 60-х гг. повышение общеобразовательного уровня народа являлось объективной потребностью общества. В 60-е-70-е годы в стране вводилось обязательное восьмилетнее, а затем – и всеобщее среднее образование.

Восьмилетняя школа способствовала поднятию образовательных знаний подростков, благодаря чему они становились более подготовленными к жизненной и творческой деятельности.

В 1958 г. Верховный Совет СССР принял «Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР», в соответствии с которым в стране с 1 октября 1962 года было введено обязательное восьмилетнее образование для детей от 7 до 15-16 лет.

В свете этой тенденции обучение, не связанное с производительным трудом, и производительный труд, оторванный от обучения, не отвечали требованиям производства, общественным потребностям и интересам самой личности. Весь строй социально-экономических отношений в СССР требовал, чтобы подрастающее поколение было хорошо подготовлено к общественно полезному труду. Новая школа должна была гармонически сочетать умственный и физический труд учащихся, их теоретическую и практическую производственную подготовку. От реализации марксистско-ленинского принципа соединения обучения с производственным трудом зависело не только укрепление связи школы с жизнью, но и успешное решение задач коммунистического строительства. Отныне главной задачей школы являлась подготовка юношей и девушек к жизни.

Решение этой задачи потребовало дальнейшего совершенствования всей системы народного образования. Принятый в 1958 г. общесоюзный закон о реформе системы народного образования вплотную подвел к соединению труда на материальном производстве с широким политехническим, естественнонаучным и гуманитарным образованием. В соответствии с этим законом Верховный Совет Таджикской ССР 28 марта 1959 г. принял закон «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в Таджикской ССР».

Школы республики стали строить свою работу таким образом, чтобы овладение учащимися накопленными человечеством знаниями о природе и обществе сочеталось с обучением практическим навыкам, с использованием полученных знаний в непосредственном активном участии в коммунистическом строительстве.

В начале 60-х гг. была осуществлена реорганизация семилетних школ в восьмилетние. В Таджикистане особое внимание было обращено на планирование школьного контингента в соответствии с перспективами развития экономики каждого района. Как и при осуществлении семилетнего всеобуча, особое внимание уделялось такому размещению восьмилетних школ, которое обеспечивало бы охват обучением всех детей школьного возраста, доступность создаваемых школ для всех учащихся с точки зрения их местонахождения.

Параллельно с реорганизацией семилетних школ в восьмилетние шла реорганизация средних десятилетних школ в одиннадцатилетние общеобразовательные трудовые политехнические школы с производственным обучением.

На 1 сентября 1959 г. в республике имелась 61 средняя школа с производственным обучением, а в 1962/63 уч. г. функционировали 279 школ с производственным обучением, в том числе 94 – в городах и 185 – в сельской местности [2, с. 17].

Мухаммад Осими, приступая к работе в качестве министра образования республики, прежде всего разработал для себя четкий план действий. Безусловно, преподавательская деятельность была ему знакома, но ему хотелось увидеть работу школ во всех регионах республики, проанализировать уровень преподавания, оснащенность школ учебниками, наглядными пособиями и т.п. Он посетил многие сельские школы республики, колесил на машине по горным кишлакам, выявлял проблемы сельских школ и искал пути их реформирования.

Он предлагал ввести обязательную аттестацию учителей один раз в два-три года. Такая мера побуждала учителей к совершенствованию знаний.

10 августа 1964 г. ЦК КПСС и Совет Министров СССР приняли постановление «Об изменении срока обучения в средних общеобразовательных трудовых политехнических школах с производственным обучением». С 1 сентября 1964 г. одиннадцатилетние школы с производственным обучением стали преобразовываться в десятилетние.

Наряду с общеобразовательными (дневными) школами, широкое распространение получают вечерние (сменные, сезонные) общеобразовательные школы, призванные дать восьмилетнее и среднее образование молодежи, занятой в народном хозяйстве. В 1962/63 уч. г. на восьмилетнее обязательное обучение перешли все вечерние школы республики.

Мухаммад Осими придавал исключительно серьезное значение введению в республике всеобщего восьмилетнего образования, а также расширению сети школ-интернатов и широкому внедрению школ и групп продленного дня. Школы-интернаты были особенно необходимы в отдаленных горных районах, где не было условий для продолжения курса обучения после окончания начальной школы. Поэтому при планировании строительства школ-интернатов был взят курс на их равномерное размещение по территории республики. На изучаемом этапе развития экономики и культуры Таджикистана появилась возможность для постановки и решения такой задачи. В 1962 г. в Таджикистане имелись 33 школы-интерната (в т. ч. 2 восьмилетние и 31 одиннадцатилетняя). В 1964/65 уч. г. из 33 школ-интернатов 19 находилось в городах и 14 — в сельской местности (в том числе 26 восьмилетних и 7 средних).

Широкий путь для развития среднего образования в Таджикистане создавался благодаря укреплению материально-технической базы народного образования в годы послевоенных пятилеток. В сельских школах осуществлялись преобразовательные мероприятия. Постепенно количество средних школ увеличивалось. В начале 1965 – 1966 учебного года в республике функционировали 2 518 школ, из них 492, т.е. пятая часть, являлись средними. Из 42,2 тысячи учащихся 9 – 11 классов в 1964 – 1965 учебном году 26,6 тысячи составляли учащиеся сельских школ [3, с. 200].

Переход от семилетнего к всеобщему восьмилетнему обучению был осуществлен в 1962 – 1963 учебном году. Если в 1958 – 1959 учебном году в школах республики обучались 343,8 тысячи детей, то в 1965 – 1966 учебном году их количество составляло 583,3 тысячи детей.

В соответствии с постановлением ЦК КПСС и Совмина СССР от 10 августа 1964 г. «Об изменении срока обучения в средних общеобразовательных трудовых политехнических школах с производственным обучением» [4, с. 358-375], все

одиннадцатилетние школы с производственным обучением были реорганизованы в десятилетние.

Значительное развитие получили школы и группы продленного дня, созданные в республике в соответствии с постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 15 февраля 1960 г. В 1965/66 уч. г. школ продленного дня и школ с группами продленного дня в Таджикистане насчитывалось 291 (против 46 в 1960/61 уч. г.), в том числе в городах — 155, в сельской местности — 136 [5, с. 19].

К началу 1962/63 уч. г. в республике был завершён переход к обязательному восьмилетнему обучению. В резолюции XV съезда Коммунистической партии Таджикистана (декабрь 1963 г.) подчеркивалось: «За отчетный период осуществлен переход от семилетнего ко всеобщему восьмилетнему обучению, разработаны и осуществлены мероприятия по укреплению и расширению учебно-материальной базы, развитию сети начальных, восьмилетних и средних школ, школ-интернатов, школ и групп продленного дня».

О значительном увеличении в Таджикистане в этот период контингента учащихся во всех видах школ свидетельствуют следующие данные:

	1959/60 уч. г.	1963/64 уч. г.	1965/66 уч. г.
Всего обучающихся,	483,2	607,0	721,0
в т. ч. в общеобразовательных школах всех видов	392,7	492,5	533,3
Из них: в начальных, неполных средних и средних школах	370,3	471,3	552,3

Благодаря усилиям Мухаммада Осими заметные изменения произошли в охвате обучением девочек местной национальности. Если в 1960/61 уч. г. в I—XI классах общеобразовательных (дневных) школ Таджикистана их обучалось 166,3 тыс., то в 1963/64 уч. г. — 219,4 тыс., что составляло в отношении к общему числу учащихся соответственно 45,2% и 46,6% [6, с. 295].

Были разработаны новые учебные планы и программы. Они были построены исходя из ведущего принципа советской школы — тесной связи обучения с жизнью, трудом, практикой коммунистического строительства.

Переход на новые учебные планы по всей стране был завершён в 1962/1963 учебном году. В новых учебных планах были поставлены цели: добиться гармоничного сочетания преподавания предметов гуманитарного, естественного, естественнонаучного, трудового и производственно-политического цикла. На гуманитарные предметы было отведено 35,9% всего учебного времени, на естественно-математические — 32,72, на трудовое обучение, общетехнические и специальные предметы, а также на общественно полезный производительный труд — 20,9%. На рисование, пение, физкультуру — 10,5%. Такое распределение учебного времени способствовало всестороннему развитию учащихся, их серьёзной подготовке к жизни, к труду.

Учебные планы и программы таджикской восьмилетней и средней школы, обеспечивавшие учащимся такой же уровень общеобразовательных и политехнических знаний по основам наук, что и в русской школе этого типа, в то же время учитывали национальные особенности республики. Они предусматривали изучение географии и

истории Таджикистана (в общих курсах этого предмета), улучшение преподавания родного языка и литературы [7, с. 323].

Особое значение Мухаммад Осими придавал обеспечению школ педагогическими кадрами. Число учителей в общеобразовательных школах республики (всех видов) в 1964/65 уч. г. составляло 48 583 против 21 407 человек в 1959/60 уч. г. Рост численности педагогических кадров происходил за счет подготовки молодых специалистов с высшим и средним специальным педагогическим образованием. Так, если число выпускников педагогических вузов республики в 1959/60 уч. г. составляло 1 753 человека, то в 1964/65 уч. г. – 2 214 человека, причем число учителей с высшим образованием увеличилось с 5 614 в 1959/60 уч. г. до 10 307 человек в 1964/65 уч. г., то есть достигло почти 36,6% от общего числа учителей (против 26,2% в 1959/60 уч. г.).

Мухаммад Осими придавал особое значение повышению квалификации учителей республики. Решению задачи по совершенствованию знаний и профессионального мастерства учителя служила сложившаяся в республике система повышения квалификации учителей. Основным методическим центром, организовавшим и направлявшим в те годы повышение квалификации учителей в Таджикистане, стал Республиканский институт усовершенствования учителей. Кроме того, в Таджикистане работали три межрайонных института усовершенствования учителей: в Ленинабаде, Курган-Тюбе и Кулябе, а также областной институт усовершенствования учителей в Горно-Бадахшанской автономной области.

Республиканский и межрайонный институты усовершенствования учителей, методические кабинеты районных и городских отделов народного образования использовали самые различные формы повышения квалификации. Наиболее распространенной формой повышения квалификации были курсы и семинары. Так, в 1962/63 уч. г. на курсах и семинарах в республике прошли подготовку 4 064, а в 1963/64 уч. г. — 3 600 учителей. Это было на 460 человек больше намеченного планом. В 1964/65 уч. г. в институтах усовершенствования учителей обучались 4 013 слушателей, это было на 498 человек больше запланированного.

Важную роль в повышении квалификации учителей сыграла организация их самостоятельной работы. В помощь учителям разрабатывались и рассылались различные пособия по самообразованию, составлялись списки книг, статей из периодических изданий, выпускались методические письма и т. д.

Более благоприятные условия для самостоятельной работы педагогов создало предоставление учителям одного свободного дня в неделю. Эта мера позволила институтам усовершенствования учителей улучшить работу постоянно действующих годовичных семинаров и курсов. Большую пользу принесли командировки учителей в лучшие школы страны для изучения передового педагогического опыта. Так, только за два года (1964—65 гг.) в таких командировках побывали 176 человек.

Мухаммад Осими уделял особое внимание укреплению материально-технической базы школ. Развитие и совершенствование школьного дела потребовали расширения ассигнований на народное образование. Этот рост был весьма значителен. Например, если в 1959 г. на начальные, семилетние, восьмилетние и средние школы было израсходовано 31,8 млн рублей, то в 1963 — 47,2 млн рублей, т. е. на 48% больше. Помимо этого, значительное количество школьных зданий было построено на средства колхозов (инициативное строительство). С 1961 по 1965 год включительно, когда Мухаммад Осими

работал министром просвещения, в республике были построены и введены в действие 501 начальная, неполная средняя и средняя школа; в том числе 152 школы - на средства государства, с охватом 73 800 учеников; 349 школ - на средства колхозов, с охватом 54,9 тыс. учеников. Мухаммад Осими являлся инициатором создания специнтерната для одаренных учеников средних общеобразовательных школ в пригороде Лучоб города Душанбе. В этом специнтернате были охвачены учебной подростки из различных районов и городов республики [8, с. 3, 21].

Таким образом, учитывая организаторские способности Мухаммада Осими, руководство республики выдвинуло его на должность министра просвещения республики и на партийную работу в ЦК Компартии Таджикистана. В качестве министра образования он принимал меры по укреплению кадрового потенциала, повышению квалификации преподавателей и совершенствованию материально-технической базы образовательных учреждений республики, придавал особое значение введению всеобщего восьмилетнего образования, а также расширению сети школ-интернатов и широкому внедрению школ и групп продленного дня.

Список использованной литературы:

1. *Выступление Президента РТ по случаю 20-летия Дня государственной независимости Республики Таджикистан // Чумхурият. - 2011. -13 сент. С.1.*
2. *Шукуров М.Р. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма. - Душанбе: Ирфон, 1980. - С.17.*
3. *Усмонов А. Становление и развитие таджикской советской культуры (1917-1991 гг.): дисс...доктора ист. наук. - Душанбе, 2018. - С.200.*
4. *Справочник партийного работника. - М., 1966.- Вып. 6. С. 357-358.*
5. *Шукуров М.Р. Культурная жизнь Таджикистана в период развитого социализма. – Душанбе: Ирфон, 1980. - 240 с.*
6. *Академик Мухаммад Асимов (Осими) – выдающийся ученый, общественный деятель и гуманист. – Худжанд: Изд. им. Рахима Джалила, 2000. –295 с.*
7. *Академия наук Таджикской ССР. –Душанбе, 1979.-323 с.*
8. *Шарипов Ш. Мухаммад Осимӣ–мутаффакир//Хақиқати Ленинобод. 2000. -16 сентябр.- С.3.*

Reference Literature:

1. *Tajikistan Republic President`s Speech Devoted to the 20-th Anniversary of the State Independence Day of Tajikistan Republic // Jumhuriyat. - 2011. – September 13. - P.1.*
2. *Shukurov M.R. The Cultural Life of Tajikistan during the Period of Developed Socialism. - Dushanbe: Cognition, 1980. - P.17.*
3. *Usmonov A. Formation and Development of Tajik Soviet Culture (1917-1991): doctoral dissertation in history. - Dushanbe, 2018. – 200 pp.*
4. *Reference for Party Worker. - M., 1966.- V. 6, - pp. 357 - 358.*
5. *Shukurov M.R. The Cultural Life of Tajikistan during the Period of Developed Socialism. - Dushanbe: Cognition, 1980. - 240 pp.*
6. *Academician Muhammad Asimov (Osimi) as Outstanding Scientist, Public Figure and Humanist. - Khujand: Publishing-house named after Rahim Jalil, 2000. - 295 pp.*
7. *The Academy of Sciences of the Tajik SSR. – Dushanbe, 1979. - 323 pp.*
8. *Sharipov S. Muhammad Osimi as a Thinker // Khakikati Leninobod (The Truth of Leninabad). 2000. - September 16 - p. 3.*

УДК 930
ББК 63.3 (5Т) 64

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА
РУШДИ МАҚОМОТИ ҲИФЗИ
МУҲИТИ ЗИСТИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР
ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ**

Хусайнов Муҳаммадҷон
*Салохуддинович, аспиранти кафедраи
таърихи халқи тоҷики ДДҲБСТ
(Тоҷикистон, Хучанд)*

**ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И
РАЗВИТИЯ ОРГАНОВ ЗАЩИТЫ ПО
ОХРАНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД
НЕЗАВИСИМОСТИ**

Хусайнов Муҳаммадҷон
*Салохуддинович, аспирант кафедры
истории таджикского народа
ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)*

**PECULIARITIES OF FORMATION AND
DEVELOPMENT OF THE BODIES FOR
ENVIRONMENTAL PROTECTION IN
SUGHD VILOYAT**

Husainov Muhammadjon
*Salohuddinovich, post-graduate student of
the department of the history of the Tajik
nation under the TSULBP (Tajikistan,
Khujand)
E-MAIL: o_mastchoh1991@mail.ru*

Калидвожаҳо: вилояти Суғд, ҳифзи муҳити зист, сохтори ҳифзи табиат, заҳрдору, партовҳои сахт, ҳифзи захираҳои моҳӣ

Таҳлили мухтасари ташаккул ва инкишофи мақомоти ҳифзи муҳити зист дар вилояти Суғд иҷро шудааст. Зикр гардидааст, ки сохтори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист фаъолиятширо бо номи “Қумитаи ҳифзи табиат” дар пойгоҳи Бозрасии назорати давлатии истифодаи оқилонаи захираи оби ҳавзаи Сирдарё оғоз карда буд ва қисме аз кормандони ин ташкилот ба сохтори нав гузаштанд, ки ин ҳодиса ба самтҳои фаъолияти он таъсири муайян расонд. Самтҳои асосии фаъолияти раёсат тавсиф гардидааст: мубориза зидди истифодаи заҳрдоруҳо дар шолиқорӣ дар қитъаҳои наздисоҳилии Сирдарё, маҳдуд сохтани ба атмосфера партофтани партовҳои зараровар дар қорхонаҳои саноатӣ, ҷойгиронии партовҳои сахти маишӣ, гузаронидани тадбирҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии аҳоли ва ғайра. Ба мубориза зидди истифодаи пеститсиди қонунан манъшудаи “Бутифос” диққати махсус дода шудааст. Аз ҷумла зикр мешавад, ки бо ташаббуси кормандони раёсати ҳифзи муҳити зист бори аввал барои вайрон кардани қоидаҳои истифодаи заҳрдоруҳо шахсонӣ мансабдор ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашида шуданд. Фаъолияти раёсат оид ба таҷдиди захираҳои моҳӣ дар Сирдарё ва обанбори Қайроққум тавсиф шудааст.

Ключевые слова: Согдийская область, охрана окружающей среды, природоохранная структура, ядохимикаты, твёрдые отходы, охрана рыбных запасов

Проведен краткий анализ становления и развития органов по охране окружающей среды в Согдийской области. Отмечается, что государственная структура по охране окружающей среды начала свою деятельность под названием “Комитет по охране природы” на базе Государственной инспекции по надзору за рациональным использо-

ванием водных ресурсов бассейна Сырдарьи, часть сотрудников которой перешла на работу в новую структуру, что оказало определенное влияние на направления её деятельности. Охарактеризованы основные направления деятельности управления: борьба против использования ядохимикатов в рисоводстве в прибрежных участках реки Сырдарьи, ограничение вредных выбросов в атмосферу промышленных предприятий, размещение твердых бытовых отходов, проведение мероприятий по экономическому просвещению населения и т.д. Уделено особое внимание борьбе против использования пестицида “Бутафос”, запрещенного законом. В частности отмечается, что по инициативе работников управления по охране окружающей среды впервые за нарушение правил использования ядохимикатов к уголовной ответственности были привлечены должностные лица. Отмечена деятельность управления по воспроизводству рыбных запасов реки Сырдарьи и Кайраккумского водохранилища.

Key words: *Sughd viloyat, environmental protection, environmental protection structure, toxic chemicals, solid wastes, protection of fish stocks*

In his article the author conducts a brief analysis beset with the formation and development of environmental authorities in Sughd viloyat. It is underscored that the state environmental protection structure began its activity under the title of “Committee for Nature Protection” on the basis of the State Inspectorate for Supervision over Rational Use of Water Resources of the Syr-Darya Basin, a part of whose employees started to work in the new structure that had a certain impact on the streamlines of its activities. The main activities of the department are characterized: combat against the use of pesticides in rice growing in the littoral sections of the Syr-Darya river, restriction of harmful emissions into the atmosphere of industrial enterprises, disposal of solid household wastes, measures for economic enlightenment of population, etc. Particular attention is paid to the combat against the utilization of “Butafos” pesticide which is prohibited by the law. In particular, it is marked that on the initiative of the employees of the Environmental Protection Agency, for the first time, certain officials were prosecuted for violating the rules beset with toxic chemicals. The author notes the activities of the managerial office for reproduction of fish stocks of the Syr Darya river and the Kairakkum reservoir.

Дар давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ мутараққӣ мақоми махсусе, ки бо масъалаҳои ҳифзи табиат аз таъсири хоҷагидорӣ инсон машғул бошад назорати давлатии соҳаро таъмин намояд, танҳо дар охири асри ХХ таъсис ёфтааст. Дар давлати шӯравӣ, танҳо соли 1985 Кумитаи давлатии ҳифзи муҳити табиати умумииттифоқӣ созмон дода шуд, ки бевосита ба Шӯрои Вазирон тобеъ буд ва мувофиқи салоҳияташ бештар ба татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи истифодаи оқилона ва ҳифзи сарватҳои табиӣ фаъолият мекард. Созмон гирифтани ин мақомоти нави давлатӣ дар асоси барҳамхӯрии идораи ҳавзавии манбаҳои рӯизаминии обӣ поя мегирад, ки аз ин лиҳоз асосан ба меъёрҳои истифодаи самараноки захираҳои об таъсия мекард. Чунин ҳолат дар шароити табиӣ Тоҷикистони Шӯравӣ, аз он ҷумла вилояти ҳамондавраи Ленинобод айнан такрор шудааст. Худ дарки муҳимияти ташкили мақомоти назорати давлатӣ падидаи мусбат дар соҳаи ҳифзи сарватҳои табиӣ махсус меёбад. Дар ин давра мушкилоти асосии сохтори навтаъсис фароҳамсозии шароити моддӣ-техникӣ, интиҳоби биноҳои маъмури мучаҳҳаз бо васоити техникаи зарурӣ, интиҳоби озмунӣ ва ҷҷбаҷузурӣ кадрҳои баландиқтисоси соҳавӣ ва дорони ҷаҳонбинии васеъ ва шайра буд.

Сохтори давлатии ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи ҳамагӣ беш аз 30-сола дорад, ки ташаккулёбии он асосан ба даврони истиқлолияти давлатӣ рост меояд, зеро, гарчанде, ки ин мақоми давлатӣ дар моҳи августи соли 1988 таъсис ёфта бошад ҳам, давраи ташкилӣ ва ҷобачогузории кадрҳои он солҳои Истиқлолият сурат гирифт. Дар доираи мақолаи мазкур тасмим гирифтём, ки хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғдро мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор диҳем ва ҳамчун самти тадқиқот самарабахшии фаъолияти роҳбарони ин сохтори давлатиро то инҷониб омӯзем [1, с.23].

Тавре зикр гардид, ки сохтори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист чун мақоми ваколатдори давлатӣ дар ҳудуди вилояти Суғд (собик Ленинобод) дар охири соли 1988 бо номи “Кумитаи ҳифзи табиат” фаъолияти худро оғоз намудааст. Роҳбарии мақомро ба зиммаи шахсияти соҳибтаҷрибаю кордон Султонов Латиф Азизович вогузор намудаанд. Он давра Султонов Л.А. ғайр аз фармони таъини худ ба вазифа ва ҷадвали воҳидҳои кории Кумита чизи дигаре дар ихтиёр надошт. На идораи мақоми нави давлатӣ ва на кормандон мавҷуд буданд. Бо дастгирии Мақомоти иҷроияи вилояти Ленинобод ба Султонов Л.А. ҳамагӣ ду ҳуҷра дар ошонаи дуҷуми бинои маъмурии собиқ корхонаи “Тоҷикатлас”, воқеъ дар кӯчаи “Космонавтҳо”-и шаҳри Хучанд ҷудо намуданд. Барои интихоби кадрҳо ва ишғоли мансабҳои ҳамаҷумла комиссияи озмунӣ ба фаъолият оғоз намуд. Бояд қайд кард, ки сохтори ҳифзи табиати вилоят дар заминаи Бозрасии назорати давлатии истифодаи оқилонаи захираи оби ҳавзаи дарёи Сир ташкил гардида буд ва қисме аз кормандони ин ташкилот бо салоҳияту ваколатҳои хеш бевосита ба сохтори нав пайваста буданд. Султонов Л. А. дар навбати аввал ба ташкили зерсохторҳои мақом дар шаҳру ноҳияҳои вилоят бештар машғул гардида, тавонист тӯли як соли фаъолият, яъне то охири соли 1989 дар 13 шаҳру ноҳияи вилоят сохторҳои зарурӣ ташкил намояд. Ҳамаи ин кумитаҳои маҳаллии ҳифзи табиат бо кадрҳои зарурӣ, ҳуҷраҳои корӣ ва қисман воситаҳои нақлиёти хизматӣ таъмин карда шуданд. Баъдан, дар сохтори вилоятӣ шӯъбаи назорату нозирот ва бозрасии давлатии ҳифзи захираҳои моҳӣ, набототу ҳайвонот бо қисми муҳосибот, шӯъбаи кадрҳо, ҳочигидорӣ ба кор оғоз кард. Дар ин давра сатҳи саводнокӣ ва салоҳияти нозирон дар сатҳи қаноатбахш қарор надошт.

Қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи табиат”, кодексҳои замин, об, ҷангал ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба фаъолияти мақомоти ҳифзи муҳити зист таъсири бевосита расонид, зеро, мавҷуд набудани асосҳои ҳуқуқӣ ба таъмини назорати давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни табиӣ имкон намедод, ки нисбати қонуншиканон ҷораҳои гуногуни маъмурий татбиқ карда шаванд. Дар ин давра таъсис додани суратҳисоби махсуси молиявӣ – ҳазинаи маҳаллии экологӣ дар сатҳи кумитаи вилотиӣ ҳифзи табиат ва пуршавии он аз ҳисоби ҷаримаҳои маъмурий, маблағи ҷабронии зарари расонидашуда, пардохти ҳатмии экологӣ, саҳми хайриявӣ ва ғайра барои бехтар намудани татбиқи назорати давлатӣ ва раवона намудани маблағи мутамаркизонида баҳри барқарорсозии муҳити табиӣи вайроншуда мусоидат кард. Муайян карда шуд, ки дар ин давра муаммоҳои асосии экологии минтақаҳои мухталифи вилоти Суғд аз ҷиҳати нақардани тартиби муомилот бо партов, кишти шолӣ бо истифодаи захр-химикатҳо дар минтақаи зерини соҳили дарёҳо, истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои об, саривақт иваз нақардани таҷдизоти тозакунии дар корхонаҳои саноатӣ ва ғайра таркиб ёфтааст.

Аз ин сабаб, роҳбарияти мақомот зиёда аз 13- нафар мутахассисони сохтори вилоятӣ ва шаҳру ноҳияхоро барои бозомӯӣ ва такмили ихтисос ба донишгоҳҳои Федератсияи Россия ва дохили ҷумҳурӣ равона намуд. [2, с.16]. Дар натиҷаи ин амал мутахассисони соҳа барои гузаронидани санчишҳо, тартиб додани санаду протоколҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, амрномаҳо ва пешниҳодҳои ҳатмӣ омода гардиданд, ки боиси беҳтар гаштани фаъолияти мақомот шуд. Бояд қайд кард, ки ханӯз дар солҳои аввали фаъолияти Кумита бо сабаби ба мақомоти гуногуни давлатӣ, ҳизбӣ ва ғайра сафарбар гардидани баъзе аз мутахассисони мақомоти ҳифзи муҳити зист дар сохторҳои шаҳру ноҳияҳо воҳидҳои кории ҳолӣ пайдо гаштанд. Гузаронидани озмунҳо ва интихоби кадрҳои болаёқат ва ҷавобгӯи талаботи мавҷуда бо сабаби носолимии вазъи сиёсии ҷомеа, маоши паст, набудани шароити мувофиқи корӣ (нақлиёти хизматӣ, ҳуҷҷатгузорию зарурӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ ва ғайра) натиҷаи дилхоҳ надод ва ба 17 воҳиди ҳолии корӣ ҳамагӣ 11- нафар ҳуҷҷатҳои худро пешниҳод намуданд. Комиссияи озмунӣ аз байни довталабон танҳо 9 нафарро ба талаботи тахассусӣ ҷавобгӯ ва барои ишғоли мансабҳои ҳолӣ сазовор шуморид. Иқдоми мазкур гарчанде ки ҳамаи воҳидҳои кориро дарбар нагирифта бошад, ҳам барои пешрафти фаъолияти мақомоти ҳифзи муҳити зисти маҳаллӣ таъсири мусбат расонид. Ҳамаи мутахассисони нав дорои таҷрибаи корӣ, салоҳияти касбӣ ва мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ дар ҳифзи захираҳои табиӣ буданд. Сатҳи назорати давлатии соҳавӣ дар сатҳи зарурӣ таъмин гардида ҷомеаи муттаҳид ва сарчамъи меҳнатӣ ташаккул ёфт.

Пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, ноустувории рӯкҳои гуногуни давлатдорӣ, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа ба фаъолияти мақомоти ҳифзи табиат дар солҳои 1992-1995 бетаъсир набуданд. Султонов Л.А. бо истеъдоди хуби роҳбарӣ, хоксорӣ ва ғурутани шаҳсӣ тавонист, ки дар ин солҳои душвор ҷомеаи меҳнатиро муттаҳид намуда, аз кор рафтани кормандони болаёқатро пешгирӣ намояд. Бо таъин гардидани Қосимов Қ.Р. ба вазифаи Раиси вилояти Ленинобод тавачҷӯи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба мақомоти ҳифзи табиат бештар гардида, моҳи марти соли 1996 Султонов Л.А. ба мансаби муовини сардори Идораи хоҷагии оби вилояти Ленинобод гузаронида шуд. Ба сифати раиси Кумитаи ҳифзи табиати вилоят корманди ҳамин сохтор Аюбов Абдуғаффор Сатторович таъин гардид. Ин роҳбари ҷавону соҳиби таҷрибаи касбӣ тавонист, ки дар давраи кӯтоҳ сатҳи назорати давлатиро дар соҳаи ҳифзи табиат ва риояи талаботи қонунгузорию ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи баланд таъмин намояд. Дар ин ҷода ҳамкорию муваффақ бо сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ хеле муҳим буд. Аюбов А.С. тавонист, ки ҷиҳати пардохти саривақтии маблағи истифодаи захираҳои табиӣ аз ҷониби табиатистифодабарандагон ва ҷамъоварию он дар суратҳисоби махсуси ҳифзитабиатӣ фаъолияти пурмахсулро ба роҳ монанд. Вале, кормандони соҳа аз норасоии нақлиёти хизматӣ, номувофиқати меъёрҳои пешбининамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи табиат” ба ҳаёти воқеии ҷомеа ва ғайра душворӣ мекашиданд. Дар ин давра имконпазир гардид, ки фаъолияти шӯъбаи назорати таҳлилӣ (озмоишгоҳ), ки бо сабабҳои объективӣ аз кор монда буд, пурра барқарор карда, тадриҷан ба сатҳи баланд бардошта шавад. Дар раванди пойдорсозии давлатдорӣ, нооромӣ ва касодии иқтисодиёт, ки натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ буд, ба мақомоти ҳифзи муҳити зист ҳамчун сохтори давлатӣ иҷроӣ вазифаҳо ва салоҳиятҳои касбӣ хеле душвор гардид. Ҳолатҳои ба амал меомаданд, ки соҳибкорон ва баъзе нафарони мансабдор ба

нозирони давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои хизматиашон мамониат мекарданд. Ҳатто, баъд аз гузаронидани санчишҳои соҳавӣ аз ҷониби роҳбарони ташкилоту муассисаҳо ва соҳибкорони алоҳида таҳдиду зӯрварихо нисбат ба нозирони давлатӣ ҷой доштанд, зеро, корхонаҳои саноатӣ ва дигар табиати стифодабарандагон мебоист барои истифодаи ҷоҳҳои амудӣ ва фаъолияти технологӣ иҷозати истифодаи махсуси об, иҷозати ихроҷи зараровар ба ҳавои атмосфера, иҷозат барои ҳосилшавӣ ва ҷойгиронии партовобҳои саҳти маишӣ ва намудҳои дигари литсензияҳоро барасмият дароваранд. Аммо, бо сабабҳои гуногун роҳбарони корхонаҳои мухталиф ин меъёрҳои қонунгузори ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зистро риоя намекарданд. Роҳбари мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист Аюбов А.С., дар ин давра маҷбур мешуд, ки баҳри ҳимояи кормандон ба мақомоти қудратӣ – гурӯҳи зудамали таъмини бехатарии ҷомеа муроҷиат намояд [3, с.87]. Тавассути истодагирӣ ва матонати Аюбов А.С., бори аввал дар таърихи мақомоти ҳифзи табиат бо розигии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санчиши иттиҳодияи илмӣ - истеҳсолии “Востокредмет” (алҳол КВД “Филизоти нодири Тоҷикистон”)-и шаҳри Чкалов (ҳозира шаҳри Бӯстон) дар соли 1998 гузаронида шуд, ки барои устувор гардидани мавқеи мақомот дар ҷомеа хеле муҳим буд. Дар асоси санчиши соҳавии мутахассисон нисбат ба ҳолатҳои қонуншикани мавҷуда дар ин ташкилот зиёда аз 13 парвандаи маъмури оғоз гардида, ашхоси мансабдори муассиса барои вайрон кардани меъёру талаботи экологӣ ба маблағи зиёда аз 70 ҳазор рубли тоҷикӣ ҷаримабандӣ карда шуданд. Ҳамаи ин амалҳо барои татбиқи назорати давлатӣ дар сатҳи зарурӣ мусоидат намуд ва аксарияти табиатистифодабарандагон ба иҷрои бечунучарои пешниҳодҳои ҳатмии мақомот пардохтанд. Дар ин давра бо ташаббуси Кумитаи ҳифзи табиати вилояти Ленинобод ва дастгирии вазири ҳамонвақтаи соҳа Шокиров У.Ш. низомномаи либоси хизматӣ қабул гардид.

Баъдан, моҳи июли соли 1998 ба вазифаи раиси Кумитаи ҳифзи табиати вилоятӣ Умаров Нурулло Усмонович таъин гардид, ки собиқадори соҳаи кишоварзӣ ва инсонии соҳибтаҷрибаи боистеъдоду ташкилотҷӣ маҳсуб меёфт. Ба ӯ муяссар гардид, ки дар муҳлати кӯтоҳ дар зиёда аз 15 шаҳру ноҳияҳои вилоят суратҳисоби махсуси ҳифзитабиатӣ кушода шавад ва воридоти маблағи истифодаи захираҳои табиӣ ба онҳо таъмин гардад. Дар натиҷа имконияти сарчамъсозии манбаи молиявӣ дар маҳал ва равона кардани он ба тадбирҳои ҳифзи муҳити мавзҳои алоҳида муҳайё гардид. Дастоварди муҳими мақомоти ҳифзи муҳити зист - бунёди бинои маъмурии кумитаи вилоятӣ дар соли 2000-ум гардид, ки дар асоси таҳдиду азнавсозии бинои кӯҳнаи боғчаи кӯдакон амалӣ гардид. Бинои маъмури иборат аз ду ошёна бо тахона, маҷлисгоҳ, 18 хучраи қорӣ буд, ки барои фаъолияти пурмаҳсули нозирони соҳа заминаи хуби моддӣ-техникӣ фароҳам овард. Саҳни ҳавлии бинои маъмури бо сабзозор гулпӯш, дарахтони ороишӣ сояфкан ва болопӯшу анборҳо мучаҳҳазу зебо гардонида шуданд. Дар ин давра ҷорабинии муҳимми экологӣ - аз лойқаю қамиш тоза кардани маҷрои дарёи Сир дар ҳудуди шаҳри Хучанд оғоз гардид, ки бо ҷалби зиёда аз 800 ҳазор сомонӣ аз ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузори (воситаҳои махсуси ҳифзитабиатии шаҳру ноҳияҳо) амалӣ карда шудааст. Инчунин, ҳавфи нобудшавии захираҳои моҳӣ дар обанбори Қайроққум дар натиҷаи пастравии сатҳи об тавассути кофтани каналҳои дарозиашон 700м ва 1200м баргараф карда шуд, ки дар ҳифзи олами ҳайвонот тадбири хеле муҳим буд [7,с.11-12]. Дар натиҷаи баланд бардоштани сатҳи назорати давлатӣ ҳолати истифодаи пеститсиди қонунан

манъгардидаи “Бутифос” дар хоҷагиҳои кишоварзии вилоят ошкор гардид. Мақомоти ҳифзи муҳити зист бо кӯмаки мақомоти дигари давлатӣ муваффақ гардид, ки захираи мавҷудаи ин захри қаттолро муайян ва тавассути гӯронидан дар партовгоҳи маҳсули шаҳри Конибодом безарар гардонад. Зиёда аз 11-нафар мансабдори хоҷагиҳо ба ҷавобгарии маъмури кашида шудаанд, ки ҳамаи ин амалҳо ба беҳтарсозии сатҳи саломатии аҳоли мусоидат кард. Бори аввал дар таърихи мақомоти ҳифзи муҳити зист бо пешниҳоди он аз ҷониби прокуратураи вилояти Суғд парвандаи ҷиноӣ оғоз гардида, шахсони мансабдор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуданд. Чунин амал имкон дод, ки давоми солҳои баъдина аз ҷониби масъулини соҳаи кишоварзии вилояти Суғд ҳангоми истифодаи захрхимикатҳо нақшаи ҷорабиниҳои мушаххас таҳия гардад ва танҳо баъд аз мувофиқат бо мақомоти ҳифзи муҳити зисти маҳалӣ ба иҷро расонида шавад.

Баҳри татбиқи назорати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи табиат мақомоти ваколатдор тавассути конференсияҳои илмӣ – амалӣ, мизҳои мудаваар, семинарҳо, чопи плакат ва лавҳаҳои тарғиботӣ ва ғайра, ки дар сатҳи муассисаҳои томақтабӣ, мактабҳои миёнаи умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ, маҳаллаҳо, кӯчаҳо, шаҳрвандони оддӣ гузаронида мешуданд, баҳри тарғиботи ташвиқоти меъёрҳои муқарраркардаи қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш менамуданд. Дар шаҳри навоҳии вилояти Суғд ҷорабиниҳои мухталиф гузаронида мешуд, ки дар онҳо оммаи васеи аҳоли иштирок менамуд ва сатҳи маърифати экологии онҳо болотар мегардид.

Баҳри пешгирии захролудшавии оби дарёи Сир бо агрохимикатҳо мақомоти ҳифзи муҳити зист оид ба манъи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ ва кишти шолӣ дар ҷазираҳои Сирдарё дар ҳудуди ноҳияи Спитамен ҷораҳои мушаххас андешида, бо эътирози прокуратураи ноҳия қарори Раиси ноҳия ҷиҳати ҷудо намудани қитъаҳои замин дар масоҳати 147 га ва ташкили 31 хоҷагии деҳқонӣ бекор доништа шуд. Масъалаи мазкур дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ ёфт ва боиси боло рафтани эътибори мақомоти давлатии ҳифзи муҳити зист гардид. Дар натиҷаи ин тадбир ифлосшавии дарёи Сир бо боқимондаи захрхимикатҳо пешгирӣ карда шуд, ки дар ҷараёни ҳифзи захираҳои моҳӣ аҳамияти муҳим дошт [3, с.101].

Аз моҳи июли соли 2001 то моҳи октябри соли 2005 сарвари Кумитаи ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғдро инсони қордон Усмонов Комилҷон Аҳмадҷонович ба ўҳда дошт. Ў дар самти беҳтарсозии шароити моддӣ-техникӣ барои ташкили назорати давлатӣ саҳми арзанда гузошт. Дар давраи роҳбарии Усмонов К.А. шумораи воситаҳои нақлиёти хизматӣ аз 7 адад ба 31 адад расонида шуда, ҳамаи зерсохторҳои шаҳри навоҳии Кумита бо компютер (42 адад), принтер (22 адад) ва таҷҳизоти дигари замонавӣ мучахҳаз гардонида шуданд. Ҷорабиниҳои муҳими ҳифзитабиатӣ - аз партовҳои саҳти маишӣ (истеъмолӣ) тоза кардан ва танзими маҷрои сойи Хоҷабӯқирғони ноҳияи Бобоҷон Ғафуров дар ҳудуди ҷамоатҳои деҳоти Ғозиён ва Ёва (7,5 километр) амалӣ гардид, ки мақсади асосии он пешгирии ба дарёи Сир ворид шудани партов буд. Бартараф намудани кишти шолӣ, ки истифодаи ҳатмии захрхимикатҳоро дар технологияи парвариш тақозо менамояд, дар ҳавзаи дарёи Исфара, сойи Оқсу, болооби обанбори Қайроққум ва соҳилҳои он тадбири назарраси мақомоти ҳифзи муҳити зист дар он давра маҳсуб меёбад. Бо мақсади зиёд кардани захираи моҳӣ ба ҳавзаи дарёи Сир ва обанбори Қайроққум ҳамасола 7 намуд моҳичаҳо ба миқдори зиёда аз 3 миллион партофта шуд, ки саҳми босазо дар ҳифзи захираҳои рекреатсионӣ мебошад. Баъд аз яқояшавии сохтори ҳифзи муҳити зист бо

идораи хочагии чангал (соли 2004-ум) имконияти болобардории сатҳи назорати давлатӣ дар самти ҳифзи олами наботот ва ҳайвонот бештар гардид. Нозирони соҳа дар ин давра баҳри пешгирии буридани ғайриқонунии дарахтони чангалзор, чаронидани чорвои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар чангалзорҳо тадбирҳои зиёд андешидаанд, ки боиси бехтаршавии ҳолати чангалзорҳои ноҳияҳои Ашт, Деваштич, Шахристон ва Кӯҳистони Мастчоҳ гардид [4, с.15]. Раванди ташкили ниҳолхонаҳою парваришхонаҳои ниҳоли дарахтони ороишӣ, сояафкан, мевадиҳанда ва ғайра оғоз гардид, ки манбаи муҳими ободонии маҳалҳои вилояти Суғд шуда тавонист. Дар ин давра татбиқи назорати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ба дараҷаи баланд расида, зиёда аз 95 фоизи пешниҳодҳои ҳатмии мақомот, ки баъд аз ошкор гардидани қонунвайронкунӣ дода мешуданд, ҳатман мавриди иҷро қарор мегирифтанд. Лозим ба зикр аст, ки фаъолияти мақомоти ҳифзи муҳити зист дар самти ҳифзи захираҳои моҳӣ, олами наботот ва ҳайвонот хеле назаррас буд. Ҷамъияти саҳомии “Шукуфон” фаъолияти худро дар самти моҳидорӣ тибқи квотаи ҷудонамудаи Вазорати ҳифзи табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намуда, ба тадбири муҳими биотехникӣ – парвариши моҳичаҳо ва ба ҳавзаи дарёи Сир ва обанбори Қайроққум сар додани онҳо оғоз намуд. Ҳамасола ба ин манбаҳои обӣ то 700 ҳазор – 1 миллион адад моҳичаҳо партофта мешуданд.

Фаъолияти пурмаҳсули мақомоти ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд дар давраи роҳбарии шахсияти кордону дилёб Каримов Раҷаббой Аҳмадҷонович ба марҳалаи нави инкишоф расид. Давоми наздики якуним соли роҳбарӣ ин шахсияти оқилу босалоҳият аҳли ҷомеаи меҳнатиро муттаҳиду сарҷамъ намуда сазовор гардид, ки шаҳрвандони оддии кишвар ба мақомоти ҳифзи муҳити зист бо назари нек нигоҳ намоянд. Аллақай дар байни аҳоли ин мақомоти давлатӣ чун мақомоте, ки фаъолияташ асосан аз ҷаримабандӣ иборат аст, маъруф гашта буд. Мақомоти назорати давлатӣ самти фаъолияти хешро бештар ба баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли равона намуд ва аз санҷишу тафтиши табиатистифодабарандагон ба омӯзонидани талаботи экологӣ ба масъулини корхонаву ташкилотҳо оғоз кард. Дар назди мақомоти давлатӣ курсҳои бозомӯзии муҳандис-экологҳои муассисаҳо ташкил карда шуд, ки обрӯю нуфузи мақомоти давлатиро боз ҳам баландтар бардошт. Ташкили ҳамкориҳои мунтазам бо муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ, донишқадаву донишгоҳҳо боис гардид, ки дар насли наврас ҳисси табиатдӯстӣ рушд ёбад ва устувор гардад [2, с.31]. Самти муҳимми фаъолияти мақомот ба барқарорнамоии захираҳои табиӣ нигаронида шуда, дар фасли зимистон пошидани ғалладонагиҳо барои хӯроки паррандаҳои нодир, тақсими ҳаҷми зиёди алафҳо ва дигари намуди хӯрока барои ҳайвоноти ваҳшӣ ва дигар тадбирҳо гузаронида мешуданд. Тавассути даҳолати мақомоти ҳифзи муҳити зист ба ҳудуди вилояти Суғд зиёда аз 7 намуди моҳиҳои алафхӯр оварда шуда, моҳичаҳои он дар ҳавзҳои махсус парвариш ёфтанд ва дар зиёда аз 500 ҳазор адад моҳича ба дарёи Сир сар дода шуданд. Масалан, зиёд гардидани моҳии намуди амури сафед, ки ғизои асосии он реша ва танаи рустаниҳои обӣ, обсабзҳо ва ғайра мебошад, имкон доданд, ки раванди афзоиши босуръати рустаниҳои обӣ дар ҳудуди шаҳри Хучанд боздошта шавад. Сабаби ин чорабинӣ он буд, ки ба туфайли тавассути партовобҳо аз манбаҳои гуногун ҳамроҳшавии моддаҳои биогенӣ ба маҷрои дарёи Сир ҳодисаи эвтрофикатсия, яъне зиёдшавии суръати нашъунамои растаниҳо дар муҳити обӣ бо сабаби бисёр шудани элементҳои ғизоӣ ба мушоҳида расида буд.

Дар давоми зиёда аз 30 соли фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд дар қатори роҳбарони зикргардида шахсиятҳои дигари барӯманд, аз қабили Исомаддинов Саидамин Акбарович, Саидов Хуршед Мирзохоҷаевич, Бобочонзода Аъзам Саид-Анвар ва Темур Нуъмонзода ба сифати сардори Раёсати ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд фаъолият намуда, баҳри нигоҳдошти табиати зебои диёрамон сахми арзандаи хешро гузоштаанд. Дар ин давра шумораи санҷишҳо аз 111 адад дар як сол то ба 5143 адад дар соли 2018 расонида шуд. Нисбати ашхоси қонуншикан агар соли 1990 ҳамагӣ 32 адад протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ тартиб дода шуда бошад, дар соли 2018 ин нишондод ба 1176 адад расидааст. Ҳаҷми умумии маблағи ҷуброни зарари расонидашуда ба муҳити табиӣ низ зиёда аз 300 маротиба афзуда ва соли 2018 ба 437 200 сомонӣ баробар шудааст.

Дар асоси таҳлили маълумотҳои гирдоварда ва сарчашмаҳои архивӣ метавон хулоса кард, ки мақомоти ҳифзи муҳити вилояти Суғд дар солҳои охири ҳокимияти шӯравӣ ташкил ёфта бошад ҳам, ташаккул ва рушди он ба маънои том дар давраи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифта. Марҳилаи аввали ташаккули мақомоти мазкур ба солҳои бесарусомонии ҷумҳурӣ рост меояд. Ба роҳбарони нахустини ин соҳтор муяссар гардид, ки дар солҳои пурошӯб давраи ташкилӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти мурааттабу муназзами мақомоти ҳифзи табиатро бо муваффақият синфӣ намоянд. Дар солҳои минбаъда ҳам дар самти таъмини мақомот бо кадрҳои босалоҳият, биноҳои маъмурӣ, воситаҳои техникӣ ва ҳам дар самти пешгирии қонуншиканӣ дар ҳифзи муҳити зист қорҳои назаррас ба субот расонида шуданд, ки дар ин бобат роҳбарони раёсат сахми арзанда гузоштаанд.

Пайнавишт

1. *Бойғонии давлати вилояти Суғд, “Папка XII”с. 19-68*
2. *Бойғонии Раёсати ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд., папкаҳои 17-21 дар ҷилди 16.*
3. *Веб-сайт Комитета по охране окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан. www.hifzibiatj*
4. *Ғанҷинаҳои табиати вилояти Суғд. Мураттиб Усмонов К.А. – Хучанд; Ношир, 2003. -135 с.*
5. *Косинов А.И. Система оценки экологической безопасности региона // Теоретические и прикладные проблемы современной науки и образования: материалы Международ. науч.-практической конф. Ч. 1 – Курск: МУП “Курская городская типография”, 2011. - С. 108-111.*
6. *Маълумотномаи шӯъбаи кадрҳои Раёсати ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд. №41 аз 17.06.2018.*
7. *Отчеты Ленинабадского областного комитета по охране природы за 1990-2000 гг. - 97 с.*
8. *Ҳайвоноти зараровару фойданоки Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 1983. - 115 с.*
9. *Ҳисоботи Раёсати ҳифзи муҳити зисти вилояти Суғд дар солҳои 2010-2015. -231 с. www.eco.sugd.tj*
10. *Хусайнов М.С. и др. Исторические аспекты становления и развития природоохранной службы Согдийской области РТ// Учёные записки ХГУ. - №4(43). - 2017. - Худжанд: Нури маърифат, 2017. - С. 53-57.*
11. *Экологический информационный бюллетень. Вып.4. -Душанбе: Ирфон, 2010. – 187 с.*

12. Энгельс Ф. Диалектика природы. - М.: Наука, 1971. - 107 с.

Reference Literature:

1. State Archive of Sughd Viloyat. – F.XII. Sheets 19 - 68.
2. Archive of the Department of Environmental Protection of Sughd Viloyat, - F. 17-21. – V. 16.
3. Website of the Committee for Environmental Protection under Tajikistan Republic Govern-
ment. www.hifzibiatj
4. Natural Treasures of Sughd Viloyat. Compiler: K.A. Usmonov - Khujand; Publisher, 2003. - 135
pp.
5. Kosinov A.I. The System for Assessing the Ecological Safety of the Region // Theoretical and
Applied Problems of Modern Science and Education: materials of the international scientific-
practical conference - Part 1 - Kursk: Municipal Unitary Enterprise “Kursk Urban Printing-
House”, 2011. - pp. 108 - 111.
6. Handbook of Human Resources Department Attached to the Headquarter of Environmental
Protection of Sughd Viloyat. №41 from 17.06.2018.
7. Reports of Leninabad Oblast Committee for Nature Protection for the Years of 1990-2000. - 97
pp.
8. Harmful and Useful Animals of Tajikistan. - Dushanbe: Knowledge, 1983. - 115 pp.
9. The Report of the Department of Environmental Protection of Sughd Viloyat for 2010-2015. -
231 p. www.eco.sugd.tj
10. Kusaynov M.S. et alia. Historical Aspects of the Formation and Development of Environmen-
tal Service of Sughd Viloyat in Tajikistan Republic / Scientific Notes of KhSU. 2017, No. 4
(43), - Khujand: Light of Enlightenment, 2017. - pp. 53 - 57.
11. Ecological-Informational Bulletin. Issue.4. -Dushanbe: Cognition, 2010. - 187 pp.
12. Engels F. Dialectics of Nature. - М.: Science, 1971. - 107 pp.

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 82
ББК 83.3(о)9

ДАР БОРАИ МАОНИИ ЯК РУБОИИ УСТОД РӮДАКӢ *Юлдошев Абдулло Курбонмаматович, н.и.филол., дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики ДМТ (Тоҷикистон, Душанбе)*

О МОТИВЕ ОДНОГО РУБАИ РУДАКИ *Юлдошев Абдулло Курбонмаматович, к.филол. н., доцент кафедры истории таджикской литературы ТНУ (Таджикистан, Душанбе)*

ON THE MOTIVE OF ONE OF RUDAKI'S RUBAI *Uldoshev Abdulla Kurbonmamatovich, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of the history of Tajik literature under the TNU (Tajikistan, Dushanbe) E-MAIL: romish2004@inbox.ru*

Калидвожаҳо: *Таврот, Ғазали ғазалҳо, Қуръони карим, "Шоҳнома", Юсуф, ҳамсари Азизи Миср, Рудоба, Судоба, Таҳмина, Манижа, Гулнор*

Назаре, ки дар мақола ба маонии як рубоии устод Рӯдакӣ андохта шуд, як ҳадаф дошт. Ин ҳам бошад муайян кардани пайванди он маонӣ ба шеър, ки то устод Рӯдакӣ суруда мешуд. Хулосаи рубоӣ аз нигоҳи маонӣ чунин аст, ки маъшуқа ҷӯё ва муштоқи ошиқ тасвир шудааст. Мулоҳизае бо далелҳои пешниҳод мешавад, ки чунин тасвир дар шеъри ошиқонаи араб вуҷуд надорад. Чӣ ба замони ҷоҳилият ва чӣ ба замони ислом. Ҷустуҷӯҳо ба он оварда мерасонанд, ки чунин тасвири маъшуқа дар адабиётҳои, ки метавонистанд ба шеъри замони Сомониён таъсир расонанд, вуҷуд дошт. Дар ин рост ба сифати далел аз се пояи ғайриэронӣ зикр мешавад. Яке қиссаи ҳазрати Юсуф, ки дар сифри Пайдоиши "Таврот" дар чордаҳ фасл омадааст, дигаре "Ғазали ғазалҳои ҳазрати Сулаймон", ки низ дар "Таврот" омадааст. Ҳоҷат ба баён нест, ки бонуи мисрӣ чӣ гуна ба ҳазрати Юсуф дил мебандад ва чӣ қорҳои намекунад. Тақрибан ҳамин гуна муносибати нисбат ба ҷавон духтаракони Иерусалим дар "Ғазалҳо" нишон медиҳанд. Ва боз ҳам ҳоҷат ба баён нест, ки дар Қуръони карим сураи ҳазрати Юсуф дар яқсаду ёздаҳ оят нозил шудааст.

Дар адабиёти тоҷикони халқҳои эронӣ ва хосса дар худойномаҳо ва ривоятҳои дигар маъшуқа бебокона барои бахти худ талош мекунад. Дар мақола дар назар дошта шудааст, ки сюжети мочарои Судоба бо Сиёвуш ба моҳият ҳамон қиссаи ҳазрати Юсуф аст. Дар "Шоҳнома" чанд мисолро мибинем, ки бонувон ҷӯёи ҷавонмардон

масвир шудаанд. Масалан, Рӯдоба, Судоба, Таҳмина, Манижа, Гулнор, духтари амири Хатра ва ғайра.

Хулоса чунин аст, ки “ёр”-и устод Рӯдакӣ, агар тайф – хаёли маъшуқа набошад, маънии барои адабиёти пешиниёни мо бегона набуд. Вале ин маънӣ дар шеъри классикӣ натавонист мавқеъ пайдо кунад. Ғолибан шояд ба эътиборҳои ахлоқи исломӣ.

Ключевые слова: Библия, Бытие, Песнь песней, священный Коран, “Шахнаме”, Иосиф, жена повелителя Египта, Рудоба, Судоба, Тахмина, Манижа, Гулнор

Рассматривается не очень привычный в персидско-таджикской классической поэзии любовный мотив, выраженный в одном из рубаи Рудаки. Суть мотива сводится к тому, что возлюбленная представляется ищущей встречи с возлюбленным. Небездоказательно утверждается, что этот мотив не мог быть заимствован из арабской любовной поэзии. В этой связи указывается, что этот мотив был достаточно популярным в древнееврейской религиозной литературе. В качестве убедительных примеров делаются ссылки на последние главы книги Бытия из Ветхого завета на сказание об Иосифе Прекрасном и на Песнь песней царя Соломона. Отмечается, что и в священном Коране сказание об Иосифе Прекрасном ниспослано в ста одиннадцати откровениях и занимает целую суру. Допускается, что именно коранический вариант сказания об Иосифе послужил материалом для сочинения нескольких десятков поэм об Иосифе и Зулейхе. Выражено мнение, что этот мотив был популярным и даже в некоторой степени каноническим в сказаниях любовного содержания - источниках национального эпоса иранских народов “Шахнаме” Фирдоуси. Это мнение подкреплено описаниями в “Шахнаме” поведения таких известных героинь как Рудоба, Судоба, Тахмина, Манижа, Гулнор, дочь эмира Хатры и других представительниц прекрасного пола. Предполагается, что этот мотив в персидско-таджикской любовной поэзии не стал привычным по двум причинам: во-первых, отсутствовал в арабской газели, и, во-вторых, смелое, даже вызывающее поведение возлюбленной вступало в противоречие с моральными предписаниями ислама.

Key words: the Bible, Genesis, Song of Songs, the Holy Koran, “Shoh-Name”, Joseph, the wife of the ruler of Egypt, Rudoba, Sudoba, Tahmina, Manizha, Gulnor.

The article under consideration dwells on a love motif that is not very habitual in Persian-Tajik classical poetry, expressed in one of the rubais by Rudaki. The essence of the motive is that the lover appears to be looking for a meeting with the sweet-heart. The poet manages to prove not without attempts that this motive could not be borrowed from Arabic love poetry. In this regard, it is indicated that this motive was quite popular in Hebrew religious literature. As convincing examples, references are made to the last chapters of the Book of Genesis from the Old Testament dealing with the legend about Joseph the Beautiful and the “Song of Songs” by Solomon. It is noted that in the Holy Koran the legend about Joseph the Beautiful is presented in one hundred eleven revelations and occupies a whole *sura*. It is assumed that it was the Koranic version of the tale about Joseph that served as the material for composing dozens of poems dedicated to Joseph and Zuleikha.

The opinion is expressed that this motive was popular and even to some extent canonical in the legends of love content in the sources of the national epos of the Iranian peoples “Shoh-

Name” by Firdawsi. This opinion is supported by the descriptions of the behavior of such famous heroines as Rudoba, Sudoba, Tahmina, Manizha, Gulnor, the daughter of Emir Khatra and other representatives of the fair sex. The article presupposes that this motif in Persian-Tajik love poetry did not strike root for two reasons. In the first, it was absent in the Arab gazelle and in the second, bold, even defiant behavior of his sweet-heart came into conflict with the moral precepts of Islam.

*Омад бари ман. Кӯ? Ёр. Кай? Вақти саҳар.
Тарсанда. Зи кӯ? Зи хасм. Хасмаш кӯ? Падар!
Додам-и ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби тар!
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Шакар!*

Рӯйнависи рубой бо ҳама аломатҳои китобатӣ мувофиқи навишти таҳиягари “Девони Рӯдакӣ” донишманди фозил Қодири Рустам сурат гирифтааст (1, с. 70). Мо ёрои чизе дар бобати имло гуфтан надорем (хоса дар замоне, ки навишти калимаро бо аломати сакта ҳам сар мекунамд) ва лизо ба қавли гузаштагон паноҳ мебарем, ки дар чун ҳолатҳо хаволааш ба ровӣ (*ал-ухдату ала-р-ровӣ*) мегуфтанд.

1. Дар пайкара ва ё ба қавли аллома Абу Ҳилоли Аскарӣ (920-1005) девони маонии шеъри ошиқонаи араб ва форсу тоҷик, маъние, ки дар рубоии устод Рӯдакӣ “*Омад бари ман кӯ? Ёр. Кай? Вақти саҳар...*” ифода ёфтааст, тақрибан назир надорад. Агар ин ёр, ки ба назди қаҳрамони лирикӣ омадааст, тайф – ҳаёли маъшуқа набошад. Чунин эҳтимол метавонад қоим бошад, зеро дар Бухорои ба дару дарвоза омадани маъшуқа, ки падар ҳам дорад, ба назар тааҷҷубовар мерасад. Омадани ёр ба назди ошиқ ва ҳатто расидан ба висоли ӯ (*Додам-и ду бӯса...*) дар таомули маонии шеъри ошиқонаи араб ба шаҳодати Абу Убайдуллои Марзубонӣ (910-994) дар “ал-Мувашшаҳ” бурун рафтани аз оини шеърфаринӣ – **тарик** (*канон*) буд ва мавриди нақӯиш қарор мегирифт (2, с. 257-258).

1.1. “ал-Мувашшаҳ мо ахаза-л-уламоу ала-ш-шуарои фӣ иддати анвоин мин синоати-ш-шеъри” (Перостаи ба шоирон хурда гирифтани уламо дар чанде аз анвои ҳунари шеърфаринӣ) аз китобҳои ба истилоҳи имрӯза назарияи адабиёти арабу мусулмонӣ мебошад, ки бо гузашти беш аз ҳазор сол мавриди ниёзҳо қарор дорад. Китоб ба вақте таълиф шуда буд, ки ҳарчанд хатари рӯйнависиҳо (компилятсия) дар фазои илми адаб вучуде дошт, вале ҳоло он замони наҳс фаро нарасида буд.

1.1.1. Ҷоиз набуд, ки виқори маъшуқа шиканад. Он, ки Имруулқайс байтҳои саҳт фоҳиш дорад ва ҳатто аз забони Қайс ибни Мулавваҳ (Мачнун) ҳам байтҳои фоҳиш гуфтаанд, мояи нигаронӣ надошт, зеро дурӯғ гуфтан дар шеър нораво набуд. Бо дурӯғи шоир (қаҳрамони лирикӣ) ба тақозои **тарик** виқори маъшуқа наменшикаст. Дар шеъри чоҳилӣ ва ҳатто шеъри Мачнун байтҳои фоҳиш ба омадани маъшуқа ба назди ошиқ далолат намекунамд. Байтҳо то ҷое фаҳрия ҳастанд ва шоир аз он фаҳр мекунад, ки ба висоли маъшуқа расида буд. Дертар ин маънӣ шояд ба тақозои аҳкоми ислом аз девони маонии шеъри ошиқонаи араб ва пасон шеъри ошиқонаи форсу тоҷик зудуда шуда буд. Дар он байтҳо сухан дар бораи муштоқ будани маъшуқа ба дидори ошиқ ва омадани ӯ ба пеши ошиқ намеравад.

1.1.2. Месазад ёдовар шуд, ки ғазали арабӣ чанд вазифа (функсия) дошт. Нахуст, шеъре, ки ошиқ гуфтааст. Масалан қавли Антара ибни Шаддод (525-615): *Лақад закартуки ва-р-римоҳу навоҳилу, Минӣ ва бизу-л-ҳинди тақтуру мин дамӣ – Туро ёд кардам, ки найзаҳо ба бадани ман мехалидинад, Ва дами теги ҳиндӣ хуни маро мерехт*”

(3, с. 84). Ин иқтибос аз қитъае мебошад, ки аз ду байт иборат аст ва қудамо (пешиниён) онро ба мартабаи “*ағзалу байтин қолатху-л-араб – ошиқонатарин байте, ки араб гуфтааст*” баровардаанд. Месазад гуфт, ки қудамо ба иттифоқи оро Антараро муаллифи яке аз муаллақҳои ҳафтгона низ медонанд.

Дигар шеър, ки занро бо сифатҳои хоси зебоӣ ва хулқи вай ситоиш, мадҳ кардаанд. Намунаи барҷастаи чунин ғазал қасидаи Нобиғаи Зубёнӣ (ваф.602), соҳиби яке аз муаллақоти ҳафтгона мебошад. Дар қасида, ки аз сию панҷ байт иборат аст, шоир Мутаҷаррида амираи Мунзиристо бо лексикаи ғазали дескриптивии араб ситоиш кардааст (4, с. 143-151). Сеюм, ғазале, ки дар он зан ё занони қабиларо ғаразмандона бадном кардаанд. Қудамои араб чуни ғазалро *таиҳир* мегуфтанд. Ба ривояте, сабаби кушта шудани бузургтарин шоири араб Абу Таййиби Мутанаббӣ соли 965 низ ҳамин ташхир буд. Қабиле, ки шоир занони онро дар ғазал бадном карда буд, раҳи шоирро дар наздикии Бағдод мегирад ва Мутанаббиро мухайяр мекунад, ки ё узр пурс, ё ҷанг мекунем. Мутанаббӣ панҷоҳсола узр намеурсад.

Чаҳорум, падарони духтардор аз шоири номие хоҳиш мекарданд, дар ситоиши хусн ва маҳосини духтарҳошон ғазале бигӯяд, то бахти духтарҳошон кушода шавад.

Панҷум, ғазали худситоӣ, ки аслан бад набуд, вале дурӯғ буд. Ба назари мо фоҳиштарин байте, ки араб гуфтааст (*афҳашу байтин қолатху-л-араб*) дар муаллақаи саромади шоирони араб Имруулқайс (асри VI) омадааст, аз ҳамин қабил буд. Худо медонист, ки он шоир духтареро бепарда дида бошад, вале мегуфт...

2. Дар шарқшиносии ҷаҳонӣ ва, хоса, шарқшиносии вобаста ба шеър ақидаи соиде вучуд дорад, ки тариқи гуфтани шеъри арабу мусулмонӣ тақрибан ҳамоне мебошад, ки ҳоло дар асри IX яке аз донишмандони камназири шеър Абу Муҳаммад Абдулло ибни Қутайбаи Диноварӣ (828-889) дар “аш-Шеър ва-ш-шуаро” муқаррар карда буд. Ибни Қутайба дар таҳлили И.Ю. Крачковский фармуда буд, ки шоир мебоист ҳамроҳи як ё ду ҳамсафар дар роҳ бошад. Роҳ одатан аз гирду навои кӯи маъшуқа мегузашт, ки бошандагонаш тарк кардаанд. Шоир хоҳиш мекунад, ки оҳиста раванд, зеро дар ин кӯй замоне маъшуқа буд, ошиқӣ низ буд. Ва шоир ба ёди рӯзгори рафта ашк мерезад ва ҳоказо... (5, с. 251-252).

2.1.Ин маъниҳо (мотив) ба шеъри ошиқонаи форсу тоҷик ҳам гузаштаанд. Нуктаест, ки исбот талаб намекунад. Маъниҳои кӯйи маъшуқа, ёди маъшуқа, фироқ, азоби ҷудой ва ҳоказо аз маъниҳои мебошанд, ки ҷузъи маъниофарини ғазали дунявӣ шудаанд.

3. Дар шеъри ошиқонаи ҷоҳилӣ ва умавии араб, ки шеъри ошиқонаи мо аз он реша мегирад, маъние, ки дар рубоии устод Рӯдакӣ ифода ёфтааст, мувофиқи баршумори маонӣ, ки мо бар пояи ҳашт ҳазор байт анҷом дода будем, ба мушоҳида намерасад. Чунин маънӣ ё набудааст, ё хотираи таърихӣ то замони китобати девонҳо (охири нимаи якуми асри VIII) онро нигоҳ надоштааст. Бо ғояти боварӣ метавон гуфт, ки маънии рубоии мазкури устод Рӯдакӣ аз шеъри ошиқонаи араб наомадааст.

3. Маънии муштоқ будани маъшуқа ба дидори ошиқ, аз адабиётҳое, ки метавонистанд ба суннати шеърофаринии ниёгонӣ мо баҳра диҳанд ва ё баҳра гиранд, ба қавли муҳаққиқон ва далели матнҳо метавон се манбаъро, агар аз маонии ошиқонаи худойномаҳо сарфи назар кунем, ном бурд.

3.1. Нахуст, адабиёти яҳудӣ ва ҳосатан “Ғазали ғазалҳои ҳазрати Сулаймон”, ки бо ҳисобҳои боварибахштар дар асри X-и пеш аз мелод суруда шуда, дар “Таврот” оварда шудааст. Дар “Ғазали ғазалҳои ҳазрати Сулаймон”, ки аз ҳашт тарона, ба гуфти Аҳмади Шомлу – суруд иборат аст, иштиёқи маъшуқа ба дидори ошиқ ва сӯзи

ин иштиёк баръало инъикос ёфтааст. Ин таронаҳо тарчумаҳои шаръӣ (тақрибан ба ҳама забонҳо) ва шоирӣ доранд. Дар тарчумаи русии таронаҳо И.М. Дьяконов муваффақтар будааст. Шояд ба он сабаб ҳам бошад, ки тарчумаи шоиронаи русӣ аз назари Анна Ахматова гузашта буд. Ва дар тарчумаи форсии онҳо Аҳмади Шомлу хунари волотаре нишон додааст (6).

Дигар, қиссаи ҳазрати Юсуф, ки низ дар “Таврот” дар чордах фасл оварда шудааст (7). Ва сураи ҳазрати Юсуф дар Қуръони карим, ки дар яксаду ёздаҳ оят нозил шудааст.

4. Маънии мавриди назар дар “Шоҳнома” бахши Ашкониён, дар ҳамин бахши “Ғура”-и Саолибӣ ва дар “Қорномаи Ардашери Бобакон” ба тафсиле инъикос ёфтааст. Дар сарчашмаҳои дигар, ва ғазали оламгири форсу тоҷик маънӣ, ки маъшуқа муштоқи ошиқ бошаду бисӯзад... ба мушоҳида тақрибан намерасад. (Байти дар ин маънӣ сурудаи шоири шаҳид Нақибхон Туғрал дар зехни мо ҳаст: *Ошиқон ҳарчанд муштоқи ҷамоли дилбаранд, Дилбарон бар ошиқон аз ошиқон ошиқтаранд*). Шариат намегузошт ё анъанайи (канон) шеърро фаринӣ, маълум нест... Вале гузошт, ки даҳҳо “Юсуф ва Зулайҳо”-ҳо суруда шаванд...

5. Дар рубоии устод Рӯдакӣ воқеият инъикос шудааст ё анъана, мо намедонем. Ба ҳар ҳол, Бухоро шаҳри ба дару дарвоза буд (*То ман ҳастам, бораи Бухоро манам*) ва духтари озод (падар дорад), на канизак, наметавонист вақти саҳар гашту гузор дошта бошад.

6. Дар “Шоҳнома” бахши Ашкониён, ки инсофан саргузашти Ардашери Бобакон аст, ба саҳна “бардае арҷманд”, ки Фирдавсӣ Гулнораш ном кардааст, ворид мешавад. Гулнор канизак буд ва аз он арҷманд буд, ки илова ба зебоӣ, ба истилоҳи имрӯза, вазири молия ё “мушовири давлатӣ” ҳам буд:

“Бари Ардавон ҳамчу дастур буд,

Бар он хоста низ ганҷур буд” (б.190).

Шояд барои ҳамин дар коҳе зиндагӣ мекард. Зебоии канизаки хубрӯйро Фирдавсӣ дар бӯи хуш, мӯй ва хиромидани ӯ дидааст. Дар ин хусус бояд ба инобат гирем, ки бино ба назари санҷидаи Нёлдеке, занҳо дар “Шоҳнома” мақоми муҳимро ҳоиз нестанд” (8, с. 115).

Гулнор аз болои боми коҳ Ардашерро мебинад ва ба як дидан: *“Ҷавон бар дили моҳ шуд ҷойгир” (б.193)*. Гулнор, чун дару дарвозаи коҳ ба шаб баста мешуданд, бо ресмон аз сари бора мефарояд ва ба назди Ардашер меояд. Ва ба Ардашер *“Дурахшон кунам рӯзи торики ту” (б.203)* гӯён, шабҳо омадан мегирад (9, с. 184-185).

Рафтори канизак, яъне омадани ӯ ба назди дилдода ба қолаби адабиёти то Фирдавсӣ ва пас аз Фирдавсии форсу тоҷик ба истисноӣ як далели расида аз шеъри устод Рӯдакӣ, намегунҷад. Рубоии саромади шуаро “Омад бари ман...” маъшуқаеро тасвир мекунад, ки ба назди ошиқ омадааст. Чунин рафтор хилофи анъанайи (канон) шеъри ошиқона аст, ки решаҳои то шеъри араб давидааст.

7. Маъшуқаро ҷӯйи ошиқ тасвир кардан дар адабиёти араб набуд ё анъана нашуда буд. Марзубонӣ дар “ал-Мувашшах” ба чанд байти Умар ибни Абу Рабиа (ваф.657) эрод гирифта буд, ки дар онҳо бар хилофи анъана машуқа майле ба ошиқ нишон додааст (10, с. 257-258).

Бо истинод ба рисолае, ки аз ҷониби мо роҷеъ ба таҳаввули ғазал дар шеъри тоисломӣ ва оғози исломи араб солҳое пеш дар Институти шарқшиносии АФ СССР ҳимоя шуда буд, метавонем бигӯем, ки рубоии ошиқонаи устод Рӯдакӣ нишонест, ки аввалу охираш афтодааст. Вале агар ба рафтори Гулнор нигоҳ кунем, ки “Дилбарон

бар ошиқон аз ошиқон ошиқтар” будаанд, метавон ҳадс зад, ки анъанаи (канон) соид ин маъниро дар адабиёти араб ва исломӣ сутурдааст.

8... Яке аз шоирони тавонои араб, Аъшои Қайс ё Маймун (яъне бахтёр) ки “чанг бигирфту навохт” ҳам буд, ба девони Хусрави Правиз равуо дошт. Аъшоро “санночату-л-араб” чангнавози араб ҳам мегӯянд. Мард шеъри баланде дорад, вагарна ба шаҳодати Ибни Қутайба, яке аз донандагони ангуштшумори шеъри чоҳилии араб Абу Убайда Маъмар ибни Мусанно (728-825) ўро “чорум аз шуарои мутақаддимин” намегуфт (11, с. 184). Вақте ў, боз ҳам ба шаҳодати Ибни Қутайба қасидаи машҳури “Хусравония”-и худро ба Хусрави Парвиз пешкаш мекунад, Хусрав мепурсад, ки ин мард чӣ мегӯяд?. Ҷавоб ба “тоҷикӣ” медиҳанд, ки: “Усрӯд гӯяд тозӣ” (чумла аз Ибни Қутайба). Чун ба байти “*Ариқту ва мо ҳоза-с-суҳоду-л-муарриқу, || Ва мо бия мин суқмин ва мо бия маъшақу*” (*Бехобам, ин чӣ беҳобии парешон, Маро дарде нест ва ишқе низ нест*) мерасад, Хусрав мефармояд, ки шарҳ диҳанд. Мегӯянд, мегӯяд, ки ў беҳоб аст, на аз дард ва на аз ишқ. Хусрав мегӯяд, ки мард, агар на аз дард ва на аз ишқ беҳобӣ кашад, пас ў дузд аст (12, с. 180). Мо намегӯем, ки назокати баёни Ибни Қутайбаро дуруст ифода кардем. Вале метавонем мулоҳиза пешниҳод кунем, ки шеъри ошиқонаи араб ва масалан маънии “*шаби ошиқони бедил...*” барои Хусраву атрофиёни Хусрав, ошно набуд. Инро дар бароабри атлол (қӯи маъшуқа: *То як замон зорӣ кунам бар рубӯу атлолу даман*), ёди маъшуқа (*на дар баробари чашими...*), гирия рӯзи фироқ (*аз санг нола хезад...*) ва ғайра дертар ангезаи илҳом мегуфтанд. Ба таъбири муалифи “ал-Умда” Ибни Рашиқ (999-1070) “шахзу-л-қариҳа” – “чарх доштани истеъдод... Чунин маъниҳо дар қиссаҳои ошиқона, ки мо дар Таврот ва “Шоҳнома” мебинем, ба мушоҳида намерасад. Дар ин қиссаҳо одатан духтар чӯёи писар тасвир шудааст.

9. Далели чӯё будани маъшуқаро мо дар қиссаи ҳазрати Юсуф дар “Таврот”, қиссаи иштиёқи Рудоба ба Зол, мочарои Судоба ва Сиёвуш Таҳмина ва Рустам, Манижа ва Бежан ва чунон ки гуфтем, дар “Ғазали ғазалҳои ҳазрати Сулаймон” метавонем мушоҳида кунем.

Дар ин баршумор, ки албатта пурра нест, тасвири “Омадани Таҳмина духтари шоҳи Самангон ба назди Рустам” фарқ мекунад. Таҳмина бо хеле муқаддимаи латиф дар ягон бист байт кушоду равшан ба Рустам мегӯяд: “*Туроам кунун, гар бихоҳӣ маро*” (15. Шоҳнома, ҷ.2с.199); Фотима Қосимободӣ, “Таҳмина намоди ишқии қудратманд дар “Шоҳнома”, www.behdokht.ir). Манижа низ дар бобати чӯёи Бежан будан аз Таҳмина монданӣ надорад. Ин мавзӯ дар китоби Х. Шарифзода “Достонҳо бузурги “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ” таҳлил шудааст ва бинобар ин зарурати овардани тафсилоти вай дигар аз байн меравад (14). Масалан ҳилае, ки Манижа кардааст, то аз Бежан чудо нашавад, на дар ҳама қиссаҳои ошиқона дида мешавад (15, ҷ.4, с. 233-234).

Маънии омадани канизак ба назди Ардашер бо баъзе ихтисорҳо дар “Ғурар”-и Саолибӣ низ омадааст (16, с. 245). Дар тарҷумаи насри арабии “Шоҳнома”, ки Бундории Исфаҳонӣ дар ибтидои асри XIII кардааст, мавзуи канизак ва Ардашер оварда нашудааст. Шояд барои он бошад, ки дар “Таърихи Табарӣ” ва тарҷумаи тоҷикӣ ҳамин сарчашма, ки Абу Алии Балъамӣ анҷом додааст, Ардашер дар парасторӣ, сипас дар асорати ифтихории Ардавони V охириин подшоҳи Ашконӣ набуд.

10. Вобаста ба маънии (мотив) чӯёи ошиқ будани маъшуқа метавон гуфт, бино ба далелҳои, ки зикраш омад, ин маъни ба адабиёти тоисломии мо бегона набудааст.

Инъикоси ҳамин маънӣ дар рафтори Рудоба, Судоба, Таҳмина ва Манижа, Назира духтари амири Ҳатра, ки ба Шопури Ардашер қотили падараш дил баста буд, дар “Шоҳнома” сурат гирифтааст, вале то ба шеъри ошиқонаи форсу тоҷик нарасидааст. Аз занони қисмати таърихии “Шоҳнома” танҳо духтари Ардашон зани Ардашер ҳаёли гирифтани қасоси падарашро тарк намекунад. Вале дар “Шоҳнома”, чун духтари Ардашон Шопури Ардашерро таваллуд мекунад, бо мочароҳое, аз аз ҷазои қатл раҳой меёбад.

11. Метавон гуфт, ки аз асри X анъанаи шеъри ошиқонаи мо арабӣ шуда буд. Ба далели намунаҳои расидаи ғазал ва байти Абулҳасани Оғочӣ: “*Ману байгула яке танг ба як сӯзи ҷаҳон, Арабвор бигирям ба забони аҷамӣ*” (17, с. 125). Ва ба далеле, ки бархе аз шоирон, аз ҷумла устод Рӯдакӣ, мояи ифтихор медонистанд, ки шеършон баробари шеъри шоирони араб шудааст. Масалан устод Рӯдакӣ дар қасидаи “Модари май” худро бо шоирони тавонои араб Ҷарир ибни Атия (ваф.733), Абу Таммом (788-845) ва Ҳассон ибни Собит (ваф.640) баробар медонад (18, с. 57).

12. Ва шояд, аз рӯи ҳамин тасаввур шеъре, ки ба шеъри араб монанд набуд, шеър доништа нашуд. Ва он шеър ба коми фаромӯшӣ супорида шуд. Вагарна ҳатто ба замони Муҳаммад Авфии Бухорӣ сурудҳои Борбад дар пардаи хусравонӣ вучуд доштаанд, вале аз эътибор афтида. Зеро “аз вазни шеър ва қофия ва муруоти назоири он дур аст. Ва бад-он сабаб тааррузи баёни он карда наомад” (19)...

Пайнавишт:

1. Девони Рӯдакӣ, таҳияи Қодири Рустам. – Душанбе, 2015. – 334 с.
2. Марзубонӣ. “ал-Мувашиаҳ”. – Қоҳира, 1965. – 704 с.
3. Антара. Девон. – Бейрут, 1893. – 96 с.
4. Нобига. Девон. – Бейрут, 1969. – 223 с.
5. Ибни Қутайба, “аш-Шеър ва-ш-шуаро”, Бейрут, 1964, 900 с; Крачковский И.Ю. Избранные сочинения, том II, М-Л., 1956, Арабская поэзия. 11 стр.
6. Библия. Синодальный перевод, Песнь песней Соломона. 8 стр/ Лирическая поэзия древнего Востока. –М.: Наука, таҳия ва тарҷумаи Дьяконов И.М. 1984, 240 стр; Шомлу Аҳмад. Ғазали ғазалҳои Сулаймон, тарҷумаи Аҳмади Шомлу аз “Аҳди атиқ”. www.shamloy.blogspot.com. 25 с.
7. Библия. Синодальный перевод. Бытие. Главы 37-50.
8. Нёлдеке Т. Ҳамосаи миллии Эрон, Техрон, 1978, 177с.
9. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1966. Ҷ.7 652 с.
10. Марзубонӣ, ал-Мувашиаҳ, Қоҳира, 1965, 704 с.
11. Ибни Қутайба, “аш-Шеър ва-ш-шуаро”, Бейрут, 1964, 900 с.
12. Ибн Қутайба, “аш-Шеър ва-ш-шуаро”, Бейрут, 1964, 900 с.
13. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1987. Ҷ.2. 319 с.
14. Х. Шарифзода, “Достонҳои бузурги “Шоҳнома”, Душанбе, 2018, 400 с.
15. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1988, ҷ.4. 406 с.
16. Саолибӣ Абу Мансур “Ғураи ахбори мулуки-л-фурси ва сияриҳим”, матни интиқодӣ ва тарҷумаи фаронсагии Ҳ. Зотенберг, Техрон, 1963. 803 с.
17. Ашъори ҳамаҷони Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958, 407 с.
18. Девони Рӯдакӣ, Душанбе, 2015, 344 с.
19. Авфӣ, “Лубобу-л-албоб”, Техрон, 1957, 872 с.

Reference Literature:

1. Rudaki. *Divan. Under the editorship of Qodir Rustam*, - Dushanbe, 2015. – 334 pp.
2. Marzubani. *Acrostic*. – Cairo, 1965. - 704 pp.
3. Antara. *Divan*. - Beirut, 1893. - 96 pp.
4. Nabigha. *Divan*. - Beirut, 1969, - 223 pp.
5. Ibn Qutaiba, *Poetry and Poets*, - Beirut, 1964, - 900 pp.; Krachkovsky I.Yu. *Selected Works*, - V. II, Moscow, 1956, *Arabic Poetry*. - pp. 251 – 252.
6. *The Bible, Song of Solomons` Songs*, 8 p; *Lyric Poetry of Ancient East*, - Moscow, 1984, - 240 pp; Shomlu Ahmad, *Song of Solomon`s Songs. Translation from "Ahdi Atik" (Tavrot)* www.shamloy.blogspot.com. - 25 pp.
7. *The Bible, Synodal Translation of Genesis, chapters 37-50*.
8. Noldeke. *Das Iranische Nationalepos. The Iranian National Epos*. - Tehran, 1978, - 177 pp. (in German)
9. Firdausi, "Shahname", - Dushanbe, 1966. –V.7 - 652 pp.
10. Marzubani. *Acrostic*, - Cairo, 1965. - 704 pp.
11. Ibn Qutaiba, *Poetry and Poets*, - Beirut, 1964, - 900 pp .
12. Ibn Qutaiba, *Poetry and Poets*, - Beirut, 1964, -900 pp .
13. Firdawsi, "Shah-Name", - Dushanbe, 1966. v.2. – pp. 83 – 104; Fotima Kosimbodi. *The Great Force of Tahmina`s Love in 'Shoh-Name"*, www.behdokht.ir
14. Sharifzade X. *The large Poem of "Shah-Name"*, - Dushanbe, 2018, - 400 pp.
15. Firdawsi, "Shah-Name". - Dushanbe, 1988. - V.4. - 406 pp.
16. Al-Thaalibi Abu Mansour. *The History of Persian Kings; preparation of the text and translation from Forsi by Kh. Zotenberg*. - Teheran, 1963. - 803 pp. (in French)
17. *Poetry of Rudaki`s Period Poets*, - Stalinabad, 1958, - 407 pp.
18. Rudaki. *Rudaki`s Divan. Under the editorship of Qodir Rustam*, - Dushanbe 2015. - 334 pp;
19. Afi, *Heart of Hearts*, - Tehran, 1957, - 872 pp. (in Persian).

УДК 82
ББК83.3Т

НАҚДИ ШЕЪР ДАР БАҲСИ ДУ ШОИР *Аъзамзод Субҳон (Аъзамов Субҳонҷон), н.и.филол, дотсенти кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров”; Боҳирҷон Раҷабов, н.и.филол., дотсенти кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)*

КРИТИКА СТИХА В ДИСКУССИИ ДВУХ ПОЭТОВ *Аъзамзод Субҳон (Аъзамов Субҳонҷон), к.филол.н., доцент кафедри современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова”; Боҳирҷон Раҷабов, к.филол.н., доцент кафедри современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

LITERARY CRITIQUE IN TWO POETS' DISCUSSION *Azamzod Subkhon (Azamov Subkhondjon), candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Modern Tajik Literature under the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”; Bohirjon Rajabov, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Modern Tajik Literature under the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: subhonazamzod@mail.ru*

Калидвожаҳо: Лоиқ Шерали, Қутбӣ Киром, нақди адабӣ, мубоҳиса, афкори адабӣ

Дар ин мақола хусусиятҳои жанри мубоҳиса ва ҳамзамон мунозираи ду шоири номи тоҷик Лоиқ Шерали ва Қутбӣ Киром баррасӣ шудааст. Дар таърихи нақди адабии тоҷик ба мӯҳтаво ва фарогирӣ матлаб дар жанри мубоҳиса ё мунозира, арзии ва ё аҳаммияти онҳо чандон диққати зарурӣ дода нашудааст. Аз ин мубоҳисаҳо равшан мешавад, ки даҳолати шоирона дар бисёр маврид ба таҳаввули андешии адабӣ созгор ва ё таъсиринопазир аст, ки инро аз мӯҳтавои ин таълифоти адабӣ-танқидӣ дарк менамоем. Мӯҳтавои баҳси ду суҳанвари номӣ сарчашмаи муҳимми дарку фаҳмиши афкори пурҷӯшу хурӯши адабии замон аст.

Ключевые слова: Лоик Шерали, Кутби Киром, литературная полемика, литературные течения, жанр дискуссии, литературные взгляды

Рассматриваются особенности жанра дискуссии на основе полемики двух видных таджикских поэтов – Лоика Шерали и Кутби Кирома. В истории таджикской литературной критики не уделялось должного внимания специфике и содержанию жанра дискуссии или полемики, степени его значимости. На основе рассмотрения дискуссии двух поэтов выявляется, что вмешательство поэтов во многих случаях соответствует эволюции литературных взглядов или неподвластно чуждому влиянию, о чем свидетельствует содержание литературно-критических работ. Сформулирован вывод, что содержание дискуссии двух именитых литераторов служит одним из важных источников изучения и осмысления бурных литературных течений и взглядов того времени.

Keywords: *Loik Sherali, Qutbi Kirom, literary polemics, literary trends, discussion genre, literary views*

Proceeding from the controversies between two prominent Tajik poets - Loik Sherali and Qutbi Kirom the authors canvass the peculiarities of the discussion genre. In the history of the Tajik literary criticism no particular attention was paid to the specificity and content of the genre of discussion or controversy, the degree of its significance being rarely taken into account. Designing on the premise of consideration beset with the discussion between the two poets, the authors of the article reveal that interference of poets in many cases corresponds to evolution of literary views or an influence of a foreigner, as evidenced by the testimony of literary/critical works. In a nutshell, the authors come to the conclusion that the content of the discussion between the two well-known man-of-letters serves as one of the most important sources for the study and interpretation of stormy literary theories and views of the relevant period.

Солҳои 80-уми асри ХХ-и тоҷик марҳалаи пурбор ва айёми комгори рушду нумӯи адабиёт мебошад. Хоса, аз нимаи дувуми даҳаи 80-ум бо таъсири фазои дигаргуниҳо ва равандҳои бозсозӣ дар адабиёт ва нақди адабӣ тамоюлҳои нави фикрӣ падида омаданд. Нақди таҳассусии адабӣ дар ин марҳала баробари назму наср ва ё бештар аз он қадаме устувор гузошта, дар таъйини арзишҳои аслии адабиёт ва ҷойгоҳи осори адабӣ аз имконоти муносиби замон суду баҳрамандӣ шуд. Истилоҳи “худшиносии танқид” дар ин давра ба маъзу моҳияти нақди адабӣ созгор будааст. Нақди адабӣ бо ин хусусияташ аз танқиди дурушти иҷтимоии солҳои 30-40 ва 50-уми садаи бист тафовути назаррас пайдо кардааст. Бо вучуди ин, солҳои 80-ум низ афкори мутаазод дар нақд хеле фаровонанд.

Маъмулан дар назария ва амалияи нақди шӯравӣ нақди таҳассусӣ, нақди нависандагӣ ва нақди хонандагиро тамйиз кардаанд. Пешбари нақди таҳассусӣ нокидонеанд, ки ҳосили ҷусторҳояшон ба таъйини аслу заминаҳо ва қонуниятҳои ташаккул, падидаҳо, назарияҳо, мактаб, равиш ва арзишу аҳаммияти нақд ихтисосдоранд (Х. Мирзозода, С. Табаров, Н. Маъсумӣ, М. Шукуров, Х. Отахонова, Ю. Бобоев, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, Р. Мусулмонқулов, А. Сатторов, Ю. Акбаров ва дигарон). Махсусият ва арзишҳои нақди таҳассусӣ, дастовард ва нуқси онро шоҳаи ҷудоғонаи “танқиди танқид” (“критика критики”, “нақди нақд”) нақд ва ҳаллу фасл мекунад.

Инро хуб медонем, ки дар давраҳои мухталифи шаклгирии нақди адабии шӯравии тоҷик дар баҳси масъалаҳои назму наср, нақд, тарҷума, равобити адабӣ ва ғайра адибон ҳам ширкати ғаъол дошта, ин амр ба таҳаввули шоҳаи нақди нависандагӣ мусоидат мекард. Навишта ва гузоришҳои шоир ва ё насрнависи ноқид аз ҳар ҷиҳат ба муайян кардани моҳият ва арзиши адабиёт, осори адабӣ ва асли равиши эҷоду эҷодгарӣ равона шуда буд. Баҳсҳои назариву интиқодии шоиру насрнависи ноқид ва хунарашинос дар матбуот ҷиғунагии сатҳи андеша ва арзишҳои ғоявӣ эстетикӣ он солҳоро равшан мекарданд. Мақолаву тақризҳои устодони барҷастаи назму насри муосири тоҷик С. Айни, А. Лоҳутӣ, А. Дехотӣ, С. Улуғзода, Ҷ. Икромӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, Ф. Муҳаммадиев, М. Қаноат, Л. Шералӣ, Б. Фирӯз, Г. Сафиева, Гулназар, Фарзона ва ғайра дар фарорафти падидаи нақди нависандагӣ, хусусият ва арзишҳои ин навъ нақд хеле муфид ва сазовори омӯзишу

бахрамандианд. (Шоҳаи нақди хонандагӣ, ки аудиторияи он аз хонандагон таркиб ёфтаанд, алҳол аз доираи суҳбати мо берун аст).

Аз мутолиаи осори интиқодӣ ва шиносӣ бо афкори гуногунпахлӯи адибони ноқиди солҳои 80-уми асри XX С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев, Б. Фирӯз, Қ. Киром, Л. Шералӣ, Б. Собир, Гулрухсор, Гулназар ва дигарон оид ба масъалаҳои мухталифи адабиёт ва қори эҷод метавон ба хулосае расид, ки шоҳаи нақди нависандагӣ дар ин солҳо хеле пеш рафтааст. Аз чунин осор ҳарчи бештар бо доираи шумул ва вусъати ҷаҳоншиносӣ, савияи дарки оламу одам, истеъдод ва қобилияти баланди таҳлилгарии адабӣ, манобеи фикриву назарии дохиливу берунии омӯзиш аз асли табиати эҷоду эҷодгарӣ, сиришти замон, ҳосияти фардии афкори адабии мусаннифон ва дахҳо дигар нуктаҳо ошно мешавем.

Дар ин мақола вежагиҳои жанри мубоҳиса ва ҳамзамон мунозираи ду шоири номии тоҷик Лоик Шералӣ ва Қутбӣ Киром баррасӣ шудааст. Дар таърихи нақди адабии тоҷик ба мӯхтаво ва фарогирии матлаб дар жанри мубоҳиса ё мунозира, арзиш ва ё аҳаммияти онҳо чандон диққати зарурӣ дода нашудааст. Аз ин мубоҳисаҳо равшан мешавад, ки даҳолати шоирона дар бисёр маврид ба таҳаввули андешаи адабӣ созгор ва ё таъсирнопазир аст, ки инро аз мӯхтавои ин таълифоти адабӣ-танқидӣ дарк менамоем. Мӯхтавои баҳси ду суҳанвари номӣ сарчашмаи муҳими дарку фаҳмиши афкори пурҷӯшу хурӯши адабии замон аст, ки хоҳ-ноҳо ҷанбаҳои объективӣ ё субъективӣ дошта метавонад. Рӯйоварӣ ва баҳра аз ин гуна мубоҳисот дар тақон бахшидан ба афкори адабии замонҳои дигар низ беаҳаммият набуда, сабаки зиёд барои насли нави суҳанвару пажӯҳишгар доранд. Баҳси Л. Шералӣ ва Қ. Киром дар як марҳалаи пурҷӯшу хурӯши ҳаёти адабӣ сурат ёфта, ки ширкати ғайбӣ ва васеи адибро дар ҳаллу фасли масъалаҳои муҳими танқид тақозо мекард. Лоик Шералӣ – сармуҳаррири маҷаллаи “Садои Шарқ” (солҳои 1979-1990) дар ин раванд боз ҳам бештар таъсир дорад ва бо таълифоти зиёдаш дар инкишофи нақди нависандагии тоҷик саҳми назаррас гузоштааст. Аз матбуоти тоҷикии даҳаи 80-уми асри XX қариб панҷоҳ мақола, тақриз, мусоҳиба, суҳанронӣ, гузориш, портрети эҷодӣ, пешгуфтор, охирусӯхани Л. Шералӣ оид ба масъалаҳои мухталифи забон, адабиёт, матбуот, танқид, тарҷума ва робитаҳои адабӣ, махсусияти ҷаҳраҳои адабӣ, муаммоҳои иҷтимоӣ, таърих, худшиносӣ ва ғайра нашр шудаанд, ки ин теъдод танҳо сеяки ин навь осори мансури адабӣ, иҷтимоӣ ва интиқодии ин адиби ноқидро ташкил медиҳанд.

Яке аз мақолаҳои мубоҳисавии Л. Шералӣ “Имтизочи эҳсои афкор”, ки дар маҷаллаи адабии “Садои Шарқ” ба нашр расидааст (5, 35-43), гузориш ба съезди VIII Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (1981) будааст. Дар ин мақола осори манзуми оғози даҳаи 80-уми асри XX баррасӣ шуда, муаллиф ба мақоми назм аз лиҳози мартабаи умумибашарӣ чун рӯкни устувори олами маънавӣ ва рӯҳонии халқ таваҷҷуҳ кардааст. Ё кӯшидааст, ки ба асарҳои манзуми ин давраи адабиёти тоҷик ҳамчун маҳсули “панҷсолаи пуртақопу ва пурҷидол” ва сарвати таърихии халқ баҳои муносиб диҳад. Дар мақола бурду боҳти назми замон, мӯхтавои маҳсули шоирон Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода, Ғаффор Мирзо, Мӯъмин Қаноат, Файзулло Ансорӣ, Ҳабибулло Файзулло, Гулрухсор Сафиева, Саидалӣ Маъмур, Мастон Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Мавҷуда Ҳақимова, Камол Насрулло, теъдоди шоирони ҷавон нақд ва таҳлил ёфта, ҷойгоҳи эҷодии адабии рӯз бо диди салоҳиятмандона ва саликаи муносиб баррасӣ шудааст.

Дар маҷмӯъ, соҳиби гузориши съезди нависандагони Тоҷикистон ба ин натиҷаи мусбат расидааст, ки дар осори манзуми солҳои охир “таъсири қаҳрамонони майдони меҳнат, пешсафони истеҳсолот мақоми алоҳидае дорад. Қитъаҳои Мирсаид Миршакар,

шеърҳои Мӯъмин Қаноат “Раис”, “Ба акаи Миралӣ”, силсилаи шеърҳои Қутбӣ Киром “Чавлонгоҳи барқ” ва “Дафтари Яғноб”, шеърҳои Ҳабибулло Файзулло, Камол Насрулло ва бисёр ҷавонони дигар бахшида ба қаҳрамони Талбақ Лолаев ва ғайра далели он аст, ки шоирон аз ҳаёлофиро ҳалос шуда ба замин, ба зиндагии рӯзмарра, ба одамони хоксор, аммо дар асл зиндагиофарин қарин шуданд. Шеърҳои Қутбӣ Киром “Коммунист Салимов”, “Ҳолиқи гулбур”, “Коммунист Абдурахмон Иноятов” одамони воқеиро тасвир мекунад, ки барои ободии заминро замони мо ҷон ба каф будаанд” (5, 38).

Аммо, назари куллии муаллиф ба эҷоди адабии шоирону носирони он замон интиқодист. Нуктаи ҷашмас ин аст, ки “дар лирикаи муосири мо ҳарчанд доираи мавзӯ ва нигориш фарох гардида, оҳангҳои иҷтимоӣ қавӣ шудаанд, гоҳ-гоҳ оҳангҳои ба гуш мерасанд, ки шунидани онҳо он қадар хуш нест”-анд (5, 40).

Чанд мувоҳидаи пайиҳаи Л. Шералӣ бо Қ. Киром аз ин мақола оғоз ёфта, танқиди Л. Шералӣ вобаста ба достоне аз ин шоир алоқа гирифта, ки он “дар мавзӯи муҳофизати Ватан, билхоса посбонии мақбараи Ленини қабр” (5, 38) эҷод шудааст. Ҳарчанд мунаққид мутмаин буд, ки “мавзӯ ба сари худ мавзӯи муқаддас” аст, бо вучуди ин ба андешаи адабиётшинос ва мунаққид Аскар Ҳаким ҳамфикри дорад, ки “аз тамоми дoston фақат як боб ба мавзӯи асосӣ – яъне, як шаб дар поси мақбара истодани қаҳрамони дoston Даврон ва таассуроти ӯ бахшида шудааст. Бобҳои дигар ба ростӣ он қадар муассир нестанд” (5, 38).

Афзун ба ин, шоири мунаққид ҳарчанд қудрату имконияти суҳанварии Қ. Киромро ситоиш карда, ба қавӣ баромадани дostonи ӯ назари хуш ҳам дорад, аз муносибати нохуби эҷодкор ба коркарду беҳтар шудани маҳсули эҷоди худ дар ҳайрату ташвиш мондааст. Ӯ дарак медиҳад, ки дoston “дар Шӯрои назми Иттифоқи нависандагон муҳоқима шуда буд. Рафикони ҳамқалами шоир бо ниҳояти дилсӯзӣ ихори ақида карда буданд, дostonро ба ҳамин ҳоле, ки ҷоп шудааст, сазовори ҷоп надониста буданд, аммо шоир ҳамаи ин маслиҳати дӯстонро бар ғарази маҳз гирифта, дostonро бе ризояти Иттифоқи нависандагон ҷоп кард. Қутбӣ Киром, ки дар баъзе мавридҳо ба дигарон забону ҳусни мантӣқ меомӯзад, метавонист дostonи худро боз ҳам қавитар созад ва ба ин қудрату имконият ҳам дорад” (5, 38).

Эрод, интиқод ва қазовати Л. Шералӣ оид ба байти Қ. Киром – “*Асри бистум, таркиши ядрову атом, Ҳавфи марги мудҳиш аз сарҳо бадар кард*” ба нуктаҳои нозуки хисси суҳан ва тобишҳои муҳталифи он гиреҳ меҳӯрад: “Ҳар қасе, ки авзои ҷаҳони имрӯзаро медонад, зуд дармеёбад, ки ин ақидаи шоир нодуруст аст. Баръакс, таркиши ядрову атомӣ ҳавфи марги мудҳишро зиёдтар карда, ҳар лаҳза ба сари фарзанди одам даҳшатҳо меборад” (5, 40).

Яъне, агар дар нигориши шоир “таркиши ядрову атом” “ҳавфи марги мудҳишро аз сарҳо бадар кард”-ааст, аммо дар навиштаи наққод ҳам ин нукта хеле хуб таваҷҷуҳ бармеангезад, ки “таркиши ядрову атомӣ” боиси афзоиши “ҳавфи марги мудҳиш” будааст, ки “ҳар лаҳза ба сари фарзанди одам даҳшатҳо меборад”. Навъе, ки бармеояд, дар ҳар ҳол зимни бозхонии маънии байт завқи бечиз ба кор нарафта, дар ҳар сурат кӯтоҳии андаки суҳан ошкор шудааст.

Дар таърихи адабиёти навини тоҷикии мо баҳсу мунозираи зиёд миёни пажӯҳишгару пажӯҳишгар, шоиру шоир, носиру носир, ҳамзамон шоиру пажӯҳишгар, насрнавису пажӯҳишгар ё баръакс инҳо бисёр рух додааст. Аммо дар асл манзури мо аз ёдкарди муҳтавои ин мунозирот ҳаргиз бартар доништану афзал шуморидани як нуктаи назар бар андешаи дигаре, тарҷеҳ додани як мувоҳида бар мувоҳидаи дигар, дарёфти фазилати яке аз онҳо нест. Балки, аз ин мунозира ҳам ба муҳимтарин муаммоҳои

таърихи адабиёт ва ниёзҳои олами пуррамзу рози эҷоду эҷодгарӣ метавон посух дод, аз нукоти баҳси ду шоир ва суҳанвар ҳам ошноии густурда бо доираи ҷаҳоншиносӣ ва истеъдоду қобилияти ҳалли масъалаҳои муҳими адабӣ аз ҷониби онон имкон дорад. Аммо мунозираи онон бо гузашти замон гарм шуда, ҳарчанд дар бархе маврид ба оҳанги эътироз табдил ёфтааст, аз ҷониби дигар, ба ошкор шудани бисёр ҷанбаҳои муҳими қори эҷодӣ, эҷоди шеър ва коргоҳи шоирӣ мусоидат кардааст. Аз ҷавобномаи Қ. Киром “Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар” (1986) ва мақолаи дигари ҷавобии Л. Шералӣ “Дарё равон аст” (1986) бо савияи дониш, фарорафти маърифати адабӣ, забонӣ, иҷтимоӣ, эҳсоси меросбарӣ ва ворисият, гузаштанигарӣ, замоншиносӣ ва назокатпарастии муаллифон дар як давраи таърихӣ ошно мешавем.

Дар маҷмӯъ андешаҳои шоири баркамолӣ тоҷик Қ. Киром ҳам дар сарчашмаҳои хушбору пурфайзи суҳанварӣ обишхӯр дорад ва ӯ ҳамчун соҳиби як назари хоси суҳансанҷӣ кӯшидааст, ки ҳар масъаларо бо таъҷаб ба арзишҳои баланди сиёсӣ ва иҷтимоиву ғоявӣ давр баррасӣ намояд. Дар китоби “Зиндагӣ дар назм” (Душанбе, 1988) баъзе аз намунаҳои публитсистикаи адабии ин шоир ва суҳанвар фароҳам омадаанд. Аммо ошноии бештар бо бархе мақолаҳои интиқодии номбурда дар матбуоти солҳои 80-уми асри ХХ ба мо чеҳраи нафареро бозгӯ мекунад, ки кӯшиш дорад ба ҳаллу фасли масъалаҳои мухталифи адабиёт ва нақши адиб дар ҷомеа даст ёбад. Аз мувоҳисаи Қ. Киром бо профессор Р. Муслмонӣ оид ба адабиёти шӯравии тоҷик низ аҳли таҳқиқ назар кардаанд, ки ҷойи гуфтугӯи он ин мақола нест.

Дар мақолаи “Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар” Қ. Киром ба зумрае аз муаммоҳои қори эҷодӣ рӯй овардааст. Аммо аз он ки мақола ҳадафи посух доданро ба андешаҳои пештараи Л. Шералӣ аз хусуси шеъри Қ. Киром дорад, муаллиф аз бисёр муаммоҳои эҷодгарӣ, шеър ва шоирӣ вобаста ба ҳамин масъала натиҷагирӣ шудааст. Аз назари Қ. Киром ашъори шоирони барҷастаи замон Л. Шералӣ ва Б. Собир аз нуқсу камбуд барӣ нестанд, бинобар ин қобили интиқоданд. Бармеояд, ки сабаб ва ангеҷаи аслии ин интиқод ҳамон гузориши Л. Шералӣ оид ба ҷойгоҳи шеъри Қ. Киром дар съезди нависандагони Тоҷикистон будааст. Дар пайванд ба матлаби мазкур Л. Шералӣ хушдор ҳам дода ва аз сатҳу дараҷаи ҷомеият ва фарогирии интиқодномаи худ ҳарф задааст: “Дар анҷумане, ки аз боби назм банди маъруза карда будам ва баъзе нуқтаҳои танқидомезе ба унвони шеъри Қутбӣ Киром гуфта будам ва он эродҳои шахсии ман набуданд” (6, 10).

Қ. Киром ба танқиди адабӣ ва ноқидони шеъри Л. Шералӣ ва Б. Собир саҳт эрод гирифта, ки маҳсули эҷоди бадеии онҳоро боиси ривочу равнақи шеъри замон медонанд. Ӯ мегӯяд, ки “муқобили пазирой” нест, “гӯшу дили шоирро навозиш бояд!” Ӯ ба худ мутмаин ҳам ҳаст, ки “ҳар ду шоир ҳам дар адабиёт муваффақиятҳои эҷодӣ ба даст овардаанд, онҳо аз ҷониби устодони суҳан дастгирӣ шуданд, боиси хурсандии хонандагон ва ҳамқаламон гардиданд” (3, 8). Аммо, Қ. Киром хостори ин амр будааст, ки ба ашъори Л. Шералӣ ва Б. Собир муносибати дурусти танқидӣ зоҳир шавад, роҳи эҷоди онон нақдан ҳамвор гардад. Ӯ натиҷа гирифтааст, ки “солҳои охир қариб ҳеҷ кас дар бораи камбудии эҷодиашон ҳарфе назадааст. Таърифу тавсифи онҳо аз андоза гузашт... Агар мо асари ҳамқалами худро дидаю доништа рӯякӣ таъриф кунем, гуноҳ аст”. Аз ин рӯ, хостааст, то “рӯйрост, бародарона мулоҳизаҳои худро нисбати баъзе шеъри ин ду шоир чун ҳамкасби чанд курта аз онҳо пештар дарронда изҳор” (3, 8) намояд.

Қ. Киrom ҳам мисли Л. Шералӣ дар ташвиш мондааст, ки гӯё ӯ ва Б. Собир дар таснифи ашъорашон саҳлангоранд, шеърашон дар чамъомаду маҳфил ва чаласаҳои Иттифоқи нависандагон баррасӣ намешавад, онҳо асарҳояшонро ба муҳокимаи ҳамкасбон пешниҳод намеkunанд. Танқиди адабӣ дар ҳаққи Л. Шералӣ хизмати хирсона карда, ҳар шеършиносу мунаққид ба ситоишу васфи беҳадди ӯ кӯшидааст. Дар ин амр тири эрод ба адабиётшиносон Юсуф Акбаров ва Абдурахмон Абдуманнонов равон аст, ки ҳамчун мунаққидони пешдаст дар ситоиши ашъори Л. Шералӣ “санономаҳо” таълиф ва чоп карданд. Аммо нисфи зиёди навиштаҳо оид ба ашъори шоир “ба чашми ҳақиқатбин як мушт муболиға, як пора абри гузарон барин метобанд” (Қ. Киrom).

Л. Шералӣ дар посухи матлаб Қ. Киromро ба таърифу тавсифҳои ин ду шоир таҳаммулнопазир медонад. Ба таъбири Л. Шералӣ ӯ ва Б. Собир мисли мунаққид “лойовардаву селоварда нестанд, балки аз шаб бурида ба рӯз дӯхта, бо паймонаи фарохтар корҳое ҳам кардаанд, аммо дар роҳи ҷустуҷӯ бесахву хато низ набудаанд” (6, 10).

Ба нишондоди Л. Шералӣ ноқид ба ҷои ин ки нуқси шеъри онҳоро бо камоли дилсӯзӣ нишон диҳад, манзараи куллии шеъри тоҷикро дар сайри таҳаввули назми шӯравӣ ҷиддану усулан баррасӣ намояд, ҷараёни зиндаи назми муосири тоҷикро бо ҳама шебу фарозу сояравшанҳояш ба чашми дигарон манзур созад, фақат ба айбу танқиди ду шоир камар набандад. Гӯё шоири интиқодгар аз худ як шоири бенуқс, як “сӯфии соф” тарошидааст...

Қ. Киrom аз худ чунин майл нишон додани шуда, ки камбуду нуқси шеъри Л. Шералиро “ҳолисона” ва “беғаразона” чун бародаре, ки “чанд курта аз ӯ пеш даронида”, ба интиқод гирифта, аз он афсӯс хӯрдааст, ки “дар айни авҷи шоирӣ, ба камолрасӣ, эъҷозкорӣ Лоиқ сурудани шеъри замонавӣ навинро қариб қатъ карда, ба ғазалу суруднависӣ даромад”-ааст. Аммо барои Л. Шералӣ ин нуқта хеле шигифтовар будааст, ки “ба ғазалу суруднависӣ даромадан”-ро Қ. Киrom гуноҳ ба шумор меоварад. Аз таҳлили равандҳои фикрии он давра маълум аст, ки фаҳмиши ғазал миёни суҳанварон аз фикри анъанавӣ гузашта хеле тафовут дошт. Дар ин маврид ба ёд овардани баҳси ғазал дар солҳои 80-уми асри гузашта, диди ғайримунсифонаи шоир Ғаффор Мирзо ва дифои адабиётшиносон Аълоҳон Афсаҳзод, Аҳмад Абдуллоев ва чанде дигар кофист, ки назари камбинӣ ба ин жанр доштани бархе аз аҳли замонаро бозгӯ мекунад. Дар ин маврид оҳанги андешаи Қ. Киrom аз боби ғазал ба ҳавои андешаҳои Ф. Мирзо парвоз кардааст.

Қ. Киrom ҳам побало бо Л. Шералӣ аз маҳсули шеъри дувумӣ нуқс ҷуста, ба андешае мерасад, ки “аз сьезди гузашта то ин сьезд худро ба маънии пурраи шоириаш нишон надод”-ааст. Л. Шералӣ вобаста ба ин ҳукм андешаи малех изҳор дошта, ки “агар дарахт як сол мева надод, боғбон онро намебурад” ва ҳушдор медихад, ки дар ин муддат ба қадри ҳиммату кӯшиш шеърҳое гуфта, ки “онҳоро нодида гирифтани муониди муътабар камоли носипосист.” Аз назари танқидии Қ. Киrom “ғазалҳои Лоиқ аз ҷихати забон, ифода, образнокии муқаррарӣ беғалатанд. Вале... ягон бозёфти шоиронае, ягон маънии тоза, ки дили хонандаро фишорад, чашмонашро ашк гиронад, дар ин ғазалҳо пайдо кардан барои ман берун аз имкон шуд” (3,8). Ин андешаи Қ. Киrom, барҳақ, ҷанбаи худвежа ва худбинонаи субективӣ ҳам дорад, ки бо бархе қазовату натиҷагирии байниҳамдигарии суҳанварони дигари гузаштаву имрӯз шабоҳат пайдо кардааст. Ин дар асл тарзи ҳоси нигоҳ ва асли психологияи суҳанварони номвар ҳам ҳаст. Ба ин нуқта низ бояд саҳт диққат диҳем!!!

Л. Шералӣ дар ин бархӯрд ба қобилият ва иқтидори мутолиаву ҷустуҷӯи мусохибаш ишора мекунад: “Рафиқ Кутбӣ Киром ин ҷо пайи исботи даъвояш фақат аз ду ғазал (аз сад ғазал!) чанд байт меорад ва гарданаш ёрӣ намедихад, ки ғазалҳои дигарро низ хонда, бо санад ва далелҳои берад фикрашро собит кунад” (6, 10). Қ. Киром чанд намуна аз маҷмӯаи шеърҳои “Хонаи чашм”-и Л. Шералӣ оварда, онҳоро ба чашми хонанда чун нуқс намоён мекунад:

*Агар гардуни дун як дам набигзорад, ки хуш бошам,
Гузорад ё набигзорад, туро ман дӯст медорам.*

Эроди асосӣ дар ин байт ба таъбири “гардуни дун” пайванд дорад. Қ. Киром мутмаин шудааст, ки “Агар гардуни дун як дам набигзорад, ки осоям”, “Агар тирам ба сар борад” ва амсоли инҳоро бе ягон далели қотъ ба шунаванда пешкаш кардани шоир аз ҳайси бепарвой нисбат ба эҷодиёти худ аст. Суханҳои болоро шунида, саволе ба миён меояд: Кадом тир? Аз кучо? Чаро? Гардуни дун? Ба кадом маънӣ? ” (3, 8).

Ин суолҳо хеле ачибанд ва шояд табиӣ бошад, ки шоири интиқодгар ин навъи майли баҳрамандӣ аз вожаву ибора ва таъбирсозии шоиронаро чандон хуш напазируфтааст. Аз сӯи дигар, дар тафсири маънии “гардуни дун” иштибоҳе ҳам ҳаст: “Шоирони қадим **гардуни дун** гӯён подшоҳони даврашонро дар назар доштанд, ки аксар ситамгору беадолат буданд” (3, 8).

Аммо, бо як назари шитобзада ба ин таркиб фаҳмида шуданист, ки дар байти Л. Шералӣ **гардуни дун** на ишора ба шоҳон, балки ба **олами качрафтор** аст ва мурод аз гардуни дун **дунёи пастниҳод** будааст. Аз ин рӯ, посухи он бо шеваи дилчаспи баёну ифодаи хоси шоир ҳам ишора ба ҳамин маънист: “Гардуни дун” дар тасаввури шоирони қадим фақат ва фақат “подшоҳони ситамгору беадолат” набуда, балки хама, ҳар чи ва ҳар ки перомунашон буд, ки аз онҳо нафрат, қароҳат, дилзадагӣ ва ранҷу кудурат доштанд, дар паноҳи ин тандисаи таъмимӣ мегуфтанд. Зеро гардун, фалак, чарх, само, осмон як мафҳуми мавҳум аст, ҳар шоир зимни ин образ назардошти ногувори худро зикр мекард. Хама дунҳо ва мурдахуниҳо, берангӣ ва бефарҳангиҳо, хабисӣ ва палидиҳо, мурдорӣ ва нобакориҳо, чабру зӯриҳо ва чаҳлу кӯриҳо, гиромҳо ва ҳаромҳо, номардӣ ва ноҷавонмардиҳо, кӯрдилӣ ва кӯрнамакиҳо ва ғайра зимни ин мафҳуми бекарони мавҳум ифода мешуданд” (6, 10).

Интиқоди дигар ба образи “тир” пайвандӣ дорад, ки он низ посухи равшан дар пай доштааст: “Ошиқон як қасами муболиғаомезеро ҳамеша сари забон доранд, аз қабилӣ “агар осмон ба сарам фуру ояд, агар ба сарам санги осие гардонанд, агар дар оташ сӯзам, туро аз даст намедихам” ва ҳоказо. Ғазали (ё суруди) “Қасам” ҳам дар ин замина иншо шудааст, вале мунаққид дар он одати шартӣ “агар”-ро сарфи назар карда, санги худро сад ман мешуморад. **Дар шеър (умуман санъат) тандисаҳои шартӣ, шайъӣ, тахайюлӣ, лафзӣ, эҳтимолӣ, тасаввурӣ, асотирӣ ва ғайра вучуд доранд.** Дар ин қасам ҳам ҳеҷ тирӣ аниқе нест, балки эҳтималист. Ошиқ ҳадди собитқадамӣ, мардонагӣ ва ҷоннисорӣ худро ба ҳар эҳтимол ифода мекунад” (6, 10).

Дар посухи эроди Қ. Киром Л. Шералӣ ду далел овардааст:

1. “Гардуни дун” образест, ки дар он ҳолати ногувори шоир ҷой дорад.
2. Навъе қасами муболиғаомези ошиқон, ки ҳамеша сари забонҳост.

Ба байти дигар таваҷҷуҳ мекунем:

*Баҳти ноҳамвори ман ҳамвор кай гардад дигар,
Баъд аз ин ҳамвора ноҳамвор месӯзад дилам.*

Бино ба хулосаи Қ. Киром шоир Л. Шералӣ дар “Мадҳияи аҷал” на қувваи ҳаётофарин, балки марғ, кушандаи орзуи умеди башариятро ситоиш мекунад.

Мебинем, ки танқидгари Л. Шералӣ ҳамчун фарзанди замонаш дар сад ғазали маҷмӯаи “Хонаи чашм” ангезаи шоири советӣ надида ва ё эҳсос накардааст. Ӯ ин нуктаро ба замони носипосу қачрави гузашта нисбат дода, онро такрори андешаҳои шоирони классикӣ ва мазмуни абёти классиконро аз абёти Л. Шералӣ “як сару гардан баланд” медонад ва ба хулосае меояд, ки “шеърҳои солҳои охири Лоик низ аз ҷиҳати ғоявӣ чандон пурқувват нестанд”.

Дар бардошти Л. Шералӣ ишораи Қ. Киром ба “бахти ноҳамвор” оид аст, шояд ӯ гуфтанист, ки ошиқони аҳди мо “бахти ноҳамвор” надоранд, бахти ҳамашон ҳамвор аст... Ин ғазали ман ошиқона аст ва дар он дили ошиқ аз бахти ноҳамвораш месӯзад, ки бисёр воқеист. Ошиқони бахти ноҳамвордошта зиёданд, роҳи бахту ишқ аслан ки ҳамвор нест! Ва умуман кадом роҳ ҳамвор аст?” (6, 10).

Л. Шералӣ зимни даъвати хонанда ба мутолиаи ботааннии шеър ва дарки асли нияти ғӯянда хушдор медихад, ки дар он “на марги муфочот, ғофилгир, нобахангомро, на маргеро, ки инсоне ба сари инсоне меорад ё аз фалокатҳои иҷтимоӣ ва табиӣ сар мезанад”, балки маргеро мадху ситоиш карда, ки “аз мантиқи ҳастӣ, аз конунмандии диалектикий табиат бармеояд” (6, 10).

Андешаи Қ. Киром ангезаи замони дорад ва ӯ аз ин пораи шеъри Л. Шералӣ чунин фаҳмиш пайдо кардааст: “Шоир одамони камхунартар, камистеъдодтарро ба марг ҳукм мекунад, ки ин гӯё ба инсондӯстии шӯравӣ бегона аст:

*Метарсам аз намурдани якчанд беҳабар,
Метарсам аз намурдани якчанд бебасар,
Метарсам аз намурдани якчанд мурдадил,
Метарсам аз намурдани якчанд бечигар”.*

Ба мазмуни интиқоди саҳти ин абёт дуруст назар кунем: “Ҳангоми шунидани сурудҳои шоир кас андак ҳаловат мебарад. Мусиқӣ ва суҳанҳо қоиму зебо. Ҳатто вақти “ҳаметарсам мурам рӯят надида” арғушт мераванд. Вале ҳамин ки ҳаёт, мавқеи шиор дар зиндагӣ, мақоми суҳан ва хизмати адабиёт ба мардум барин суҳанҳо ба хотир мерасад, мазмуни сурудҳо чун хокистаре ба бод меравад” (3, 8).

Аммо Л. Шералӣ таъкид ва исрор дорад, ки дар ин байт суҳан “аз намурдани “якчанд беҳабар, бебасар, мурдадил, бечигар” меравад, на аз “камхунартару камистеъдодтарҳо”. Ӯ ин амрро шигифтовар дониста, ки Қутбии шоири аз назари аввал адофаҳм каламоташро бино ба ғарази худ тайғир додааст. Бинобар ин мешӯраду менигорад, ки “дар шеъри ман ибораҳои “камхунартар ва камистеъдодтар” нестанд. Ин хел обро ба ҷӯи худ гардондан ва хонандаро ба кӯҷаи бунбаст андохтан аз фарохназарии шоирона нест” (6, 10).

Фикр мекунем, ки табиату сиршти аз танқиди гӯё нодурусту бидуни обективият ба шӯру валвала омадани як нафар шоири ормонгар ҳамин қадар будааст. Яке аз эродҳои асосии Қ. Киром ба мисраи машҳури Л. Шералӣ – “Тирборон қардани мо кӯшиш беҳуда аст” дахл дорад, ки нуктаи меҳварӣ дар баҳси ду шоир аст, ки мо ҳам меҳоҳем ба василаи таъкид ва бозгӯи он тавачҷуҳи аҳли таҳқиқ ва хонандагонро ба ҷолибии ин баҳс бикашем. Дар ин маврид Қ. Киром дурустии андешаашро бо назари адабиётшиноси маъруфи тоҷик Худой Шарифов исбот ва фикри Юсуф Акбаровро аз нодурустии хулосаи Х. Шарифов интиқод қарданӣ шудааст. Эроди Х. Шарифов, гӯё аз назари Қ. Киром ҳам дуруст, чунин аст: “Мисраи “Ҳар ки моро мекушад бо шеърборон, зинда бод!” барои он нодуруст аст, ки шеър мисли ҳамаи анвои маърифат воситаи тасдиқи пешрафти зиндагӣ ва, умуман, олами

мавчуд аст. Ин далели пешравӣ ба вучуд фақат аз рӯи фарз касро кушта метавонад” (1, 108).

Мунаққид Ю. Акбаров Х. Шарифовро ба надоштани дарки ҳадафи шоир Л. Шералӣ бароварда, ки аз нигоҳи Қ. Киром ҳаргиз ҳақ нест: “Кас гумон намекунад, ки ҳамин муҳаққиқи борикбин (яъне, Х. Шарифов) моҳияти ин образи нияти эҷодии Лоикро нафаҳмида бошад. Манзури Лоик аз ин мисраъ дар рӯзгори мо баланд бардоштани азиз доштани мақому манзалати шеъри қонгудозу шӯронанда аст ва чунин шеър ҳамеша мушобеҳи теги бурро буда, ба чигарҳо мехӯрад” (3, 9).

Қ. Киром бо вуруд ба ниҳонхонаи шеъри Л. Шералӣ таҳ ба таҳ ва по ба по бо майлу нафаси интиқодчӯӣ рафтааст: “Лоик дар ин мисраъ ба ифодаи мазмуне мекӯшад, ки ба таъбири душманро бо шакар куштан наздик аст, аммо бо сабаби нодуруст сохтани образ ба ин ноил нашудааст, зеро кушандагӣ на дар хусусияти борон ва на дар шеър ҳаст. Ҳол он ки образ ақаллан аз як ҷиҳат бояд ба ашёи худ муносибат дошта бошад, хусусияти онро ифода кунад, вагарна он беалоқа ва бемаъно мешавад” (3, 9).

Қ. Киром бо мақсади боз ҳам бештар ошкор кардани “гапи дурӯғ”-и Ю. Акбаров дар боби аз “тирборон”-и Л. Шералӣ баровардани “маънии нобуда” андешаи мунаққидро бемаънӣ донистааст. Ба назар мерасад, ки дар ин тафсир фаҳмиши байт боз ҳам чигил гардида ва, аз ҳама ачиб, аз “тирборон” истилоҳи “шеъри одамкуш” ба миён омадааст. Чунин ҳукми шоири нокид хеле ангезанда аст, ки “оё дар ҷамъияти мо чунин гуфтани шоир дуруст аст? Кӣ ўро тирборон мекунад? Ақаллан шоир ноҳалаф, нокас, ҳасуд ва ҳамин гуна шахсон мегуфт, як андоза ўро фаҳмидан мумкин буд, аммо ин тавр беунвон ва умумӣ гуфтан маҳсули назари дуруст ба ҷамъият нест” (3, 9).

Ин аст, ки Л. Шералӣ ба Қ. Киром дар мавриди ангезаи “тирборон” дар ҳашт нукта посух дода ва хонандаро ба ҷавҳари шеъри худ ворид карданӣ шудааст. Аз ин ҷиҳат ин яке аз усулитарин навиштаи Л. Шералӣ аст, ки аҳли таҳқиқ ва хонандаро бо андеша ва маърифати эҷод, шеваи аслии ҷустуҷӯ, коргоҳи хоси шоирӣ ошно мегардонад. Ин мақола шарҳи беҳтарин ашъори шоир аз ҷониби аз ҷониби худӣ ўст. Аввалан, шоир ва суҳанвари посухнавис равшан мегӯяд ва менависад, ки асли танкиди Қ. Киром аз Л. Шералӣ ғарази ўст, на нигариши таҳассусӣ ва ё бардошти хоси шоирона аз шеъри ў. Зеро, “ғазал соли 1976 иншо шуда, соли 1979 дар китоби “Марди роҳ” ҷоп шудааст, ки муҳаррираш худӣ Қутбӣ Киром будааст. Пайдост, ки он вақт шоир Қутбӣ Киром ба гӯяндаи ин шеър ғаразе надоштааст, вагарна чун муҳаррир ақлаш қад меод эродашро бигӯяд” (6, 11).

Сониян, бар ихтилофи назари адабиётшиносии тоҷик (Х. Шарифов ва Ю. Акбаров) ангезаи “сардаргумӣ”-и мубоҳис ва дурустии ибораи шоиронаи “тирборон”-ро равшан исрор карда ва маънии хоси образро кушоданӣ шудааст: “Суҳан (шеър ҳам) ба фарз касро кушта метавонад, ҳам ба яқин. ...“куштан” дар як ҳолат маъниҳо ва тобишҳои ба тааҷҷуб овардан, мутаҳайир сохтан, тасхир кардан, саҳт ба шӯр, ба вачду ҳолат овардан, бедаступо кардан, ошику шайдо, шефтаву вола кардан, дар ҳолатҳои дигар расво, шарманда, шармсор, радди маърака, муттаҳам, хичил, сархам, мулзам, мағлуб, забун кардан, ба ҳоли танг, ба алам овардан, ба хок нишондан, ба ҷон овардан ва ғайра истифода мешавад. Суҳан куштан ҷӣ метавонад аз куштан бадтар кунад...” (6, 11).

Ба ифодаи лоикона “кушандагӣ “дар хусусияти борон” ҳам ҳаст, дар шеър ҳам!... шеър низ мисли ҳама ашё ва аносир ҳосияти мутаазод, дақиқтараш, ҳам нерӯи

кушандагӣ ва ҳам офарандагӣ дорад... суҳан силоҳ будааст, душманро шарманда мекардааст, маҷозан мекуштааст... Суҳан, ...дар ҳоле, ки ба ҳадаф мерасад ва ҳарифро мағлуб месозад, маҷозан ва ҳақиқатан нерӯи кушандагӣ дорад..." (6, 11).

Шарҳу тафсири маънии ғазал аз диди иҷтимоӣ низ сазовори таъкид аст: "Ман ин ҷо аз бефаноии мардуми шӯравӣ ҳарф задам, манзури ман ҷанги дирӯз (...) ва то ҳол роҳи аскаронро пойдани модарон аст, ҷангест, ки бо тирборонҳои беамонаш 20 миллиён фарзандони халқро рабуд, ба қасди он халқ боз пирӯз монд ва хоҳад монд. Ҳадафи ман "ноҳалафу нокас, ҳасуд"-ҳои ночиз набудааст. Ва тирборон имрӯз ҳам заминро осмон бар сари мо зимни ҷангҳои анқариб ё эҳтимолии "кайҳонӣ" ё "тохтҳои алорағми коммунизм" таҳдид мекунад" (6, 11).

Ин қобилияти дарку фаҳмиши шоир ҷолиб аст, ки бо шарҳи ҷанбаи сирф филологии мисраи дувум аз сатҳи дониши зебоишносии шоиронаи худ равшан дарак додааст. Ин мантики фикр диққати ҳар зебоишносии шеърро ҳудогоҳона ва ё ноҳудогоҳона мекашад: "Бо шеър куштан чист? Бо шеър куштан – яъне, қоиладардан, моту мабхут ва мафтун сохтан, ҷону дилро тасхир кардан ва ғайра, яъне, мустақиман маъноии "куштан"-ро надорад, ҳарчанд дар боло аз нерӯи кушандагии "суҳан" суҳан кардем. Ҳатто дар забони зиндаи мардум "куштан" ба маъноии қоиладардан, боб дардан, забонкӯтаҳ кардан меояд. Агар дар қофияҷанг, суҳбат, ҳозирҷавобӣ, бадеҳагӯӣ ва дигар ҳолатҳо касе бо суҳан ҳарифашро мот кунад, "фалонӣ фалониро кушта" мегӯянд.

Хонандаи нуктасанҷ аз мисолҳои боло фасехтар аз ҳӯрдагирии ман мефаҳмад, ки ин "куштанҳо" куштанҳои қассобӣ нестанд..." (6, 11).

Шарҳи шоиронаи борон ҳам ҷолиб аст ва он ба маҷоз ҳам маънии фаровониро дорад. "Шеърборон – яъне шеъри фаровони асил, ҷонгудоз ва зиндагисоз, умуман, ҳунарҳои шевою гирою зебо! Бисёр калимаҳо аз борон мураккаб шудаанд, мисли "гулборон", "бӯсаборон", "нурборон" ва ғайра, ки киноя аз фаровонист... Ман ҳоло ва то охири умр вобаста ба ҳолатҳои гуногун ҳамин байтро боз ҳам сари забон хоҳам дошт:

Тирборон кардани мо кӯшиши беҳуда аст,

Ҳар кӣ моро мекушад бо шеърборон, зинда бод!" (6, 11)

Қ. Киром бо ишора ба он ки Ю. Акбаров дар нақду баррасии осори адибон баъзе аз мунаққидонро ба маҳалпарастӣ айбдор кардааст, таъкид намуда, ки мақсади ба гардани ноқид бор кардани айби маҳалпарастиро надорад. Маҳз аз ин рӯ, "қаробати Ю. Акбаровро аз Лоик" сарфи назар кардааст, гарчанд гӯё ба гуфтани ин ҳуқуқ ҳам дорад. Бо ин ҳама, Қ. Киром байни навиштаҳои Ю. Акбаров аз боби Л. Шералӣ оҳанги маҳал, майли маҳалпарастӣ эҳсос карда, чунин пурсиш пеш гузоштааст: "Дар журнале, ки Лоик Шералӣ сармуҳаррир аст, ўро барои хатоии шеъраш ин қадар ситоиш кардан ба ғайр аз маҳалчигӣ, ҳешпарастӣ дигар чӣ ном дорад?" Ин нукта аз доираи баҳси асли берун шудани мусаннифро бозмегӯянд.

Л. Шералӣ низ чун амонатшинос аз баҳси мунаққид Ю. Акбаров бо Х. Шарифов ба ёд оварда, дарк карда, ки "Қ. Киром ўро ба маҳалчигӣ ва ҳештанпарастӣ айбдор месозад" ва ў низ чунин суол ба миён мегузорад: "Юсуф Акбаров бо ман ҳамдеҳа аст, аз кӯдакӣ то имрӯз дӯсти ман аст. Оё ҳамдеҳа будан, яъне ҳамватан будан ҷурме дорад? Аз рӯйи қадом қонун, қадом дастур? Ва агар ў ҳамдеҳа ё дӯсти ман бошад, оё ҳақ надорад перомуни шеъри ман ҳарфе занад?" (6, 11).

Ёдоварӣ аз ин нуктаҳо, аз назари мо, имрӯз низ арзишу аҳаммияти баланд дорад. Аз принсипи наққодии Л. Шералӣ чунин бармеояд, ки ба танқид ҷавоб додан

ба доираи вазифаи адиб набояд дарояд. Дар ин маврид ҷавоби Лоиқ Шералӣ ба Қутбӣ Киром шояд истисно ҳам бошад. Зеро ӯ навиштааст, ки “танҳо ба Қутбӣ Киром ҷавоб гуфтам. Агар навиштааш оҳанги таҳкиромез намедошт, ҷавоб намедодам, чунки ман он касро “додо” мегуфтам, он кас маро “писарам” мегуфтанд. Дар масъалаи забон ҷавоб мегуфтам, чунки ягон калимаро надониста истифода намекардам” (6, 11).

Дар оғози мақолаи ҷавобии Л. Шералӣ низ ишораҳои ҷолиб аз боби принципҳои нақди адабӣ ва танқиди нависандагӣ ҳастанд, ки мутолиаи онҳо дар дарки роҳи моҳияти танқид аз аҳаммият ҳолӣ нестанд: “Ман то имрӯз ҳаргиз ба мақола ва ё нуктаҳои танқидӣ ба хоҳири худситоӣ, худбаҳоӣ ё худдифоӣ ҷавобе нагуфтаам, балки дар шеърҳои ҷудогонаам ба индкорон ишораҳои доштаам ва ё дар боби шеърӣ шоирӣ, ба хусус аз шеъри худ қазоват кардаам. Дар мавриди мақолаи рафиқ Қутбӣ Киром низ, агар ҳолисона, дурандешона, хирадмандона, мардона, шоирона буд, ҷавобе намегуфтам, зеро танқиди барҳақро пазируфтани боястӣ, на ҷавоб гуфтани! Аммо аробаи холиро гирифта гурехтани шоир, дар айни ҳол мунаққиди муътабар Қутбӣ Киром маро дар он водошт, ки рӯйи чанд нукта равшанӣ андозам” (6, 11).

Ин муносибати Л. Шералӣ ҳам ҷолиб аст, ки “аз қадамҳои оғозини худ дар машқи шеър ба таърифу танқид бетафовут нигоҳ кардаам ва ангезаи ифтихоре ё ранҷише надоштам, аз танқид даступо нахӯрдаам, аз таъриф сарчархак нашудаам, зеро таърифи зиёд ва бебунёд он қадар музир аст, ки танқиди ғаразнок”. Дар ҷумлаи охир бардошти Л. Шералӣ бо завқи хосу аҷиб баён шудааст: “Мақолаи рафиқ Қутбӣ Киром саропо гунаҳборон ба сари Лоиқ ва шеъри ӯст. Аммо чӣ бороне?” (6, 11)...

Ҳамин тавр, дар мубоҳисоти ду суҳанвари номвар ҷавҳари моҳияти як давраи томи адабиёти нави тоҷик ва силсилаи масъалаҳои муҳим ва умдаи эҷодӣ ҷой ва посух ёфтаанд. Симои Лоиқ Шералӣ ва Қутбӣ Киром дар ин мубоҳиса ва пасманзари ин андешаҳо ҳамчун суҳаншиносе, ки аз гузаштаву имрӯзи адабиёт ва ҷараёни ҷорӣ адабӣ огоҳанд, намоён мешавад.

Лоиқ Шералӣ ва Қутбӣ Киром воқеан аз суҳанварон ва шоирони мумтози замони худ буданд, ки дидгоҳи хоси адабӣ доштанд ва ҳарчанд дар бархе маврид ин андешаҳо тавзеҳталаб ва посухгӯи нақди завқӣ низ будаанд, ҳароина барои пешрафти адабиёти даврони пур аз рамзу роз ва таҳаввули тафаккури адабии интиқодии мо нақши муҳимме гузоштаанд. Ҳузури бархе аз расму шеваҳои муҳокимаи ноҳамвору ноҷо, мунозираи замони тавзеҳангез дар нақди адабӣ на ба хоҳири ночиз дониستاني мавқеи адиб ё мунаққид, балки бо ҳадафи шинохти умумии концепсияи суҳан ва суҳансанҷиву суҳанварӣ дар он замон бояд ба кор равад...

Пайнавишт:

1. *Акбаров, Ю. Вазифаи муқаддаси танқиди адабӣ / Ю. Акбаров // Садои Шарқ, –1985. – №12. –С. 104-113.*
2. *Акбаров, Ю. Сифат бояд меъри асосӣ бошад / Ю. Акбаров // Комсомоли Тоҷикистон. –1986. –2-юми феврал. – С. 3*
3. *Киром, Қ. Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар / Қ. Киром // Адабиёт ва санъат. –1986. –6-уми март. –№10(230). –С. 8-9.*
4. *Шарипов, Х. Мазмун ва ифода дар шеъри имрӯзаи тоҷик / Х. Шарипов // Садои Шарқ. –1983. –№3. –С. 107-113.*

-
5. Шерали, Л. Имтизочи эҳсос ва афкор / Л. Шерали // Садои Шарқ.–1981.–№6.–С. 35-43.
 6. Шерали, Л. Дарё равон аст... Ҷавоб ба мақолаи Қ. Киром “Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар” / Л. Шерали // Адабиёт ва санъат.–1986.–23-юми апрел.–№17(237).–С. 10-11

Reference Literature:

1. Akbarov, Yu. *The Saint Task of a Literary Critique* / Yu. Akbarov, // *The Voice of the Orient*. – 1985. – №12. - pp. 104 - 113.
2. Akbarov, Yu. *Quality Should Be the Main Criterion* / Yu. Akbarov // *The Komsomol of Tajikistan*. – 1986. – February 2. – p. 3
3. Kirom, K. *The Speaker`s Position and Responsibility* / K. Kirom // *Literature and Art*. – 1986. – March 6. – №10 (230).– pp. 8 - 9.
4. Sharipov, Kh. *Content and Expression in Modern Tajik Poetry* / Kh. Sharipov // *The Voice of the Orient*. – 1983. – №3. – pp. 107 - 113.
5. Sherali, L. *Feelings and Thoughts Privilege* / L. Sherali // *The Voice of the Orient*. – 1981. – №6. – pp. 35 - 43.
6. Sherali, L. *The River is Flowing... the Response to the Article of Kirom K. “The Speaker`s Position and Responsibility”* / L. Sherali // *Literature and Art*. – 1986. – April 23. – №17 (237). - pp. 10 – 11.

УДК 82
ББК 83.3(0)9

**ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ ТИМСОЛИ ЗАНОН
ДАР “ШОҲНОМА”-ҲОИ
АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ ВА
АБӢМАНСУР САОЛИБИИ НИШОПУРӢ**

*Ризоева Рухсора Бурхоневна, омӯзгори
факултети педагогии МДТ “ДДХ ба
номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон,
Хучанд)*

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ОБРАЗОВ ЖЕНЩИН В “ШАХНАМЕ”
АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ И
АБУМАНСУРА САОЛИБИ НИШОПУРИ**

*Ризоева Рухсора Бурхоневна,
преподаватель педагогического
факультета ГОУ “ХГУ им. акад.
Б.Гафурова” (Таджикистан,
Худжанд)*

**COMPARATIVE ANALYSIS BESET WITH
THE IMAGES OF WOMEN IN “SHOH-
NAME” BY ABULKOSIM FIRDAWSI AND
ABUMANSUR SAOLIBI NISHOPURI**

*Rizoeva Rukhsora Burkhonovna,
assistant of the Faculty of Pedagogy under
the SEI “KhSU named after acad.
B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: rustamov_73@mail.ru*

Калидвожаҳо: “Шоҳнома”, Абулқосими Фирдавсӣ, Саолиби Нишопурӣ, ҳамоса, тимсоли занон, Рудоба, Таҳмина, Рустам, Ширин, Судоба.

Офариниши тимсоли занон дар осори гиноӣ ва ҳамосии асримиёнагии классикии форсу тоҷик таърихи тӯлонӣ дорад. Мавзӯи баҳси мақола таҳлили қиёсии тимсолҳои барҷастаи занон дар “Шоҳнома”-и бузурги Абулқосими Фирдавсӣ ва асари ҳамноми он, ки аз ҷониби ҳақим Саолиби Нишопурӣ ба забони арабӣ таълиф гардидааст, мебошад. Муаллиф зимни таълифи мақола ба махсусиятҳои инъикоси образи занон дар асари безаволи “Шоҳнома” ва тарҷумаи он аз ҷониби Саолиби Нишопурӣ, ки дар асри II эҷод шудааст, тавачҷуҳ зоҳир намуда, муҳтасоти таълифу тарҷумаи ин асарро ба арабӣ ба маърази таҳқиқ кашидааст. Дар асоси таҳлили қиёсии симоҳои Фаронак, Синдухт, Рӯдоба, Таҳмина, Ҷарира, Фарангис, Катоюн ва дигарон ва муаллиф ба хулоса расидааст, ки таълифоти Саолибӣ ва равиши кори ӯ дар тарҷумаи “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ ба забони арабӣ ва ё равиши таълифи “Шоҳнома”-и мансур аз меъёрҳои бархурдор аст, ки таҳқиқи он дар илми адабиётшиносӣ ва назарияи тарҷума муҳиманд.

Ключевые слова: “Шахнаме”, Абулькасим Фирдоуси, Саолиби Нишопури, эпика, образы женщин, Рудоба, Тахмина, Ширин, Судоба.

Темой исследования является сопоставительный анализ ярких женских образов в “Шахнаме” Абулькаси́ма Фирдоуси и одноименного произведения на арабском языке Саолиби Нишопури, созданного в XI веке. Создание женских образов в средневековых лирических и этических произведениях персидско-таджикской литературы имеет древнюю историю. В исследовании уделено внимание стилю Фирдоуси при отражении образов женщин в “Шахнаме” и особенностям творческой манеры Саолиби в ходе перевода “Шахнаме”, а также процессу передачи данных материалов в арабском переводе этого произведения. На основе сопоставительного анализа образов Фаронак,

Синдукт, Рудобы, Тахмины, Джариры, Фарангис, Катоюн и других дано заключение, что произведение Саолиби и стиль его работы в процессе перевода “Шахнаме”, а также сама суть создания прозаического варианта данного произведения на арабском языке имеют определённые критерии, исследование которых является важным аспектом литературоведения и теории перевода.

Keywords: “Shoh-Name”, Abulkasim Firdawsi, Saolibi Nishopuri, epic, images of women, Rudoba, Takhmina, Shirin, Sudoba.

The subject of the study is a comparative analysis beset with bright female images in “Shoh-Name” by Abulkasim Firdawsi and the literary production under the same title written in Arabic by Saolibi Nishopuri being created in the XI-th century. The creation of female images in medieval lyrical and epic works of Persian-Tajik literature has an ancient history. Particular attention is paid to Firdawsi’s style when reflecting women’s images in “Shoh-Name” and the peculiarities of Saolibi’s creative style in the course of translation of “Shoh-Name”, as well as to the process of transmitting these materials in Arabic translation of the relevant literary production. Proceeding from the comparative analysis in regard to the images of Faronak, Sindukht, Rudoba, Takhmina, Jarir, Farangis, Katoyun and others, the conclusion is made that Saolibi’s literary production and the style of his work in the process of translation of “Shoh-Name” as well as the very essence of creating a prosaic variant have certain criteria whose research is an important aspect of literary criticism and theory of translation.

Адибону сухансароёни адабиёти форсу тоҷик дар даврони мухталиф вучуди пурасрори беканор, симо ва хислату атвори занонро дар офаридаҳои бадеии ҳеш инъикос намуда, дар доираи ин мавзӯъ асарҳо ва як зумра симоҳои ҷовидонае офаридаанд.

Чараёни таҳаввули офариниши тимсоли зан дар осори хаттӣ аз достону маснавҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, “Шоҳнома”-и Дақиқӣ, “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ ва дигарон сарчашма гирифта, ин анъана дар қарнҳои X-XII дар як қатор асарҳои адабӣ идомаву инкишоф ёфтааст. “Гаршоспнома”-и Асадии Тӯсӣ, “Вомику Узро”, “Хингбут ва Сурхбут”-и Унсурӣ, “Ҳадиқа”-и Санойӣ, “Хусравнома”-и Фаридуддини Аттор, “Вис ва Ромин”-и Фаҳриддини Гургонӣ, достонҳои “Ҳамса”-и Низомӣ аз ҷумлаи ин асарҳо маҳсуб мешаванд.

Дар миёни ин осор “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз зумраи офаридаҳои адабие шинохта шудааст, ки дар онҳо чеҳраи зан мақому мавқеи хоса дорад. Дар ин ҳамокаи мухташам зан нақши хеле воло дошта, тасвири бузургиву шаҳомат, қорнамоию шучоат, одобу фазилат, тавоноиву зебоии ҷисмониву руҳонии ӯ аз масоили асосӣ маҳсуб меёбад. Фирдавсӣ беҳтарин хислати занонро дар мардонагиву вафодорӣ, хушбаёниву суханварӣ, хирадмандиву нақӯкорӣ ва ахлоқи поку шарму покдоманӣ дарёфт намудааст.

Ховаршиноси рус Бертелс дар асари ҳеш “Низомӣ и Фузули” навишта буд, ки “симои зан дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бағоят аҷибу гуворо офарида шудааст. Фирдавсӣ тавонистааст, анъанаву суннатҳои пешинаро нигоҳ дорад. Занони “Шоҳнома” ёрони сазовори қаҳрамонони ҳамоасаанд ва баҳри иҷрои мақсаде, ки дар пеш гузоштаанд, кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Рӯдобаву Таҳмина аз ин қабил занонанд...” (3.226). Дар адабиётшиносии тоҷик Ҷоннон Бобокалонова дар як қатор мақолаҳои ҷанубӣ ба ҷанбаҳои мухталифи образҳои занони “Шоҳнома” ва нақши онҳо дар ин асар

чунин қайд мекунад: “Занон дар тасвири Фирдавсӣ он қувва ва иқтидореро, ки дар давраи модаршоҳӣ дошганд ва чамъият низ бештар ба он қувваву иқтидори зан эътиқод намуда, ўро ба зинаи ҳудой бардошта буд, зи нав рӯй оварданд ва шояд яке аз сабабҳои эҳёи образи зан дар эҷодиёти Фирдавсӣ дар ҳамин бошад” (6, с. 14).

Дар адабиёти форсӣ мо бештар ба мафҳумҳои вомехӯрем, ки ифодагари воқеаи ҳодиса, ҳолату руҳияи қаҳрамонӣ мебошанд ва муҳаққиқон бештар ба ин маънӣ аз жанри ҳамоса сухан мекунанд, ки дар вусъати худ асотиру ривоёт, амалҳои қаҳрамонӣ ва дилова-рию шучоатро ҷой додааст. Дар сарғаҳи ин асар метавон аз “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ном бурд ва ҳуди мафҳуми “ҳамоса” дар луғат ба маънии диловарию шучоат тафсир ёфта, аз қадимтарин навъҳои адабӣ маҳсуб мешавад. Таҳқиқу баррасии чехраи зан дар осори ҳамосавии Фирдавсӣ заруратеро пеш меоварад, ки заминаҳои ташаккул ва таҳаввули симои занро дар эҷоди ин ҳаким аз қиссаи ривоёти қадима ва осори мазҳабӣ ҷустуҷӯ намоем. Танҳо ба ҳамин васила равшан мегардад, ки дар асотиру осори ривоятӣ, дostonҳои ҳамосавии қадима чилваи ҳунарии чехраи занон маҳсулиятҳои муайянеро соҳиб гардида, ҳислатҳои аҳсан ва нуқсонҳои онҳо дар ин навъ осор ба таври кулӣ баррасӣ шудаанд. Ҳакими Тӯс дар ин замина маҳорати беандозае нишон дода, фазоилу арҷмандии ҷинси латифро ситоиш кардааст ва ба истиснои чанд маврид мо бештар ба занони некӯманишу поксирӣ вомехӯрем, ки аз арҷгузори Фирдавсӣ ба шахсияти занон дарак медиҳад. Мазмуну мундариҷа ва муҳтавои “Шоҳнома”-ро ҳимояти додгариву хирад, мардиву покӣ, ростиву накӯкорӣ, ватандӯстиву миллатпарварӣ дар робитаи пайванди ногустанӣ дар бар гирифтаанд, ки занону духтарон дар ҳалли ин гуна масоил ҳиссагузори беш доранд. Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба модар ва эҳтироми вай диққати маҳсус дода шуда, тасвири далерии нотарсии ӯ аз масоили асосӣ ба шумор меравад. Дар ин асар модар ҳимии ҷони фарзанд, муборизи пойдории ишқи ӯ, бадунёварандаи паҳлавонии номӣ, насиҳатгар ва барпокуандаи сулҳу амният тасвир шудааст. Аз модарони шӯҳратманди ин ҳамоса метавон Фаронак, Синдухт, Рӯдоба, Таҳмина, Ҷарира, Фарангис, Катоюн, модари Искандарро ёд кард.

Фаронак аз занони барҷастаи асар аст, ки бо Отибин издивоҷ мекунад ва ҳосили ин издивоҷ фарзанде аст бо номи Фаридун. Фаронак аз модарони хушноми “Шоҳнома” аст, ки ҷаҳони пур аз бедодро нобуд кард ва оромии сулҳро пойдор намуд. Тавассути симои Фаронак Фирдавсӣ инсонеро тасвир кардааст, ки офарандаи паҳлавони номист ва аз инъикоси чехраи ӯ назари некбинонаи шоир нисбати занону духтарон аён гаштааст ва Ҳакими Тӯс ўро ҳамчун маҳсули замони зулм ва беадолатии Заҳҳок, муборизи фаъол баҳри оромиву осоиштагии халқ тасвир намудааст, чунончи вақте Заҳҳоки хунхору аждаҳодӯш аз пайи Фаридун афтада, ўро нобуд карданӣ мешавад, Фаронак фарзандашро ба Албурзкӯҳ оварда, ба марди парҳезгору накуқоре супорида чунин мегӯяд:

Фаронак бад-ӯ гуфт: к-“Эй покдин,

Манам сӯғворе зи Эронзамин.

Бидон, к-ин гаронмоя фарзанди ман

Ҳамебуд хоҳад сари анҷуман. (1, 1.с. 80)

Дар “Шоҳнома”-и Саолибии Нишопурӣ номи Фаронак ҳатто оварда нашудааст ва танҳо ба ин тавре ки аз китоб иқтибос меорем, адиб ўро ёдрас намудааст: “Дар ҳамин рӯзгор зани Отибин аз хонадони Таҳмураш, ки бордор буд ва аз бими Заҳҳок обастани худро ниҳон медошта буд, писаре бизод, ки падар ўро Фаридун номид ва модару фарзандро бо дурандешии комил бо модагови ширдеҳ, ки “гови Бармоюн”

ном дошт, ба чаманзоре фиристод... Чун аз шир хӯрдан баромад, падар Фаридунро ҳамчунон бо дурандешии тамом ба куҳе баланд бурд...” (8, с.54).

Чуноне ки аз иқтибоси овардаамон бармеояд, Саолибӣ монанди Фирдавсӣ ҳамдарди инъикосгари ҷоннисориву ранҷу захмати Фаронак набуда, балки дурандешиву устувории падари Фаридун-Отибинро нақл намудааст, ки аз рӯйи мазмуни сюжет низ аз “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ тафовут мушоҳида мешавад.

Тимсоли дигари овозадори ҳамосаи Фирдавсӣ ҳамчун зан ва модари ғамхору чораандеш ин Синдухт ҳамсари Меҳробӣ Кобулӣ нахустин шаҳбонуи “Шоҳнома” аст. Омезиши хирадмандиву виқор бо дилсӯзии модарона шахсияти ин занро шоёни таҳсин иамудааст. Ӯ дар ниҳояти зиракиву кордонӣ Рӯдобаро бо Зол ба мақсад расонид. Зане аст бархурдор аз тавоноӣ дар ризоияти шавҳари бадфелъу оташмизочи хеш. Синдухт шаҳбонуи устувор, модари сазовор, ҳамсари вафодор аст, зеро вақте Меҳроб меҳост Рӯдобаро сар аз тан ҷудо намояд, модари хирадманду кордон ба вай мурочиат намуда мегӯяд:

*Битарсид Синдухт аз он шермард,
Ки Рӯдобаро андарорад ба гард.
Бад-ӯ гуфт: “Паймон-т хоҳам нахуст,
Ки ӯро супорӣ ба ман тандуруст. (1,1, с.290).*

Меҳроб чун шер гуррон гашт, даст бар шамшер зад ва гурӯшид, ки чаро духтари худро вақти тавлид шуданаш зинда монд:

*Накуштам, нарафтам ба роҳи ниё,
Кунун сохт бар ман чунин кимӣ. (1,1, с. 288)*

Фирдавсии бузург ин ақидаи нодурусту кӯркӯронаи Меҳробро нисбати духтараш маҳкум намуда, дар тимсоли Синдухт ақлу хиради волои зан ва побанд набудани ӯро ба ҷаҳлу ҷоҳилияти замон таъкид намудааст:

*Чунин гуфт Синдухт, к-“Эй паҳлавон,
Аз ин дар магардон ба хира забон”. (1,1, с. 288)*

Саолибии Нишопурӣ дар “Шоҳнома”-и мансури худ нисбат ба симои Фаронак дида, ба хислату рафтори Синдухт ҳамчун шаҳбонуи бохирад тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, дар асараш амалиёти ин қаҳрамонро дар муқоиса бо образи Фаронак, ки аз табақаи поёни ҷамъият буда, намояндаи халқи одӣ аст, батафсил нақл намудааст. Барои ба мақсад расонидани Золу Рӯдоба Синдухт ба Меҳроб мурочиат намудааст, ки ки аз гуфтори боақлонаи завҷаи хеш Меҳроб фикри худро тағйир медиҳад ва шукр мекунад, ки Худованди бахшоянда ӯро ба чунин фарзанд муносиб дидааст. Порчае аз асари Саолибӣ меорем, ки тақвияти далели ин гуфтаҳои он: “Синдухт гуфт: агар ба ман дастурӣ диҳӣ, ки он чӣ мебоҳам анҷом диҳам, ту ва худро бо хости Худо ва ёриӣ ӯ аз ин гирифтории ҳароснок вораҳонам ва қорамро ту биписандӣ. Меҳроб гуфт: Дорой ва ганҷинаҳои ман дар дастраси туст. Ҳар чӣ мебоҳӣ бикун. Синдухт шавҳарро намоз бурд ва барои пешвоз аз Сом омода шуд ва он чӣ бояста буд, аз дорой ва қолаҳои боарзиш фароҳам кард” (8, с. 79).

Фирдавсӣ ва ҳам Саолибӣ хиради занро дар мадди назар гузош-та, Синдухтро чун инсонӣ ботадбиру рой арзёбӣ қардаанд:

*Яке чора овард аз дил ба ҷой,
Ки буд ҷарфбин ӯ ба тадбиру рой. (1,1, с.314).*

Дар “Шоҳнома”-и Саолибӣ омадааст: “Синдухт гуфт: Мужда бодат, ки Сом низ аз дoston огоҳ аст ва аз он саҳт хушнуд ва худ ба дидори Манучехршоҳ рафтааст, то

ӯро барои ин пайванд хурсанд кунад. Ба зудӣ барои бастанӣ пайванд ба сӯи мо хоҳад омад. Меҳроб гуфт: агр чунин бошад, ки ту мегӯӣ, чойи сипос ва шодӣ аст" (8, с. 78).

Аз порчаҳои дар боло овардашуда ба чунин хулоса меоем, ки ҳар ду адиб низ дар ташаккул ва тақомули хислати қаҳрамонони асар, яъне шоҳону давлатдорону паҳлавонон хиради занро воло бардошта, дар симои Синдухт занеро тасвир мекунанд, ки бо ақлу идрок тавонист шавҳари бағазабномадаи худро аз ақидаи пешгирифтааш баргардонад, дар дили ӯ нисбати фарзандаш меҳр пайдо карда, тавасути ин амалиёт духтарашро ба мурод бирасонад. Яъне, Синдухт дар "Шоҳнома" аз ҷумлаи модаронест, ки баҳри хушбахтиву осоиши фарзанд кӯшиши зиёд дорад.

Симои дигаре, ки дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ назаррас аст ва бо хислатҳои фардии худ бештар чун модар зухур намудааст, Таҳмина мебошад. Шоир дар симои ӯ модари аламзада, ки аз бедодиҳои замон фарзандаш бо дасти падар кушта шуд, ба тасвир оварда, дар ботини ин зан кину адоватро нисбати бесарусомониҳои давр бедор месозад. Худи Фирдавсӣ, ки тараннумгари Рустами Достон аст ва шоири ватандӯсту халқпарвар, ҷоннисор дар роҳи ҳифзи ягонагии ӯбо хоки меҳан аст, аз ибтидо то интиҳои ҳамоса мунодигари муҳассаноти паҳлавониҳои бемислу монанди Рустам аст. Аммо аз таҳлили мазмуну мундариҷаи "Шоҳнома"-и Саолибӣ ба чунин хулоса омадем, ки шоир монанди Фирдавсӣ дӯстдору махбуби ин ин паҳлавони номиву мардумӣ нест, зеро дар ягон чойи асараш на номи Таҳмина, на номи Сӯҳроб, на Гурдофарид оварда нашудаанд, оид ба Рустам низ танҳо дар ҳаҷми як саҳифа баъд аз "Достони Зол бо духти Меҳробшоҳ" нақле оид ба зода шудани Рустам ва барӯманд гаштани вай оварда шудаасту халос.

Дигар аз симои заноне, ки дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва ҳам дар "Шоҳнома"-и Саолибӣ Нишопурӣ ҳамчун ҳамсар ва модари ғамхору дӯстдори фарзанд намоён аст, ин образи ҳамсари Гуштосб ва модари Исфандиёр – Катоюн духтари қайсари Рум мебошад. Катоюн аллакай дар ибтидои достон ҳамчун ёри соҳибхирад, бинодилу ройзан ва боақлу хирад аз ҷониби ҳар ду адиб тараннум карда шудааст. Фирдавсӣ аз забони Катоюн таъкид мекунанд, ки ӯ ҷӯӣ сарвату тоҷу тахт нест, балки хоҳони хушбахтиву хушрӯзиву осоиштагист, ҷуноне ки ӯ ба Гуштосб муроҷиат намуда мегӯяд:

*Катоюн бад-ӯ гуфт, к- "Эй бадгумон,
Маишав тез бо гардиши осмон.
Чу ман бо ту хурсанд бошам ба бахт,
Ту афсар чаро ҷӯиву тоҷу тахт?" (1,6, с. 29)*

Саолибӣ низ дар "Шоҳнома"-и худ баъд аз нақли хашмгин гаштани Қайсари Рум аз интиҳоби духтараш ва рондани Катоюну Гуштосб чунин суханони онҳоро меоварад: "Гуштосб ба Катоюн гуфт: эй бонуи озода, барои ту бояста нест, ки аз кохи шоҳӣ ва он ҳама нозу осоиш ба ҳонае дуру танг биёӣ. Бидон, ки ман мардеам дур аз меҳан ва наметавонам, ҷунонки бояд, ҳаққи туро бигзорам ва мояҳои осоиши бонӯе, чун туро ба гунае, ки дархӯри туст, фароҳам оварам. Катоюн гуфт: эй ҷавон, ман ба фармони Худо ва ту хушнудам ва аз ту меҳоҳам, ки ба сарнавишти Худо хушнуд бошӣ ва ба зиндагӣ бо ман хурсанд шавӣ, он чиро, ки Худо хоҳад ва кунад, устувор бидор ва саранҷоми некро чашм бидор. (8.144)

Фирдавсӣ зимни образи Катоюн ақлу хиради зан, рӯҳияи зан-модарро ба хубӣ инъикос намуда, ба иродаи мустаҳкамаи модарон, умуман инсонҳои соҳибхирад ишора карда, ташаккули шахсияти инсонро дар омезиши ақлу хирад таъкид месозад. Катоюн ҳамчун модари офаридаи шоир шахси мушфиқу меҳрубон аст, ки аз нокоми-

ҳои Исфандиёр аз соҳиби тоҷу тахт шудан месӯзад, нисбати тақдири ӯ бетараф нест. Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва ҳам дар “Шоҳнома”-и Саолибӣ Катоюн меқӯшад, фарзандашро насихат намояд ва мегӯяд, ки бе тахти Гуштосб ҳам Исфандиёр соҳиби мартабаву манзалати баланд аст, зеро назди меҳтарону сипоҳиён соҳиби обрӯву меҳру муҳаббати онон аст, аз пайи тоҷ гашта сари барнои худро барбод надихад ва ба ӯ муроҷиат намуда мегӯяд:

Падар тир гаштасту барно туй,

Ба зӯру ба мардӣ тавоно туй.

Синаҳ яксара бар ту доранд чаим,

Маяфган танат дар болоҳо ба хаим. (1, 6, с. 298)

Саолибӣ низ Катоюнро ҳамчун зан ва модари хирадманду оқила тасвир намуда, дар талоши нигоҳ доштани ҷони фарзандаш аст, зеро вақте Исфандиёр аз рафтори падараш Гуштосб дилтанг шуда, шикоятӣ падарро назди модараш бурд, ӯ чунин мегӯяд: “Катоюн гуфт: фарзандам, ҷӣ ниёзе аст дар бораи чизе бо падар сухан бигӯӣ, ки туро хурсанд насозад ва чизе аз ӯ бихоҳӣ, ки надихад. Падар то зинда аст, онро ба ту вогузор нахоҳад кард ва аз ту дар ин бора баҳра нахоҳад бурд. Агар ҷӣ ӯ шоҳ хонда мешавад, аммо дар ҳақиқат подшоҳ ту ҳастӣ, зеро дасти ту дар корҳо боз аст ва фармони ту равост... Шикебой пеша кун ва рӯзшуморӣ кун ва шод бош (8, с.183).

Ҳамин тавр, Ҳакими Тӯс дар намунаи ин чанд қаҳрамонони асар ақлу хиради зан, кордонии ӯро пеши назар гузошта, рӯҳияти зан-модарро то андозае омӯхта, ки аз душвортарин муаммоҳо ба осонӣ раҳой меёбад. Шоир ба иродаи мустаҳками модарон ва умуман инсонҳои соҳибхирад ишора карда, ташаккули шахсияти инсонро дар омезиши ақлу хирад ва маҳорату истеъдод таъкид месозад. Модарони офаридаи Фирдавсӣ шахсони мушфику меҳрубон ҳас-танд, ки аз нокомиҳои фарзандон месӯзанд, нисбати тақдири онҳо бетараф нестанд. Ин ҷо метавон аз модари Рудоба ёдовар шуд, ки тавонист бо ақлу хиради хеш духтарашро ба мақсад бирасонад ва бо Зол хонадор кунад. Яъне, дар нигориши шоир Синдухт зани борою тадбир аст ва дар ҷомеаи онрӯзаи падарсолорӣ тасвир кардани чуръату мардонагии зан аз побанди ҷаҳлу ҷоҳилияти замони худ набудани Фирдавсӣ дарак медиҳад. Бино ба гуфтаи Зайнаби Яздонӣ “.. заноне, ки дар “Шоҳнома” ҳамоса меофаранд, камтар аз мардон нестанд. Дар воқеъ, аз лиҳози ҷинсӣ бо мард фарқ доранд, аммо аз лиҳози руҳӣ ва шуҷоату вафодорӣ чун мардон устувор ва побарҷо ҳастанд.”(12, с.50). Аммо Маҳмуди Ибодиён дар ин андеша аст, ки “... занони “Шоҳнома” пеш аз он ки ашхоси ҳамосӣ бошанд, занонанд. Онҳо пеш аз он ки ашхоси ҳамосӣ бошанд, занонанд. Онҳо эҳсосу отифаи зан буданро аз даст надодаанд. Вақте ки ба рӯйдодҳои ҳамосӣ меомезанд, бо саликаи рағбат ва табӣи ҷинсии худ амал мекунанд (9, с. 235).

Саолибии Нишопурӣ низ дар “Шоҳнома”-и мансури худ кӯшиш намудааст ба андозае аз тасвири Фирдавсӣ кам бошад ҳам, дар симои шаҳбонӯҳо Синдухт ва Катоюн мақоми ҷамъиятии занонро кушода, амалиёти онҳоро дар мавқеи танги оилаву оиладорӣ инъикос намояд. Аммо аз занони диловару нотарсе, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ роҳнамову муҳарриқи мардони ҷанговаранд ва дар майдони муҳориба аз мардон боло меистанд, баҳусус Гурдофарид сухане нагуфтааст. Дар хусуси Гурдия, ки Саолибӣ ӯро дар асараш Курдия ном мебарад ва ӯ зану хоҳари Баҳроми Ҷубина, инчунин аз зеботарину диловартарини занонаш ба шумор мерафт, нақл намудааст. Фирдавсӣ ва ҳам Саолибӣ Гурдия-ро чун зани ҳоким ва сулҳҷӯӣ, дар корҳои давлатдорӣ матину дар муомила бо душман беҳамто нишон додаанд. Гурдия чанд маротиба Баҳроми Ҷубинаро панд дода ба роҳи рост равона кардани мешавад

ва таъкид мекунад, ки бо шоҳ Хусрави Парвиз тезутунд нагардида роҳи сулҳу ошті чӯяд, зеро Хусрав аз гавҳару табори номдори шоҳон аст:

*Бад-ӯ гуфт, к- "Эй меҳтари чангчӯй,
Чӣ гуна шудӣ неши Хусрав, бигӯй.
Гар ӯ аз ҷавонӣ шавад тезу тунд,
Магардон ту дар ошті рой кунд. (1, 9, с.45)*

Далериву паҳлавонии Гурдия аст, ки чангчӯён ӯро ҳангоми бозгаштан аз Чин ба Эрон ба сипаҳсолорӣ бармегузинанд. Ӯ тамоми кӯшиши худро ба қор мебарад, ки то бародарро аз ҷанги Ҳурмузду Хусрави Парвиз боздорад. Баъд аз он ки бо супориши шоҳ Хусрав Баҳроми Чӯбиноро ба қатл мерасонанд, Гурдия гунаҳояшро харошида, гесувонашро қанда гуфт: "Бародар ин аст кайфари касе, ки ба худовандгори худ носипосӣ кунад ва ба сарвараш бишӯрад ва ба ҷанги шоҳон биравад. Баҳром гуфт: Дуруст гуфти ва рост ҳамин аст, ки ёд кардӣ ва сухане гуфт, ки дарунаи ин суруда аст: Сарнавишти бад аст, ки аз рӯи ситам бо мард бад мекунад, ҳеч кас бо тани хеш бад намекунад" (8, с. 336).

Ҳамин тавр, Фирдавсӣ ва Саолибӣ симои адабии занонро вобаста аз назари хеш ба сарнавишти инсонии замони мутобиқ намуда, тавачҷӯҳи худро бештар ба ҷуръату шуҷоати занон, поксириштиву покдомани онон раҳнамун сохтааст. Занон маҳсусан дар "Шоҳнома"-и Ҳакими Тӯс назар ба "Шоҳнома"-и Саолибӣ на танҳо дар ишқу ошиқӣ вафодор тасвир шудаанд, балки тавре дар симои Гурдия мебинем, ин садоқату вафодориро дар шахсияти худ бо сифоти мардонагиву далериву шуҷоат пайвастанд:

*Сӯи Гурдия номае буд ҷудо,
Ки эй покдоман, зани порсо!
Ҳамат ростиву ҳамат мардумӣ,
Сириштат фузуливу дур аз камӣ. (1, 9, с.234)*

Аз гуфтаҳои фавқуззикр ба натиҷае омадан мумкин аст, ки ақоиди Фирдавсӣ дар мавриди зан саршор аз эҳтирому эътиқод, эътибор ба тавоноиву хирад ва заковату мардонагии ӯст. "Шоҳнома"-ро метавон аз зумраи аввалин асарҳои барҷастаи адабиёти олам донист, ки дар он шахсияти инсонҳо, бахусус занону духтарон бо ҳама тазоду ихтилофи ботинӣ тасвир шудаанд. Донишманди маъруф Ғулом Ҳусайнӣ Юсуфӣ ба хулосае мерасад, ки "Шоҳнома" китобест дархури ҳайсиати инсон, яъне мардумеро нишон медиҳад, ки дар роҳи озодиву шарофату фазилат талошу мубориза карда, мардонагиро намудаанд ва агар комёб шуда ё шикаст хӯрдаанд, ҳатто ба маргашон орзуи додгарӣ ва мурувату озодманиширо нерӯ бахшидаанд (11, с. 8).

Дигар аз нуқоти хеле муҳим изҳори садоқат ва вафодорӣ зан дар "Шоҳнома" аст. Мавзӯи ишқ дар офариниши симои занону духтарон шоирро аз нав илҳом мебахшад. Фирдавсӣ дар офаридани шахсияти қаҳрамонон аз ин дунёи ишқу зебоӣ баҳраманд гардида, ба тасвири сиришту маънавиёти занон тавачҷӯҳи бештаре зоҳир кардааст. Дар "Шоҳнома" зан ба унвони мавҷуди вафодор ва фидокор муаррифӣ шудааст, ки вучуди худро фидои мардон мена-мояд, то хифозату ниғаҳдорӣ ононро таъмин намояд. Забехулло Сафо дар ин хусус навиштааст: "Занони "Шоҳнома" низ ҳар як хасоис доранд, ки болотар аз ҳамаи онҳо вафову авотиғи олии инсонӣ ва модарист (11, с. 244). Аҳмади Ранҷбар зимни таҳқиқи ин масъала дар ашъори Ҳакими Тӯс мушоҳидаи ҷолибе кардааст, ки "... намуди ҳамин вафодорӣ беш аз ҳад аст, ки бархе тасаввур кардаанд, Фирдавсӣ мехоҳад байни зан ва мард фосила андозад ва беадолатӣ барқарор намояд, занонро асир ва дастнишондаи мардон қарор диҳад, дар

натича ҳукуки ҳаққи ононро поймол намояд. Аммо ин гуна изхори назарҳо бас дур аз андеша ва хирад аст (10, с. 178).

Зане, ки мавриди ситоиши Фирдавсӣ қарор дорад, нисбати шавҳари худ вафодору содиқ аст. Зимни изхори ин масъала бархе аз занонро ном бурдан кифоя аст, ки дар пойдор гардидани ишқи худ мубориз буда, баҳри иҷрои мақсад иродаи қавӣ доранд. Рӯдоба, Таҳмина, Манижа, Ширин аз ин қабил занонанд. Қобили зикр аст, ки ҳамаи духтарони “Шоҳнома” бо тақозои муҳаббат ба шавҳар мебароянд, бисёре аз онҳо ба рағми хурوفоти қорӣ нахуст изхори меҳру садоқат мекунанд.

Фирдавсӣ хоса дар симои Ширин муҷассамаи безаволи ишқ ва садоқат, устуворӣ ва тавоноӣ, ба амалу мақсад ноил гаштанро эъти-роф намудааст. Ширин нисбати дигар занон мардона ва ошкоро амал мекунад, ки аз ҳунари шахсиятофаринии Фирдавсӣ дарак медиҳад:

*Чу бишинд Ширин, ки омад ситоҳ,
Ба пеши ситоҳ он ҷаҳондор шох,
Бад-он обдориву он некӯвӣ,
Забон тез букишод бар паҳлавӣ.
Ки “Шоҳо, ҳизабро, сипаҳбудтано,
Ҳуҷаста каё, гурди шеравжано!
Кучо он ҳама меҳру хунин сиришк,
Ки дидори Ширин буд онро тизишк? (1,9, с.290)*

Саолибӣ низ дар “Шоҳнома”-и худ ба симои Ширин нисбат ба дигар симои занони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, саъю кӯшиши ӯ дар расидан ба мақсади худро дар достони алоҳида бо номи “Достони Ширин” нақл намудааст. Мазмуну мун-дариҷаи ин дoston мочарои ишқи охири ҳукмрони Эрони Сосонӣ Хусрави Парвиз ва Ширини нозанин дар бар гирифтааст, ки дар поён поре аз он меорем: “Ширин дар зебоию намакинӣ бисёр саромад буд, чунонки то рӯзгори мо дар зебой ва бекостӣ ба ӯ дoston мезананд. Парвиз аз замони кӯдакӣ ба ӯ дил бохта буд... Ҳама чону дил ба ӯ дод ва чун мардумаки чашм аз таҳти дил дӯшташ дошт, зеро Ширин бо ҳама зебой бисёр хирадманд ва шавҳардӯст буд.” (8, с. 339).

Ширин Хусрави Парвизро барои сифоти мардонагиву самими-яти инсонӣ доштаниш дӯст дошт ва дар тасавури ин зани ошиқ на хусни зоҳирии маҳбуб аввалиндараҷа аст, балки маънавиёт ва боти-ни ӯ. Ширин занест, ки бо далерию иродаи мустаҳкам ба пойдорӣ ишқи худ даст ёфтааст ва ҳар гоҳ аз қониби Фирдавсию Саолибӣ аз Ширин сухан меравад, ба унвони зани порсою нуктадону арҷманд ёд мешавад, чунончи Фирдавсӣ аз забони худӣ ӯ мегӯяд:

*Басе сол бонуи Эрон будам,
Ба ҳар қор пушти далерон будам.
Наҷустам ҳамеша ҷуз аз ростӣ.
Зи ман дур буд қажживу қостӣ. (1.9.387)*

Дар нигориши Саолибӣ низ Ширин ҳамчун яке аз вежагӣ ва қоли гаронбаҳос дар дарбори Парвиз ёдовар шуда, ӯро васф намуда чунин менависад: Дигар аз вежагиҳои даргоҳи ӯ Ширин буд ва қас дар зебой ва бекостӣ чун ӯ надида ва чунон буд, ки Абӯбакри Хоразмӣ гуфтааст: Ӯ хуршеде буд, ки ҳар гоҳ бармеомад, менамоёнд, ки ба баромадани хуршед ниёзе нест (8, с. 343).

Дар “Шоҳнома” дар баробари занони хубчехраву покизатинат занони дигаре ҳам хастанд, ки бо рафтори нохуш мавриди нақӯхишу сарзаниш қарор гирифтаанд. Фирдавсӣ ҳар кучо ки аз зани бузургманиш сухан мегӯяд, ӯро меситояд ва ҳар кучо ки

бо зани бадкуниш вомехурад, ўро накўҳиш мекунад. Дар “Шохнома” махсусан аз меҳрубонии Фаронак, кордонии Синдухт, далерии Гурдофарид, вафодории Фарангис, Манижаву Ширин, дилсўзии Катоюн, доноии Гурдия сухан рафтааст. Вале баъзан хислати нопоки зан низ аз чашми назари шоир дур нест. Ҳатто дар қиссаи ривоёти қадима ин нукта падидадор гаштааст. Чунончи, дар қиссаи “Мушқдона ва Шохизанон”, ки дар охири аҳди Сосониён арзи ҳастӣ карда ва миёни мардум машҳур будааст, ин хислати мутазоди зан собит гардидааст. Инчунин дар таъйиди ин қазия метавон аз дostonҳои “Синдбоднома” ва “Тутинома” ёдовар шуд.

Ҳақими Тўсӣ зимни тасвири образи Судобаву Шаҳрозу Арнавоз дар таъкиди хисоли нопоки зан аз ин осори ҷовидонаи ҷаҳони бостон бардоштҳое ба амал овардааст.

Чунин ба назар мерасад, ки дар достони “Сиёвуш” мо бештар шоҳиди таҳқиру сарзаниши зан ҳастем. Судоба бо дил боҳтан ба писари хеш саранҷом боиси кушта шудани ӯ ва натиҷаи пайдо шудани кин миёни эронӣёну тўронӣён гардид. Дар ҷое Фирдавсӣ зан ва аждаҳоро канори ҳам қарор медиҳад ва ҳар дуи онҳоро нопоку шоистаи марг меҳисобад:

*Ба гетӣ ба ҷуз порсозан маҷӯӣ,
Зани бадкуниши хорӣ орад ба рӯӣ. (1.3.47)*

Саолибӣ низ Судобаро ҳамчун зани бешарму беҳаё, маккорою кинаварз тасвир намуда, чунин навиштааст:

“Судоба гуфт: Ба Худо савганд, ки савганде болотар аз ин нест, агар ба хоҳиши ман посух нагӯӣ ва ниёзи маро барнаёварӣ ва бар ман раҳм накунӣ, ман ҳам ба кинаварзӣ бо ту бархоҳам хост ва ту ро аз сарзамини падарат берун хоҳам ронд ва дар рехтани хунат хоҳам кӯшид.” (8, с.115).

Дар ин порчаи овардашуда бори дигар беномусӣ, бадтинативу бадқорагии Судоба собит гардидааст, ки ҳатто аз рехтани хуни ноҳақ андеша намекунад.

Вале теъдоди занони пократор дар “Шохнома” аз занони ношоиста басо бештаранд ва арҷманд шинохта шудаанд, бо он ки ҷо-ҷо аз занони бадкуниш ҳам ҳамосапардозӣ бузург сухан гуфтааст. Дар саросари ҳамосаи Фирдавсӣ танҳо дар саргузашти Судоба сухани носазо гуфта шудааст. Яъне дар баробари 16 зани бузургвор як зан хатокор шиносонида шуда ва ҳол он ки аз миёни қаҳрамонони мард чандин тан табоҳкор, бемаърифат, мардумкуш ба шумор омадаанд. Дар маҷмӯъ “Шохнома”-и Фирдавсӣ фарогири тасвири симои 60 нафар зан мебошад. Аз ин миён аксари онҳо номҳои зебои Фарангис, Фаронак, Ҷарира, Гурдофарид, Синдухт ва дигаронро доранд. 35 нафар аз табори шоҳӣ, 25 нафар аз табақаи поён ҳастанд ва тимсоли занон дар “Шохнома”-и Фирдавсӣ тақрибан 16,6% қулли образҳоро ташкил медиҳад.

Дар “Шохнома”-и Саолибӣ, ки дар пайравии “Шохнома”-и Фирдавсӣ таълиф гардидааст, аз 60 нафар зане, ки дар боло зикр намудем, танҳо номи 7 нафари онҳо оварда шудааст, ки инҳо Рӯдоба, Синдухт, Судоба, Фарангис, Катоюн, Курдия, Ширин мебошанд, аммо дигар персонажҳои “Шохнома” бо номашон оварда нашудаанд ва танҳо бо ибораҳои “савгулӣ” ё “зан” ёдовар гардидаанд. Чунончи, номи Фаронак наомадааст, балки ҳамчун “зани Отибин” нақл шудааст: “Дар ҳамин рӯзгор зани Отибин, ки аз хонадони Таҳмурас бордор буд...” (8.54). Ё ин ки Шаҳрозу Арнавозро ном нагирифта Саолибӣ чунин навиштааст: “Шабе аз шабҳо, ки Заҳҳок миёни ду савгулии худ, духтарони Ҷамшед, бар тахти заррин хобида буд.” (8, с. 52).

Фирдавсӣ бештар ба сифатҳои далерӣ, хирадмандӣ, ҷанговарӣ аҳамият дода, Саолибӣ бошад, махсусан дар образи Ширин ба ҳус-ну ҷамоли онон бештар

мутаваҷҷеҳ шудааст. Чунончи, дар тавсиф-ҳои дар занон тасвирнамудаи Фирдавсӣ онҳо зирак, хушёр, пурхирад, чангҷӯй, командафган, корзан, некдил, хушманд, моҳи пайкорсӯз, шӯҳи лашкаршикан; ташбеҳҳои ба кирдори шер, ба сони гурд, ду абрӯ камон, ду гесӯ каманд; сифатчинӣ: хунарманду бодонишу покрой, хирадманду равшандилу шодком, суманпайкару сарвболо ва ғайра ифода шудаанд.

Умумият ва тафовут дар шинохт ва офаридани чехраи зан аз ҷаҳонбинии ҳақимон маншаъ гирифтааст ва барои Фирдавсӣ муҳимтарин фазилатҳои инсонӣ комил дар бархурдорӣ аз фарри шоҳӣ, аслу насаби покиза, ақлу хирад ва мардиву паҳлавонӣ буда, дар занон низ ӯ маҳз ҳамин сифатҳоро ҷустааст. Ба ҳамин далел аст, ки аз кулли образҳои занон, яъне 60 нафар 35 нафар аз табақаи боло ҳастанд ва шуҷоату диловарӣ, суханвариву хушбаёнӣ, хирад-мандиву орифӣ, шарму озарм ва тавлиди инсонӣ нек аз сифотеанд, ки ба занони бузургманиш хос мебошанд. Фирдавсӣ дар осори га-ронбаҳои худ ва Саолибӣ дар “Шоҳнома”-и мансури худ аз хислатҳои неки занон изҳори андеша намуда, ин тоифаи инсонҳоро чун мазҳари зебову муҳассанот нишон додаанд. Дар осори ин ду адиб занон намояндагони табақаҳои гуногуни ҷомеа буда, зимни тасвири чехраву хислату рафтор байни онҳо кам тафовут мушоҳида мешавад. Фирдавсӣ ва ҳам Саолибӣ, ки гарчанде дар дараҷаи зинаи офариниши симову чехраи зан аз нигоҳи Ҳақими Тӯс набошад ҳам, ба андозае муваффақ шудааст, ки силсилаи образҳои занони поктинатро бо сифатҳои бехтарини модар, ҳамсар, ёр ба риштаи тасвир кашанд. Ва дар зимн нигоҳи худро ба ҷойгоҳи зан дар ҷомеа, нақши ӯ дар бақои оила ва хушбахтии оилавӣ, саҳми ӯ дар тавлид ва тарбияи фарзанд ошкор намоянд. Ҳарчанд ин адибон дар замони зулмпарвари асримиёнагӣ зиндагӣ кардаанд, аз эҷоди онҳо махсусан ва бавижа аз шоҳасари Абулқосими фирдавсӣ маълум мешавад, ки пурра таҳти таъсири истибдоди давр набуда, симои занонро ба ин вачҳ арзёбӣ кардаанд. Одоби шавҳардорӣ, шарму озарм, диловарӣ шуҷоат, ширингуфторӣ хушсуханӣ бехтарин сифоти зани порсо аст ва инсонҳои офаридаи муаллифон аз ин ҷиҳат бархурдоранд. Ин занон бо мардон баробар дар ҳамаи зинаҳо ҳастанд ва байни онҳо ихтилофу фарқият мавҷуд нест.

Пайнавишт:

1. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома*. Дар 9 ҷилд.-Душанбе: Ирфон, 1965.
2. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома*. Дар 9 ҷилд.-Душанбе: Адиб, 1988.
3. Фирдоуси. *Шахнаме*. Том девятый. Критический текст / Составитель текста А. Е. Бертельс. Под редакцией А. Нушина.-М.: Наука, 1971. -399 с.
4. Фирдоуси. *Шахнаме*. Том пятый. Перевод Ц. Б. Бану-Лахути и В.Г. Берзиева. –М.: Наука, 1984.-390 с.
5. Бертельс Е.Э. *История персидско-таджикской литературы*. Избранные труды. Том 1.-М.: Изд-во вост.лит-ры. 1960 – 556 с.
6. Бобокалонова Ч. *Чанбаи асотирӣ баъзе образҳои занони “Шоҳнома” // Зан, адабиёт ва ҷомеа*. –Душанбе, 2000. –С. 13-23.
7. Ёдкарди Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ (маҷмӯаи мақолаҳо). –Хучанд, 1993.-104 с.
8. Нишотурӣ, Саолибӣ. *Таърихи гузар-ус-сияр маъруф ба “Шоҳнома”-и Саолибӣ*. – Душанбе: Бухоро, 2014. - 447 с.
9. Ибодӣён Маҳмуд. *Фирдавсӣ ва суннату навоварӣ дар ҳамосасароӣ – Техрон: Интишороти Гуҳар*. Бидуни соли нашр.-353 с.
10. Ранҷбар, Аҳмад. *Ҷозibaҳои фикрии Фирдавсӣ*.- Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1379. -464 с.

11. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди I.-Техрон: интишороти Фирдавс, 1372
12. Яздони Зайнаб. Зан дар шеъри форсӣ (Дирӯз-имрӯз)ю-Техрон: Фирдавс, 1378. -522 с.

Reference Literature:

1. Firdawsi, Abulkosim. *Shoh-Name*. In 9 volumes. - Dushanbe: Cognition, 1965-66.
2. Firdawsi, Abulkosim. *Shoh-Name*. In 9 volumes. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1988.
3. Firdawsi. *Shoh-Name*. –V.9. Critical text. Compiler of the text A.E. Bertels. Under the editorship of A. Nushin. - M.: Science, 1971. – 399 pp.
4. Firdawsi. *Shah-Name*. –V.5. Translated by Ts. B. Banu-Lahuti, V.G. Berzneva. – M.: Science, 1984. – 390 pp.
5. Bertels Ye.E. *The History of Persian-Tajik Literature. Selected works*. –V.1. - M.: Publishing-house of Oriental Literature, 1960 – 556 pp.
6. Bobokalonova J. *Mythical Aspect of some Images of Women in "Shoh-Name" // Woman, Literature and Society*. –Dushanbe, 2000. – pp. 13 - 23.
7. *Memoirs of Firdawsi and his "Shoh-Name" (collection of articles)*. – Khujand, 1993. – 104 pp.
8. Nishapuri, Saolibi. *The History of Ghurar-us-Siyar Known as "Shoh-Name" by Saolibi*. - Dushanbe: Bukhara, 2014. – 447 pp.
9. Ibodiyon Mahmud. *Firdawsi and Sunnah Innovation in Epic* - Tehran: Guhar, without mentioning of the year. – 353 pp.
10. Ranjbar, Ahmad. *Firdawsi's Ideological Attractions*.- Tehran: Great Amir, 1379 hijra. – 464 pp.
11. Safo Zabehullo. *The History of Literature in Iran*. – V.1. - Tehran: Firdaws Editions, 1372hijra.
12. Yazdoni Zainab. *Woman in Persian Poetry (Yesterday-today)*. - Tehran: Firdaws Editions, 1378. – 522 pp.

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

УДК 80
ББК 81. 2 Точ

ТАТБИҚИ ҚОНУНИ *Шокиров Туграл Сироджович, профессори*
ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ *кафедраи забони тоҷикии ДДХБСТ*
ДАР ҚОНУНГУЗОРӢ *(Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ВНЕДРЕНИЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТЬ *Шокиров Туграл Сироджович,*
«ЗАКОНА О ГОСУДАРСТВЕННОМ *профессор кафедры таджикского языка*
ЯЗЫКЕ» *ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)*

INCULCATION OF THE LAW ON THE *Shokirov Tugral Sirodjevich, chief of the*
STATE LANGUAGE INTO LEGISLATION *Tajik language department under the*
TSULBP (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: shokirov 1953@mail.ru

Калидвожаҳо: Қонун «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», забони адабии тоҷикӣ, фаъолияти қонунгузорӣ, ба расмиятдарории санадҳои давлатӣ, тағйирот дар қонунгузорӣ, талаботи юристингвистика

Қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тақони бузурге гардид барои рушди забони адабии ҳозираи тоҷик. Аз ҷумла дар соҳаи қонунгузорӣ дар танзими истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ, забон, услуб ва техникаи таҳияи асноди давлатӣ дигаргуниҳои назаррасе ба амал омад. Чунин дигаргуниҳои мусбатро дар қонунгузориҳои мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» таъмин намуд. Вале, ҳанӯз сифати на ҳама асноди меъёрии ҳуқуқӣ ҷавобгӯи талаботи юристингвистик ва дар мақола бархе аз он масоил баррасӣ гардидаанд.

Ключевые слова: Закон «О государственном языке Республики Таджикистан», таджикский литературный язык, законодательная деятельность, оформление государственных актов, перемены в законодательстве, юристингвистические требования

Принятие Закона «О государственном языке Республики Таджикистан» произвело ощутимый толчок в развитии современного таджикского литературного языка. Например, произошли ощутимые положительные изменения в законодательстве республики, регулирующем юридические термины, язык, стиль и технику оформления государственных актов. Такие перемены в законодательстве республики во многом зависели от принятого Закона РТ «О нормативно-правовых актах», который является регулирующим рычагом в законодательной деятельности. Однако пока еще качество принимаемых государственных документов не всегда отвечает юрислингвистическим требованиям, отдельные из которых рассматриваются в данном исследовании.

Keywords: *the Law “On the State Language of Tajikistan Republic”, Tajik literary language, Agislative activity, framing of state instruments, alterations in legislation, jurislinguistic requirements*

The adoption of the Law of the Republic of Tajikistan “On the State Language of the Republic of Tajikistan” gave a tangible impetus to the development of modern Tajik literary language. For example, real positive changes has occurred in the legislation of the republic regulating of legal juridical, language, style, and technology, design of state instruments. Such changes in the legislation of the republic were largely dependent on the adopted Law of the Republic of Tajikistan “On Normative Legal instruments,” which is a regulating lever of legislative activity. However, the a quality of the adopted state documents still does not always meet jurislinguistic requirements, some of which are considered in this article.

Забон ва қонун ҳамеша омили пешбари ҳамдигар будаанд ва ин дар даврони навин бештар аён мегардад. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон забонро ба масъалаи стратегӣ табдил дода, пайваста дар маркази фаъолияти ҳеш қарор медиҳанд (7), ки қабулу тасдиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (4) ва тачлили 10-солагии ин ҷашни бошукӯҳ шаҳодати он аст.

Воқеан ҳам қабули қонуни мазкур барои рушди забони тоҷикӣ такони бузург дод ва дар тамоми соҳа бо душворӣ ва ба тавру дараҷаи гуногун бошад ҳам, вале табaddулотӣ хуввиятӣ ба амал овард. Аз ҷумла дар соҳаи қонунгузорӣ ва ҳуқуқҷодкунӣ қариб тамоми асноду ҳуҷҷат ва қонуну кодекс тачдиди назар гардида, бисёр нуктаҳо ба талаботи қонуни забони давлатӣ мувофиқ гардонида шуданд. Моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар кардааст, ки ҳама гуна қонунҳои дар ҷумҳурӣ ба забони давлатӣ сурат мегирад. Моддаи 6, ки «Забони санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» номгузорӣ шудааст, мушаххасан муайн мекунад: «Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ таҳия ва қабул карда мешаванд. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба забонҳои дигар тарҷума карда мешаванд» (4, 5).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ»(5) бошад, қонунгузори Тоҷикистонро танзим менамояд. Бинобар он мо қарор додем, ки дар асоси он татбиқи қонуни забонро дар қонунгузорӣ баррасӣ намоем. Қонуни мазкур 26. 03. 2009 қабул гардида буд. Баъди ҷорӣ гардидани Қонуни нави забон санаҳои 11.03. 2010, № 597 (ба 7 модда) ва 28. 2011, № 730 (ба 21 модда) ва 30. 05. 2017, № 1414(1 бобу 19 модда) ба 47 моддаи он тағйироту илова ворид карда шуд, ки 28 тояш

дар асоси қонуни мазкури забон буда, асосан вижагии лингвистӣ доштанд(6; 7). Ҳоло қонуни мавриди назар аз **12 бобу 96 модда** иборат буда, тамоми асноди меъёрию ҳуқуқӣ дар асоси Конститутсияи ҚТ ва тибқи муқаррароти ҳамин қонуни мавриди таҳлил таҳия мегардад.

Дар қонуни мазкур оид ба масоили санадҳо ба масъалаи татбиқи қонуни забони давлатӣ аҳамияти махсус дода шудааст. Он фаъолияти ҳуқуқҷодкуниро танзим намуда, принципҳои асосӣ, мафҳум, анвоъ, таносуб, тартиби таҳия, қабул, интишор, амал, тағйироту илова, тафсир, роҳҳои ҳалли ихтилофот, безътибор доништан, қатъ кардан, бекор намудан ва боздоштани амали санадҳои меъёрии ҳуқуқиро муайян месозад.

Дар моддаи 2 мафҳумҳои асосии қонуни мазкур ба мисли санади меъёрии ҳуқуқӣ, умумихатмӣ будани санади меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, санадҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, субъектони ҳуқуқҷодкунанда, техникаи ҳуқуқҷодкунӣ, ихтилофи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, норасоӣ ва роҳҳои ислоҳи он дар қонунгузорӣ, мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қувваи ҳуқуқии санади меъёрии ҳуқуқӣ, қисми қонун, қисми ҳуқуқ тавзеҳ ёфтаанд. 28 моддаи Қонуни мавриди назар ҷанбаи лингвистӣ доранд, моддаҳои 47-51, боби 9. Моддаи 82 унвонҳои филологию таҳрирӣ доранд.

Моддаи 47. **Эзоҳ ва замима** ном дошта, дар 6 банд ҳолат, мақсад, ҷою маврид, фарогирии мафҳуми меъёрии ҳуқуқии эзоҳшаванда равшан карда шудааст. Таъкид рафтааст, ки эзоҳ бо ҷадвал, сурат, харита, нақша, номгӯву феҳраст ё бидуни онҳо «дар охири меъёр ё меъёрҳои ҷудоғонае, ки нисбати онҳо эзоҳот дода мешавад, дар сархати алоҳида навишта, дар он аниқ қайд карда мешавад, ки эзоҳот мафҳуми меъёри кадом қисмҳои таркибии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад»(7, моддаи 47, банди 2).

Моддаи 48 ба **истифодаи истинод дар санади меъёрии ҳуқуқӣ** оид буда, шомили 6 банди зербанддор буда, ҳолат(маврид), талаботу заруат, тарзу тариқи истифодаи истинодро дар асноди номбурда муқаррар намудааст. Аз он маълум мегардад, ки «Истинод ба қисмҳои таркибии санади меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ҳолате истифода мешавад, ки нишон додани робитаи мутақобилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ё худ пешгирии такрори онҳо зарур бошад»(7, моддаи 48, банди 1).

Қобили қайд аст, ки қонунгузор дар ин санад баҳри муайян намудани талаботи забон ва услуби таҳияи асноди расмӣ моддаи алоҳида бахшида, дар асоси талаботи Қонуни ҚТ «Дар бораи забони давлатии ҚТ» 11. 03. 2010, № 597 ба он тағйирот ворид намуд, ки вижагии забони санаднигориро муқаррар сохтааст ва он дар нашри соли 2011 дар моддаи 39, дар нашри 2017 дар моддаи 49 омадааст: «**(Моддаи 49. Талаботи забонӣ ба матни санади меъёрии ҳуқуқӣ).**

1. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ ба забони давлатӣ қабул карда мешавад.

2. Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мухтасар, бо забони сода ва равану фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири хархелаи меъёрҳоро истисно намояд ва зимни ин услуби расмӣ забони адабӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ риоя гардад»(7, моддаи 49).

Банди 2-и моддаи мазкур дар қабули 2011 чунин буд: «Матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо риояи услуби расмӣ забони адабӣ, сода ва равану фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири хархелаи меъёрҳоро истисно намояд»(6). Он мавриди таҳриру

тасҳеҳ қарор гирифта, вожаи «**мухтасар**» илова гардида, чойи аъзоҳои ҷумла дигар шуда, ба «риояи услуби расмии забони адабӣ» ва «истилоҳоти ҳуқуқӣ» аҳамияти махсус додани қонунгузоро таъкид гардидааст.

Давоми мантикии моддаи болоиро мо дар моддаи навбатӣ мебинем, ки талаботи қонунгузоро оид ба қорбурди истилоҳот муайян кардааст: «**Моддаи 50. Истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ**

1. Истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо истифода аз калима ва ибораҳои оммафаҳм тартиб дода шавад.

2. Ҳамон як истилоҳ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмуни ягона дошта бошад.

3. Дар ҳолати зарурати дақиқ намудани истилоҳот ва мафҳумҳои дар санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашуда дар санад моддае (қисме, банде) оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешавад.

4. Истилоҳоти махсус мумкин аст дар санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо ҳамон маъно истифода гардад, ки он дар соҳаи махсуси дахлдор истифода мешавад. Истилоҳоти махсус бояд дар санади меъёрии ҳуқуқӣ шарҳ дода шавад»(7).

Моддаи мазкур соли 2011 дар моддаи 39 ворид гардида, ҳоло моддаи 50 шудааст.

Санади меъёрии ҳуқуқӣ бо истифодаи услубҳои илмию ҳуҷҷатнигорӣ таҳия мегардад ва аксар асноду қонун барои оммаи васеи халқ тартиб дода мешавад, ки ин аз қонунгузор тақозо менамояд, то қонунҳояш ҳадафрас бошад. Аз ин ҷост, ки талаботи ягона пешкаш гардидааст.

Аз талаботи мазкур равшан мегардад, ки бояд мазмуну муҳтавои ҳар як банди моддаҳои қонун, кодекс ва аснод мушаххас, шууррас, равшану возеҳ бошад. Вале гоҳо бинобар дар санадҳои гуногун истифода шудани истилоҳу мафҳумҳои махсусу касбӣ, камистеъмолу ғайримаъмулӣ дарки мазмуни ҷумла, банд ё модда душвору муғлақ мегардад. Қонунгузор дар чунин ҳолат тафсири санадро пешбинӣ намудааст. Ба ин масъала боби алоҳида (**Боби 9. Тафсири расмии санади меъёрии ҳуқуқӣ**) ҷудо карда шудааст. Моддаи 82-юми он (**Зарурат ва тартиби тафсири расмии санади меъёрии ҳуқуқӣ**) чунин муқаррар намудааст: «1. Дар сурати ошкор намудани носаҳеҳӣ ва гуногунфаҳмии санади меъёрии ҳуқуқӣ, амалияи ихтилофноки истифодаи он, мақомоти (шахси мансабдори) санади меъёрии ҳуқуқии дахлдорро қабулнамуда дар санади тафсир, ки хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ дорад, тафсири меъёрии онро медиҳад.

2. Санади тафсирии расмӣ метавонад аз тарафи дигар мақомоте низ қабул шавад, ки онҳо мувофиқи қонунгузори барои тафсири ин ё он санади меъёрии ҳуқуқӣ ваколатдор карда шудаанд.

3. Санадҳои тафсири расмии мақомоти дигар, ки ваколатдоранд ин ё он санади меъёрии ҳуқуқиро тафсир кунанд, дар он шакле қабул мегарданд, ки бо Қонуни мазкур қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор аз ҷониби онҳо пешбинӣ шудааст»(7). Тафсири расмӣ аз тарафи мақомоти олий қабул ва тасдиқ мегардад.

Умуман, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» чунин унсурҳои хуби тасдиқгари бандҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» зиёданд, вале баробари ин баъзе нуқтаҳои ислохталаб низ ба назар мерасанд. Масалан: «**Моддаи 51. Талабот ба сабқу услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ**

Дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи чунин каллимаву ибораҳо норавост:

-
- забони гуфтугӯи халқӣ (лаҳҷавӣ ва шевагӣ), ифодаҳои маҷозӣ ва пуробуранг;
 - мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно;
 - истифодаи калима ва истилоҳоти бегонаи ғайримаъмул дар сурати дар забони давлатӣ мавҷуд будани чунин калима ва истилоҳот;
 - ибора ва таркибҳои норавшан, мулоҳизот, хитобу даъватҳои умумӣ;
 - калимаҳои мураккаби ихтисоршуда (аббревиатура);
 - истилоҳоти ғайримеъёрӣ (7).

Моддаи номбурда дар қабули соли 2011 таҳти рақами 40, дар қабули соли 2017 бо рақами 51 омадааст. Дар нашри охир аз зербанди аввал баъди вожаҳои **лаҳҷавӣ, шавагӣ** таркиби **ва ғайра**, аз зербанди 4-уми банди 1 пас аз вожаи **норавшан** калимаи тавзеҳии «**муғлақ**»(6, моддаи 40...), ки дар қавсайн буд, ихтисор гардидааст, ки ин далели доимо дар таҳриру такмил будани қонун аст. Ҳамчунин банди 2, ки хеле муғлақ буд (2). Дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодаи ҷумлабандиҳои дақиқан мухтасаршуда норавост), сарфи назар шудааст. Маълум нест, ки **ҷумлаҳои дақиқан мухтасаршуда** гуфта, қонунгузор чиро дар назар дошт.

Дар назари аввал чунин менамояд, ки моддаи мазкур хеле возеҳ шудааст. Вале хангоми таҳлил, махсусан дар муқоиса бо нусхаи русиаш норасоӣҳои зиёде аён мегарданд: «**Статья 51. Требования к стилистике и форме изложения нормативного правового акта**»:

В тексте нормативного правового акта не допускается употребление:

- слов из просторечия (диалектов и наречий), переносного значения и экспрессивных форм разговорной речи;
- разных понятий (терминов) в одном значении;
- иноязычных заимствований при наличии равнозначных слов и терминов в государственном языке;
- нечетких словосочетаний, обобщенных рассуждений, восклицаний и призывов;
- аббревиатур;
- ненормативной терминологии»(2).

Дар нусхаҳои тоҷикӣ ва русии зербанди аввали нусхаи тоҷикии моддаи 51 фарқ зиёд аст(муқоиса шавад, иқтибосҳои боло). Дар нусхаи тоҷикӣ забони гуфтугӯи халқӣ гуфта, дар қавсайн калимаҳои тавзеҳии **лаҳҷагӣ ва шевагӣ** ҷойдода шудааст. Дар нусхаи русӣ на забони гуфтугӯи халқӣ, балки калимаҳои гуфтугӯӣ истифода шудааст, ки нисбатан дурусттар аст, зеро калимаҳои **лаҳҷавию шевагӣ** ? ба катори забони гуфтугӯӣ дохил намешаванд. Умуман, дар ин ҷумла вожаи **забон** бемаврид ба қор рафтааст.

Норасоӣҳои қонуни мазкурро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Истифодаи нодурусти калимаву истилоҳот. Қонунгузори Тоҷикистон истилоҳи «нормативно-правовой»-ро аз забони русӣ ба тоҷикӣ «меъёрии ҳуқуқӣ» қабул ва ҷорӣ намудааст, ки тасҳехталаб менамояд. Дар забони русӣ ҳар калимаю истилоҳи бо қолаби мазкур сохташуда аз дубаҳрагии он далолат медиҳад. Яъне, дар ин истилоҳ ду мафҳум ба ҳам омадаанд- меъёр ва ҳуқуқ. Аз он бармеояд, ки бандҳои қонуни мазкур ҳам меъёри доираву дараҷа ва ҳам аҳамияту моҳияти ҳуқуқии онро муайян менамояд. Бинобар он санадҳои **меъёрию ҳуқуқӣ** ё ақаллан **меъёрӣ- ҳуқуқӣ** гуфтани навиштан беҳтар аст, мисли илмию амалӣ(илмиву амалӣ, илмӣ- амалӣ). Инчунин мулоҳиза шавад: **Мафҳум ва истилоҳоти** дар матни санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашаванда

бояд фаҳмову ҳаммаъно бошанд(моддаи 31, банди 3); ... **санади** меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи **намудашон ? якхела**(ишора аз мост-Ш.Т. С.; 7, моддаи 31, банди 7);

2. Риоя нашудани қоидаи истифодаи пасвандҳо. Якчанд субъектон...(7, моддаи 5, банди 3) ва ғ. Бояд қайд кард, ки дар таҳрири соли 2017 аз моддаи 5 калимаи **якчанд**(7, моддаи 7, банди 4) ихтисор шудааст, вале қонишини дар шумораи танҳо истифодашудаи он бетаҳрир мондааст, ки бояд пасванди чамъсози «ҳо» илова мешуд: **Субъектони** ҳуқуқҷодкунанда метавонанд якҷоя санади меъёрии ҳуқуқиро таҳия, қабул ва интишор намоянд, агар он бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шуда бошад.

3. Риоя нагардидани мувофиқати мубтадо ва хабари ҷумла: «Агар тағйири меъёрхоро дар таҳрири нав пурра баён кардан зарур набошад, **матни** онҳо бо роҳи хорич, илова ва иваз намудани баъзе калима, ибора, ҷумла ва рақамҳо **ислоҳ карда мешаванд**(7, моддаи 42, банди 2; таҳрирталаб низ ҳаст.).

4. Мутобикати замони шаклҳои феълӣи ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб: «5. Агар мақомоти давлатӣ **тақсим ё чудо шавад**, дар қарор оид ба азнавташкилдиҳии он бояд тақсими дақиқи салоҳият пешбинӣ **шуда бошад**. Дар баробари ин мақомоти давлатие, ки дар бораи тақсим ё чудо шудани ин мақомот қарор қабул кардааст, вазифадор аст дар давоми шаш моҳ тамоми тағйиру иловаҳои заруриро ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор ворид намояд»(7, моддаи 11).

6. Ҷумлаҳои муғлаки таҳрирталаб(зиёданд): «3. Тағйир додан, боздоштан ва қатъ намудани амали санади меъёрии ҳуқуқии якҷоя интишоршуда аз қониби субъектони ҳуқуқҷодкунандаи **онро якҷоя қабулнамуда амалӣ мегардад**, агар бо қонун тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

4. Субъектони ҳуқуқҷодкунанда наметавонанд якҷоя санади меъёрии ҳуқуқӣ қабул кунанд, **агар як субъекти ҳуқуқҷодкунанда дар муносибат бо дигар субъекти ҳуқуқҷодкунанда мақоми болоӣ бошад**(..., Моддаи 7).

7. Гуногунтафсири. Тафсири қонун, ки маънидоди расмист, бояд гуногун набошад, вале ин на ҳамеша риоя мешавад. Масалан, тафсири Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳар кучо ҳар хел аст. Дар моддаи 16-и қонуни мазкур омадааст: **Моддаи 16. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон**

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, асосҳои сохтори конститусионӣ, ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, **тартиби** ташкил ва **таҷзияи** ҳокимияти давлатиро муайян мекунад.

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, набояд хилофи Конститутсия бошанд. Дар мавриди ба меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мухолифат доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, **аз ҷумла санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст**, ё қисмҳои таркибии онҳо, меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегарданд (7).

Дар муқоисаи модаи мазкур аз нашри соли 2011(моддаи 14) хеле саҳеҳ шудааст, аммо ханӯз ҳам аз лиҳози ҳуқуқиву лингвистӣ тасҳеҳталаб аст:**Моддаи 14. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон**

1. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқ, озода ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ташкили ҳокимияти давлатиро муайян мекунад.

2. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ **этирофнамудаи Тоҷикистон** набояд хилофи Конститутсия бошанд. Дар мавриди ба меъёрҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифат доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ **ё қисмҳои таркибии онҳо** меъёрҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегарданд (6).

Ҳар ду тафсири ҳам бо тафсири Конститутсия муҳолифат дорад, зеро дар моддаи 10- Конститутсия омадааст, ки «Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад». Аммо дар аввали моддаи 10-и Конститутсия муқаррар шудааст, ки «**Қонунҳо** ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд» ва чунин муқаррарот дуруст, зеро маҳз ҳамин қонун асосию вола аст. Аз лиҳози баён низ ҷумлаи мазкур аз ҷумлаи ҷамъбастии моддаи 17 возеҳтар аст. Яъне, гуногунтафсирию муҳолифати мантиқию моддаҳои қонунҳо содир шудааст. Чунин муҳолифату номувофиқатӣ қариб дар ҳама қонуну кодекс ба назар меасад.

8. Истифодаи бемавриди воситаҳои алоқаи ҷумла. Масалан, зимни таснифу тафсири мақоми Конситутсия таъкид гардидааст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, асосҳои сохтори конституционӣ, ҳуқуқ, озода ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, тартиби ташкил ва таъзияи ҳокимияти давлатиро муайян мекунад.

Дар ин ҷумла вожаи **асосӣ** 2 маротиба, **асос** 1 маротиба, пайвандаки «**ва**» ду маротиба омадааст, ки аввалашро бо муодили пайвандандак- «**у**» ё бо аломати вергул иваз кардан беҳтар менамояд.

9. Гоҳо қонди иқтибос риоя намешавад. Дар банди 2-и ҳамин модда ҷумлаи аввал айнан аз Конститутсия иқтибос шуда, дар ҷумлаи дуюм вожаи Қонун сарфи назар шудаасту дар ҳеч ҷудо иқтибос нишон дода нашудааст: **Моддаи 10. 2.** Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд (7).

10. Дар Қонун ба истифодаи **аломатҳои китобат** низ диққати зиёд дода шуда, мавриди қорбасти ҳарфҳои хурду калон, аломатҳои китобати нукта, вергул, дунукта, нуктавергул, нохунак, қавс, қавсайн, таре, рақамгузорӣ муқаррар карда шудааст: **Моддаи 33. Номи санади меъёрии ҳуқуқӣ**

1. Ҳар як санади меъёрии ҳуқуқӣ ном дорад, ки дар қисми болоии матн нишон дода мешавад. Номи санадҳои қонунгузорӣ бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Номи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳарфҳои хурд навишта шуда, бо ҳарфи калон оғоз меёбад. Номи санади меъёрии ҳуқуқӣ мавзӯи танзими ҳуқуқии санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мазмуни асосии онро инъикос менамояд. (Бо Қонуни ҚТ. 28.06.2011 №730 илова шудааст).

2. Дар охири номи санади меъёрии ҳуқуқӣ нукта гузошта намешавад (7)..

Гоҳо иштибоҳ назар мерасад: Фасл қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқист, ки бобҳо ё параграфҳои санади меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад. Фасл бо рақами римӣ ишора гардида, **баъд аз он нукта гузошта мешавад**(ишора аз мост- ШТС). Вобаста ба ҳаҷм фасл метавонад ба зерфаслҳо тақсим шавад. Фасл дорои ном буда, бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Номи фасл дар маркази сатр ҷойгир карда мешавад. Дар охири номи фасл **нукта гузошта намешавад**.(Моддаи 33, банди 4).

Духӯрагии таъинот яқин аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз лиҳози илмӣ, ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, забон ва услуб доимо дар тақмил буда, роҳнамои қонунгузор махсуб меёбад.

Умуман, таҳлили қонуни мазкур ва дигар асноди меъёрию ҳуқуқӣ собит менамоянд, ки қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» баҳри беҳбуди ҳуҷҷатнигорӣ, қонунгузорӣ ва соҳаҳои дигари фаъолияти ҷомеа омили муҳим ва тақони бузурги рушди пешравӣ гардид.

Пайнавишт:

1. *Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2009, №3, мод.99; с.2010, №3, мод. 152; с.2011, №6, м.442; с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 271*
2. *Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах»(Ахбори Маҷлиси Оли Республики Таджикистан, 2017 г., №5, ч. 1, ст. 271)*
3. *Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: Шарқи озод, 2016.- 34 с.*
4. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. –Хуҷанд:Наишр.дав. ба номи Р. Ҷалил, 2011.-29с.*
5. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».- Душанбе: Қонун, 2014.- 28 с.*
6. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».- Душанбе: Қонун, 2017.- 36 с.*
7. *Раҳмон Э. Забони миллат—ҳастии миллат.- Душанбе: Шарқи озод, 2016.*
8. *Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. — Душанбе: ЭР-граф, 2009. - с. 280.*
9. *Шокиров Т. С. Қонуни давлатӣ ва забони давлатӣ.-// Забон –руқни давлат. -Хуҷанд: Дабир, 2018.- С. 13-24.*

Reference Literature:

1. *Akhbori Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, (Tidings of the Supreme Council),2009, No. 3, Article 99; 2010, No. 3, Article 152; 2011, No. 6, Article 442; 2017, No. 5, Article 271*
2. *Tajikistan Republic Law “On Normative-Legal Instruments” (Akhbor Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, 2017, No. 5, part 1, article 271)*
3. *Constitution of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe: Freedom of the Orient, 2016. - 34 pp.*
4. *Tajikistan Republic Law “On the State Language of the Republic of Tajikistan and Tajik Language Orthography”. –Khujand: Publishing-house named after R. Jalil, 2011. - 29 p.*
5. *Tajikistan Republic Law “On Regulatory Legal Acts.” - Dushanbe: Law, 2014. - 28 pp.*
6. *Tajikistan Republic Law “On Regulatory Legal Acts.” - Dushanbe: Law, 2017. - 36 pp.*
7. *Rahmon E. National Language Is Nation’s Wealth. - Dushanbe: Freedom of the Orient, 2016.*
8. *Dictionary of Juridical Terms / Edited by Makhmudov M. A. - Dushanbe: ER-graph, 2009. - P. 280.*
9. *Shokirov T.S. State Law and State Language.- // Language is the Mainstay of the State. Khujand: Preceptor, 2018. - pp. 13 - 24.*

УДК 80/81
ББК 81.2-4

**ОБ ОБЩЕНАРОДНОМ ХАРАКТЕРЕ
УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ
РОДСТВА И ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНО-
СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ В ЯЗЫКАХ
РАЗНОГО ГРАММАТИЧЕСКОГО СТРОЯ**

**Эгамназаров Хамза
Хакназарович**, к. филол. н.,
доцент, заведующий
кафедрой иностранных
языков ТГУПБП
(Таджикистан, Худжанд)

**ДАР БОРАИ ХУСУСИЯТИ УМУМИХАЛҚИИ
ИСТИФОДАИ БАЪЗЕ ИСТИЛОҲОТИ
ХЕШУТАБОРӢ ВА ВИЖАГИҲОИ
ФУНКЦИОНАЛИЮ СЕМАНТИКИИ ОНҲО ДАР
ЗАБОНҲОИ СОХТИ ГРАММАТИКИАШОН
МУХТАЛИФ**

**Эгамназаров Ҳамза
Ҳақназарович**, н.и.филол.,
доцент, мудири кафедраи
забонҳои хориҷии ДДҲБСТ
(Тоҷикистон, Хучанд)

**ON GENERAL CHARACTER
OF USE OF SOME KINDS OF TERMS
DESIGNING RELATIONSHIP AND
THEIR FUNCTIONAL-SEMANTIC
PECULIARITIES IN LANGUAGES OF
DIFFERENT GRAMMATICAL
STRUCTURES**

**Egamnazarov Hamza
Haknazarovich**, candidate of
philological sciences,
Associated Professor, head of
the department of foreign
languages attached to the
TSULBP (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: hamzajon_19@mail.ru

Ключевые слова: термины родства, полифункциональный характер, диалектные словари, внутрисемейные термины, выражение степени родства, разноструктурные языки

Рассматривается общенародный характер употребления отдельных терминов родства, которые отмечаются известными специалистами мира, а также их полифункциональный характер в языках разного грамматического строя. В качестве иллюстративного материала использованы отдельные термины родства узбекского и русского языков. Сделан вывод, что по характеру выражения степени родства их можно разделить на две группы: 1) «близкая родственность»; 2) «дальняя родственность». Перечислены лексемы (и фраземы), которые употребляются по отношению к лицам, родственные отношения с которыми находятся на стадии забывания. Также особое внимание уделяется важности изучения терминов родства в разноструктурных языках.

Калидвожаҳо: истилоҳҳои хешутаборӣ, хусусияти бисёрфункционалӣ, истилоҳҳои дохили оилавӣ, ифодаи дараҷаи хешутаборӣ, забонҳои гуногунсохтор, фарҳангҳои лаҳҷа

Хусусияти умумихалқии истифодаи истилоҳоти алоҳидаи хешутаборӣ, ки аз ҷониби олимони маъруфи ҷаҳон қайд шудаанд, инчунин табиати бисёрфункционалии онҳо дар забонҳои сохти грамматикашон мухталиф баррасӣ шудааст. Ба сифати мисол истилоҳҳои алоҳидаи забонҳои ўзбекӣ ва русӣ истифода гардидаанд. Муаллиф ба

хулоса расидааст, ки аз нигоҳи ифодаи дараҷаи хешовандӣ онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) «хешовандии наздик»; 2) “хешовандии дур”. Лексемаҳо (ва фразамаҳо)-е номбар шудаанд, ки барои ифодаи ашхосе ба қор мераванд, муносибатҳои хешутаборӣ бо онҳо дар марҳилаи фаромӯши қарор доранд. Ба аҳамияти омӯзиши истилоҳоти хешутаборӣ дар забонҳои сохториши гуногун диққати махсус дода шудааст.

Keywords: *terms of relationship, multifunctional nature, dialect dictionaries, inner family terms, expression of the degree of relationship, languages with different structures*

The article dwells on the nation-wide character of the usage of individual terms of relationship which are noted by well-known experts of the world and their multifunctional character in languages of different grammatical systems as well. Some terms of relationship of Uzbek and Russian languages are resorted to serving as an illustrative material. To sum it up, the author comes to the conclusion that by the nature of the expression of the degree of relationship they can be divided into two groups: 1) “close relationship”; 2) "distant relationship." In his article the author enumerates lexemes and phrasemes that are used in relation to persons whose family relationships are at the stage of oblivion. Particular attention is paid to the importance of study in regard to the terms of relationship in the languages of different structures as well.

Как известно, термины родства образуют своеобразные микросистемы лексики каждого языка, сопоставительное исследование которых дает правильное представление о родственном генезисе языков, входящих в одну языковую семью. Якоб Гримм, определяя родство индоевропейских языков, приводил четыре группы терминов, которые являлись показательными в отношении установления родства языков.

К ним относятся:

- 1) система числительных;
- 2) местоимения;
- 3) *verbum substantivum*;
- 4) термины родства типа "отец", "мать", "сестра", "брат", "дочь"[2, с. 94].

М.М. Гухман в статье «Доиндоевропейские термины родства в германских языках» отмечает: «...в последующих работах как германисты, так и индоевропейцы в более широком смысле вынуждены были все более и более считаться с наличием в индоевропейских языках, помимо общеизвестной группы терминов родства, еще каких-то других терминов, более примитивных по форме и при этом общих не одним индоевропейским языкам» [2, с. 97].

М.М. Гухман свидетельствует еще и о том, что «...диалектальные словари вскрыли наличие этих комплексов почти во всех диалектах немецкого языка, как южных, так и северных» [2, с.112]. Вывод М.М. Гухмана заключается в том, что многие термины, обозначающие кровное родство между людьми, носят «общенародный, интернациональный» характер и возникли путем редупликации одного слога и усечения первого согласного. Он поддерживает определение А.Ф. Потта о том, что более широко распространена редупликация среди языков земного шара в качестве универсального для разных языковых стадий приема словообразования и словоизменения. В указанной выше работе М.М. Гухмана отмечается, что «...путем редупликации образованы термины родства типа *tata // tate, dade*

со значениями «отец», «дядя по отцу», «дед»; *muhme*, *tetja* со значениями «мать», «сестра по матери»; *nahna*, *panne*, *nanna* со значениями «отец», «мать», «бабушка», «дедушка»; путем усечения первого согласного – *atta*, *ette*, *ade* со значениями «отец», «дядя по отцу», «дед»; *ama*, *amma* – «мать», «сестра по матери»; *an*, *en*, *ano* – «отец», «мать», «бабушка», «дедушка» [2, с. 107]. Далее М.М. Гухман пишет о том, что «...исследователей поражали два обстоятельства:

1) чрезвычайная распространенность этих комплексов на всем земном шаре, наличие их в абсолютно, казалось бы, чуждых и несхожих языках;

2) расплывчатость семантики каждого комплекса, обозначающего сплошь и рядом в одном или в близко соседствующих языках «отец», «мать», «дед», «тетка по матери» и т.д.

М.М. Гухман правильно отмечает, что термины родства "...действительно являются излюбленным материалом, используемым особенно широко для доказательства непоколебимости основ компаративистики». Б. Дельбрюк «...специально выделил эти вторые, сходные по своей структуре: в основном редупликация одного слога типа санскритского *tata*, немецких диалектальных *deda*, *nena*, *muhme*, иногда с усечением первого согласного *ata*, *ama*, *ane* и т.д.».

Термины родства изучены на материале многих языков. Э.В. Севортян пишет: "...изучение терминов родства создает некоторые трудности. Это заключается в том, что общность основных терминов родства в различных языковых семьях нуждается в объяснении, при котором надо, видимо, исключить генетическую общность всех этих лексических разрядов. В противном случае встает вопрос о генетических отношениях между самими языковыми семьями" [12, с.17].

Термины родства на материалах русского языка изучены А.И. Моисеевым [7, с.100]. В тюркологии ТР в монографическом плане исследованы на материалах азербайджанского, татарского, узбекского, кыргызского языков. Есть и работы, в которых изучение вопроса имеет общетюркологический характер. К таким относятся работы А.А. Покровской [10], А.Н. Кононова [6], К.М. Мусаева и др. [8].

Эти работы по своему характеру разнообразны. Некоторые из них имеют общетеоретический характер и изданы в виде статей; отдельные носят монографический характер. В некоторых работах имеется этимологический анализ отдельных терминов родства. Среди них по объему и содержанию выделяется работа А.А. Покровской "Термины родства в тюркских языках"[10]. Основным объектом исследования А.А. Покровской является терминологическая система родства в тюркских языках. В них отмечается, что "...терминология родства относится к наиболее архаическим пластам лексики. В этой лексико-семантической группе названия, отражающие главнейшие родственные отношения, бесспорно, входят в основной словарный фонд каждого языка. Изучение терминологической системы родства в каком-либо языке или группе языков представляет большие трудности вследствие того, что «...форма семьи изменяется быстрее, чем система родства, и поэтому у самых различных народов наблюдаются несоответствия между сохранившейся с давних времен системой родственных отношений и современной формой семьи. Такое же явление наблюдается и у тюркских народов» [10, с. 86].

В работе А.А. Покровской исследованы двадцать семь названий родства, среди них и ТР для лиц женского пола, которые выделены в две группы:

1) ТР по крови (*кыз,ана, ача* // *эже, аба, сингил, карындаш* // *кадаш, уруг, туган* // *тухма, тай* // *дайы, йеген, боло, угей*);

2) ТР по браку (*кадын// хатуну, келин, йезке, йенге, бажса, балдыз, куда*).

Автор исследования справедливо пишет: «...настоящая работа является первым и, разумеется, весьма несовершенным опытом рассмотрения в лингвистическом плане терминов родства, общих для всех или большинства современных тюркских языков» [10, с.126].

В изучении терминов родства в тюркских языках немаловажную роль играет монография И. Исмоилова "Термины родства в тюркских языках" [5]. Исследование состоит из трех разделов:

1) термины родства (*она, ота, ўгил, қиз, ака // ога, ини, она, сингил, қариндош, бува, амаки, жиян, невара*);

2) термины родства послебрачных отношений (*эр, хотин, куёв, келин, янга, почча, божа, овсин, болдиз, қайин, куда, ўгай*);

3) названия свойства, сродничных отношений (сродные дети, сродные братья, сродные сестры).

В качестве объекта в работе И. Исмоилова привлечены материалы узбекского, уйгурского, казахского, киргизского, каракалпакского и туркменского языков. В ней отмечается: «...изучение терминов родства в узбекском и уйгурском языках имело нелингвистический характер», что поддерживает и М.Ш. Саидова [11, с. 82]. Она пишет, что «...исследование терминов родства носит преимущественно этнографический характер».

Термины родства изучены и на основе материалов отдельных говоров тюркских языков. Так, в диссертации М.Ш. Саидовой «Лексико-семантический анализ терминов родства наманганских говоров» [11, с. 21] изучено формирование системы ТР наманганских говоров узбекского языка. В работе основное внимание уделено процессу исторического формирования терминов родства начиная с древнейших времен и до наших дней, прослежены их фонетические, морфологические, семантические изменения. Диссертационное исследование М.Ш. Саидовой состоит из двух глав. Первая глава посвящена анализу терминов: «отец», «мать», «дедушка», «бабушка», «сестра», «зять», «свояк». Во второй главе дается этимологический анализ терминов: «жена», «свояченица», «муж сестры и тётти», «свояк», «невестка», «уда» (дети, рожденные в течение одного года), «младший брат».

Вывод диссертанта заключается в том, что «...термины родства являются неотъемлемой частью словарного фонда и занимают важное место в лексике языка» [11, с. 137]. Следует отметить, что все эти работы созданы на основе традиционных методов. В них не учитывается системный характер ТР лексики каждого языка.

В тюркологии имеются, например, работы Г.Г. Джафарова [3] и М. Нарзиевой [9], в которых ТР азербайджанского и узбекского языков изучены на основе системного метода.

Системный характер ТР характеризуется тем, что все термины связаны друг с другом на основе выражения определенных отношений. «Общим для терминов родства является то, что все они выражают отношения. Отношение - есть способ сравнения или рассмотрения двух вещей вместе и присвоения имени на основании этого сравнения одной или обеими, иногда даже самому отношению» [9, с. 68]. Г.Г. Джафаров, основываясь на наблюдении А.И. Моисеева, указывает на три типа соотносительностей между терминами родства:

1) встречная относительность – соотносительность;

- 2) родовая (или косвенная) соотносительность;
- 3) последовательная (или нумеративная) соотносительность.

В рамках встречной соотносительности сопоставляются и противопоставляются термины родства вместе с выраженными ими степенями родства на основании несовпадения, диаметральной противоположности соответствующих им оснований родства: «отец – сын», «мать – дочь», «невестка – свекор» и т.д.

В рамках родовой (косвенной) соотносительности рассматриваются термины родства, которые взаимно дополняют друг друга, за исключением одного случая (термины «муж» и «жена»).

В рамках последовательной (линейной) соотносительности сопоставляются и противопоставляются термины родства, которые различаются друг от друга по отношению к хронологическому срезу (отец -дед // отец отца- прадед // отец деда). Отмечается, что данный тип относительности в самом деле не образует соотносительности, поскольку носит линейный характер [3, с.23-24].

Всесторонне охарактеризованы особенности тюркской системы родства в статье Н.П. Дыренковой «Брак, термины родства и психические запреты у кыргызов» [4, с. 25]. Хотя статья построена на основе данных кыргызского языка, тем не менее, в описанной системе родства есть сходные черты с системами родства других тюркских народов. Н.П. Дыренкова отмечает, что «1) кыргызы строго различают категорию родства от категории свойства. В свою очередь родство распадается на родство по линии отца и по линии матери; 2) для терминологии родства кыргызского языка прежде всего характерно то, что в ней чётко сохранились черты классификационной системы. Целый ряд терминов применяется к целому классу лиц, по отношению к которым в нашей системе допускаются только термины индивидуальные или описательные. Так, термин *аке* применяется ко всем братьям отца, родным, двоюродным, троюродным и т.п. по линии отца; *синди* – к младшим сестрам всех степеней родства».

Как и в других классификационных системах, здесь существуют различные термины для обозначения «сестры» в зависимости от пола говорящего. Далее характерно, что наряду с классификационным характером терминологии в терминах родства по отцовской линии строго проводится дифференциация по старшинству лет. Так, в терминологии различают классы «сестер старше говорящего» и «сестер младше говорящего»; позже - по отношению к братьям, дядям и т.д.

Наоборот, в материнском родстве дифференциация по старшинству лет совершенно отсутствует, но зато в нем строго соблюдается старшинство по поколениям, которое в свою очередь совершенно не принимается во внимание в отцовском родстве. Так, например, по отцовскому родству *дядя*, *брат отца*, если он по возрасту моложе племянника, называет последнего так же, как старшего брата или своего дядю, и обратно – сам носит название младшего брата. А дядя по материнской линии имеет один только термин независимо от возраста [4, с.11-12].

Характерной особенностью терминов родства является то, что большинство из них являются многозначными, полифункциональными. Например, значение термина родства «*ата*» в тюркских языках зафиксировано в словаре Э.В. Севортыяна:

- 1) отец, папа, тетя, моя свекровь, мой тесть (чув.), крестный отец (чув.);
- 2) дед по отцу (турк.), дед (турк. диал.), предок (кырг., ккал. и др.), патриарх (кар.), старик, старец;

3) прибавляется к имени пожилого мужчины при обращении к нему при употреблении его имени (турк., уз.), вежливое обращение к пожилому мужчине (уз.), обращение к старикам (кул.), *уважаемый, почтенный* (турк. диал.), обращение у женщин к более старшей по возрасту (турк. диал.);

4) дядя (турк. диал.);

5) старший брат (турк. диал.), старшая сестра (турк. диал.);

6) самец (ног., тат., башк.) [12, с. 200].

Э.В. Севортян отмечает, что «...из состава значений *ama* видно, что центральные среди них связаны с патриархальным укладом; старший в роде или семье, т.е. отец – «дед». Для этого «мужского» типа значений характерно, в частности, значение «самец», представленное в ног., тат., башк. языках.

По женской линии для семантики *ama* характерно, что, например, «дед» исторически означает «деда со стороны отца» (в противоположность - *баба* «дед со стороны матери») [12, с. 206].

По поводу происхождения терминов родства со значениями «брат отца и матери», «дядя» и «сестра отца матери», «тетя» Морган полагает, что в системе родства, отражающей пуналуа («туранская система родства»), «сестра матери» является одновременно матерью и «брат отца» – отцом, тогда как «брат матери» считается дядей и «сестра отца» – «тетей». В отличие от более поздней системы, эти термины существуют вначале только для брата матери и для сестры отца, поскольку «сестра матери» при форме семьи пуналуа является матерью и брат отца – отцом. В свое время Ф.Энгельс отметил, что «...система терминов родства, будучи консервативной, часто не соответствует действующим у данного народа семейным отношениям, а отражает предшествующую ступень общественного развития». В качестве примера Ф.Энгельс приводит термины родства у ирокезов Северной Америки. У них господствовала «парная семья». Можно было бы ожидать, что термины «отец», «мать», «сын», «дочь», «брат», «сестра» по своему значению соответствуют этой форме семьи. В действительности оказалось не так. «Ирокез называет своими сыновьями и дочерьми не только своих собственных детей, но и детей своих братьев, а они называют его отцом, ирокез называет детей своих сестер, как и своих собственных детей, своими сыновьями и дочерьми, а те называют ее матерью, дети братьев, как и дети сестер, называют друг друга братьями и сестрами» [2]. В. И. Абаев свидетельствует о том, что «...в осетинском языке термины «отец» (*fud*), «мать» (*mad*), «сын» (*furt*) являются семейными, т.е. применяются к внутрисемейным отношениям родства в нашем современном понимании» [1, с. 239].

Подобные обычаи характерны и для семейно-родственной жизни тюркских народов, в том числе и для кыргызов. Один из ведущих этнографов, изучавших семейно-родственную жизнь кыргызского народа, С.М. Абрамзон, ссылаясь на мысли С.Е. Малова и Н.П. Дыренковой, отмечает, что «...в глоссарии к своему замечательному труду С.Е. Малов к термину *jagin* дает пояснение «племянник», «внук», а к термину *jigun* – «название родства», а в глоссарии к другому своему труду поясняет термин *jigan* как «родственник» (внук); но ведь речь идет не о племяннике и внуке вообще, а о племяннике и внуке со стороны брата матери». «Дядя, - пишет Н.П. Дыренкова, - называет племянника *éseni* – у шорцев, *éseni-jeeni* - у кумандинцев, *jeen* – у телеутов и шолганов-челканцев, *jeen* – у алтайцев и *neeni* – у тубаларов. Этим термином дядя называет, кроме своих племянников, т.е. кроме сына и дочери своей сестры, еще внуков своей сестры, сына и дочь своей дочери и т.д.». Анало-

гичное значение имеет термин *жиян/чиян, набира* у узбеков и таджиков: «племянник» или «внук» (по женской линии) [4, с. 14]. Приведенные факты свидетельствуют о том, что некоторые термины родства почти во всех языках земного шара имеют полифункциональный, полисемантический характер. Так, в узбекском и таджикском языках лексема *бобо*, кроме собственного литературного значения «родитель родителей мужского пола» («дед по линии отца и матери»), употребляется и в значениях «старший брат отца» и «старший брат матери»; лексема *ака*, кроме собственного литературного значения «сын (моих) родителей старше него» («старший брат»), употребляется и в значениях «младший брат отца» («дядя по отцу»), «младший брат матери» («дядя по матери»), а в отдельных узбекских семьях дети своих родных отцов называют лексемой *ака*, если у них дед по отцу живет вместе с ними.

Если слова употребляются в дополнительных значениях (не в собственных, а в диалектных значениях), в их семантической структуре нейтрализуется одна из основных сем. Например, лексема *ота* «родитель мужского пола» («отец») в узбекском языке употребляется и в значениях «старший брат отца» («дядя по отцу»), «старший брат матери» («дядя по матери»), в ее семантической структуре нейтрализуются семы «(мой) родитель мужского пола», «кровное родство по вертикальной линии»; в функции господствующей, основной выступает сема, которая характерна для семантической структуры лексемы в значениях «кровное родство по горизонтальной линии». Подобная особенность характерна и для семантической структуры слова *она* - «дочь (моих) родителей старше меня» («старшая сестра»), когда оно употребляется в значениях «мой родитель женского пола» («родная мать»), «вторая жена отца», «младшая сестра отца» («тетя по отцу»), «младшая сестра матери» («тетя по матери»), «жена старшего брата», «жена младшего брата отца», «жена младшего брата матери» и т.п. Таким образом, лексема *она* в узбекском языке, кроме собственного, общелитературного значения, употребляется и в нескольких необщелитературных значениях, чем характеризуется ее полифункциональность и полисемичность, что свойственно и другим терминам родства, которые употребляются в нескольких необщелитературных, дополнительных значениях.

При употреблении терминов родства в несобственных, дополнительных значениях возникают «нестандартные» синонимические ряды между двумя и более терминами родства. Например, указанный выше термин *ота* может являться членом нестандартного синонимического ряда со словами *бобо* «родитель родителей мужского пола» («дед по отцу», «дед по матери»), *амаки* «старший брат отца» («дядя по отцу»), *тога*, - «старший брат матери» («дядя по матери») и др. Подобная же функционально-семантическая особенность наблюдается в узбекском языке и при употреблении лексемы *она*. Словарным значением лексемы *она* в узбекском языке является «дочь родителей старше меня/его». Лексема *она* в узбекском языке входит в нестандартный синонимический ряд со словами *она//ойи//ая//буви//оча* в значении «родитель женского пола»; *амма* в значении «младшая сестра отца» («тетя по отцу»); *хола* в значении «младшая сестра матери» («тетя по матери»), *янга* - «жена старшего брата», «жена старшего брата отца» («жена дяди по отцу») и «жена старшего брата матери» («жена дяди по матери»), «соседка старше его» и др.

В подобных случаях семантическая структура терминов родства приобретает новые семы, которые не характерны для семантических структур терминов, которые употребляются в собственных словарных значениях, об этом частично шла речь выше.

Немного скажем об употреблении слов со значением родства, которые относятся к другим лексико-семантическим полям. В лексике узбекского языка имеются некоторые слова, которые в речи употребляются в значении родства. Своеобразный характер этих слов характеризуется тем, что они имеют родственное значение вообще («родственника» вообще). По характеру родства их можно разделить на две группы:

- 1) «близкая родственность»;
- 2) «дальняя родственность».

К первой группе степени родства относятся: *зот* (словарное значение: *род, происхождение*), *уруқ* (словарное значение: *семена*). Ко второй группе - *томир* (словарное значение: *корень*), *тараф* (словарное значение: *сторона*), *якын* (словарное значение: *близкий*), *негиз* (словарное значение; *группа, основа, куча, толпа*), фразеологическое сочетание *арқоннинг бир учи* (дословно: *одна сторона аркана // каната // веревки*). Своеобразный характер этих лексем (и фразем) заключается еще и в том, что они употребляются по отношению к лицам, родственные отношения у которых находятся на стадии забывания. При употреблении этих слов в значении родства по отношению к объекту-адресату, говорящий-субъект (адресант) не знает про отношение собеседника-адресата к родственникам по линии отца или матери.

Большинство терминов родства при общении с людьми пожилого возраста, которые не являются родственниками по отношению к говорящему, функционируют как обращение со значением уважения: «*Амаки, қаерга боряписиз?*» - «*Дядя, куда вы путь держите?*».

В узбекском языке слово *сингил* – «младшая сестра» при обращении принимает аффикс принадлежности 1-го лица (*синглим* - «моя младшая сестра»). «*Синглим, қаерда уқийсан?*» - «*Сестра, где ты учишься?*». Кроме этого, термины родства *ўғил* «сын», *қиз* «девочка, дочка», *бола* «дети» и др. в узбекском языке и в языках других тюркских народов, например в уйгурском и т.д., принимают аффиксы принадлежности 1-го лица и употребляются в отношении к лицам младшего возраста, которые являются не родственниками по отношению к эго-адресанту: *қизим* «(моя) дочка», *ўғлим* «(мой) сын», *болам* «(мой) ребенок» и т.п. В этих случаях термины родства приобретают новую дополнительную функцию-функцию звательности.

Употребление некоторых терминов родства в функции звательных слов отмечает и Б. Хасанов. Он пишет: «...некоторые лексемы (термины родства) можно назвать «звательными словами»: *агай, апай ага* (брат) и *ана* (старшая сестра). Ими называли старших родственников и сородичей. В современном языке они служат для обращения к наставникам, учителям. Большинство слов приобретает значение обращения с помощью специальных суффиксов: *ка, й, я, е, ш, с* и др.» [13, с. 213].

Некоторые термины родства типа *болакай, қизалоқ* (бола+кай) специализированы для функционирования в качестве «звательных слов», т.е. обращений. Однако их употребление имеет коммуникативное ограничение – они употребляются лишь при обращении к детям. При обращении к взрослым лицам эти слова (*болакай, қизалоқ*) приобретают фамильярный или иронический оттенок. Некоторые термины родства принимают аффиксы принадлежности 1-го и 3-го лица и употребляются по отношению к адресату, денотаты которых являются младшими или старшими по отношению к говорящим-адресантам. Например:

- 1) *синглим* (буквально: «сестра моя»);
- 2) *қизим* (буквально: «дочь//доченька моя»);

- 3) *онаси* (при обращении мужа к своей жене; буквально: «ее//его сестра»);
- 4) *отаси* (при обращении жен к своим мужьям: буквально: «его // ее отец»);
- 5) *бобоси* (при обращении бабушек к своим мужьям - дедушкам по отношению к внукам и внучкам: буквально: «его // ее дедушка»);
- 6) *бувиси //энаси* (при обращении дедушек к своим женам – бабушкам по отношению к внукам и внучкам: буквально: «его // ее бабушка») и т.д.

В заключение следует отметить, что употребление некоторых терминов родства узбекского языка и языков других народов – крупный объект для самостоятельного рассмотрения. Изучение терминов родства как отдельных пластов словарного состава языков разного грамматического строя, несомненно, даст важный результат для глубокого научного представления плана содержания лексики каждого отдельно взятого языка.

Список использованной литературы:

1. Абаев В.И. О родовых отношениях и терминах родства у осетин // В кн. «Энгельс и языкознание». – М.: Наука, 1971. – С.239-242.
2. Гухман М.М. Доиндоевропейские термины родства в германских языках / В кн. «Памяти академика Н.Я. Марра». – Л. – М.: Академия наук СССР, 1938. – С.93 - 116.
3. Джафаров Г.Г. Термины родства в семантической системе и грамматический структуре языка // СТ. - 1974. - № 3. –С.29-32.
4. Дыренкова Н.П. Брак, термины родства и психические запреты у кыргызов // Сборник этнографического материала. - Л., 1927. - №2. - С.7-25.
5. Исмоилова И. Термины родства в тюркских языках. – Ташкент: Фан, 1966. – 123 с.
6. Кононов А.Н. К этимологии слова *огул* "сын" // Филология и история монгольских народов. Памяти академика Б.Я. Владимирцева - М., 1958.- С. 175-176.
7. Моисеев А.И. Типы толкования терминов родства в словарях современного русского языка. // В кн. «Лексикографический сборник». Вып. V. - М., 1962. – 275 с.
8. Мусаев К.М. Основные проблемы изучения лексики языков // Советская тюркология. - 1978. - №3. С. 33-41.
9. Нарзиева М. Қон-қариндошлик номларининг компонент таҳлили. // Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 1986. - № 5. –С.47-48.
10. Покровская А.А. Термины родства в тюркских языках. // В кн. «Историческое развитие лексики тюркских языков». – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.11-81.
11. Саидова М.Ш. Наманган шеваларидаги кариндошлик терминларининг лексик-семантик таҳлили: автореферат дис. канд. филол. наук: 10.02.20. / М.Ш. Саидова. - Тошкент, 1995. - 21с.
12. Севортян, Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на гласные / АН СССР. Ин-т языкознания. - М.: Наука, 1974. – 768 с.
13. Хасанов Б. Обращение как объект изучения социолингвистики // В кн. «Тюркское языкознание». - Ташкент: Фан, - 1985. – С. 211-214.

Reference Literature:

1. Abaev V.I. On Patrimonial Relations and Terms of Relationship among Ossetians // In the book "Engels and Linguistics." - M.: Science, 1971. - pp. 239 - 242.

2. Gukhman M.M. *Pre-Indo-European Terms of Kinship in Germanic Languages / In the book. "In Memory of Academician N.Ya. Marr. " - L. - M.: USSR Academy of Sciences, 1938. - pp. 93 - 116.*
3. Jafarov G.G. *Kinship Terms in Semantic System and Grammatical Structure of the Language // Collection of Works. - 1974. - No. 3. - pp. 29 - 32.*
4. Dyrenkova N.P. *Marriage, Terms of Kinship, and Psychic Prohibitions among Kyrgyzes // Collection of Ethnographic Material. - L., 1927. - No. 2. - pp. 7 - 25.*
5. Ismoilova I. *Terms of Relationship in Turkic Languages. - Tashkent: Science, 1966. - 123 pp.*
6. Kononov A.N. *To the Etymology of the Word "Ogul" ("Son") // Philology and History of Mongolian Nations. In memory of academician B.Ya. Vladimirtsev. - M., 1958. - pp. 175 - 176.*
7. Moiseev A.I. *Interpretation Types of Kinship Terms in Dictionaries of Modern Russian Language. // In the book "Lexicographical Collection." Issue. V. - M., 1962. - 275 pp.*
8. Musaev K.M. *The Main Problems Beset with the Study of the Vocabulary of Languages // Soviet Turkology. -1978. - # 3. - pp. 33 - 41.*
9. Narzieva M. *On-Karindoshlik Nomlaring Component Talili. // Uzbek Language and Literature. - Toshkent, 1986. - No. 5. - pp. 47-48. (in Uzbek)*
10. Pokrovskaya A.A. *Relationship Terms in Turkic Languages. // In the book. "Historical Development of Lexical Stock in Turkic Languages." - M.: Publishing-House of the Academy of Sciences of the USSR, 1961. - pp. 11 - 81.*
11. Saidova M.Sh. *Lexical-Semantic Analysis of Kinship Terms in Namangan Vernaculars: Synopsis of candidate dissertation in philology: 10.02.20. / M.Sh. Saidova. - Tashkent, 1995. - 21 pp. (in Uzbek)*
12. Sevortyan, E.V. *Etymological Dictionary of Turkic Languages: General Turkic and Inter-Turkic Vowel Stems / USSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics. - M.: Science, 1974. - 768 pp.*
13. Hasanov B. *Appeal to others as an Object of Study of Sociolinguistics // In the book "Turkic Linguistics." - Tashkent: Science, - 1985. - pp. 211 - 214.*

УДК 80/81
ББК 81.2-3

**ВОЖАҲОИ КУҲАН ДАР
НИЗОМИ ТОПОНИМИКАИ
САДАИ МИЁНАИ КӢҲИСТОНИ
МАСҶОҲ**

Одинаев Абдуманнон, н.и.ф., сармуаллими
кафедраи умумидонишигоҳии забони тоҷикии
МДТ «ДДХ ба номи акад.Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ДРЕВНИЕ СЛОВА В СИСТЕМЕ
ТОПОНИМОВ МЕСТНОСТИ
САДАИ МИЁНА В ГОРНОЙ
МАТЧЕ**

Одинаев Абдуманнон, к. филол. н., старший
преподаватель общеуниверситетской кафедры
таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б.
Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**ANCIENT WORDS IN THE SYSTEM
OF TOPONYMS SPREAD IN SADAI
MIYONA AREA REFERRING TO
MOUNTAINOUS MATCHA**

Odinayev Abdumannon, candidate of philological
sciences, senior lecturer of all-University
department of the Tajik language under the SEI
“KhSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan,
Khujand)
E-MAIL: sameev_51@mail.ru

Калидвожаҳо: гӯишҳои Кӯҳистони Масҷоҳ, Садаи Миёна, топонимикаи
(номвожаҳои) Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷоҳ, забони сугдӣ, забони ягнобӣ,
таҳлили этимологӣ, А.Л. Хромов

Таҳлили этимологӣ як қатор номвожаҳои (топонимҳои) Садаи Миёнаи
Кӯҳистони Масҷоҳ, ки дар таркиби онҳо вожаҳои қадимии сугдию тоҷикӣ маҳфуз
мондаанд, сурат гирифтааст. Зикр гардидааст, ки вожаҳои қадимаи тоҷикию сугдӣ
дар таркиби топонимҳои Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масҷоҳ маҳфуз монда, нисбат
ба унсурҳои дигари таркиби лугавии забон устувортар буда, ба таҳаввулоти
сохторӣ маъноӣ камтар дучор мегарданд. Дар мисоли як қатор топонимҳои бо ҷузъи
тунд (Тундак, Сари Тундӣ) мавҷуд будани робитаи бевоситаи байни номвожа
(топонимҳо) ва мавқеи табиӣ ҷуғрофӣ ҷойгиршавии маҳал собит карда шудааст.
Дар асоси таҳлили ҷузъҳои номвожаҳои мушаххас, аз ҷумла топоними **Рева два шӯр**
ба мулоҳизаҳои олими маъруф, муҳаққиқи забонҳои сугдию ягнобӣ Алберт Леонидович
Хромов тасҳеҳ ворид карда шудааст.

Ключевые слова: говоры Горной Матчи, Садаи Миёна, топонимика местности Садаи
Миёна, согдийский язык, ягнобский язык, этимологический анализ, А.Л. Хромов

Проведен этимологический анализ некоторых топонимических названий местности
Садаи Миёна в Горной Матче (Горноматчинского района), в составе которых
сохранились древние согдийские и таджикские слова. Утверждается, что древние
таджикские и согдийские слова, сохранившиеся в составе топонимов Садаи Миёна в
Горной Матче, свидетельствуют об устойчивости топонимов по сравнению с другими
лексическими элементами языка, их меньшей подверженности изменениям в форме и
семантике. Отмечается закономерная связь названия местности (топонима) с его
естественно-географическим расположением на примере ряда топонимов со словом

*«тунд» (Тундак, Сари Тунди). На основе анализа компонентов конкретных топонимов, в частности топонимов **Ревад** и **Шур**, внесены убедительные уточнения в некоторые соображения Альберта Леонидовича Хромова, известного языковеда, исследователя согдийского и ягнобского языков и говоров таджиков Матчинского района.*

Key words: *Mountainous Matcha vernaculars, Sadai Miyona, toponymics of Sadai Miyona area, Sughdian language, Yaghnob language, etymological analysis, A.L. Khromov*

The author has conducted an etymological analysis of some typological names of Sadai Miyona area in Mountainous Matcha (Kuhistoni Mastchoh nokhiya) whose composition preserved ancient Tajik and Sughdian words. It is asserted that the latter testify to sustainability of toponyms in comparison with other lexical elements of the language, their less liability to change in forms and semantics. The author underscores a regularity of connection between locality name (toponym) and its natural-geographical appurtenance, illustrating his confirmation by taking a number of toponyms with the component “tund” (Tundak, Sari Tundi) as examples. Proceeding from the analysis of the components included into concrete toponyms, those ones of Revad and Shur, he adduces convincing specifications into certain considerations belonging to Albert Leonidovich Khromov, renowned linguist, researcher of Sughdian and Yaghnob languages and also vernaculars of Tajiks living in Mastchoh nokhiya.

Худуди Тоҷикистон, бавежа водии Зарафшон аз ҷиҳати фарогирии номвожаҳои ҷуғрофӣ ва умуман топоним, микротопоним, гидроним, ойконим ва ғайра бисёр бою рангин буда, низоми ҷойномҳои он аз қабатҳои мухталифи забони иборат мебошад. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки низоми топонимикаи Кӯҳистони Масчоҳ бисёр мураккаб буда, дар баробари калимаҳои асливу иқтибосии маъмул, унсурҳои луғавии куҳанро дар бар мегирад, ки дар тӯли асрҳо дар таркиби номи мавзӯҳои ин минтақа хифозат гардидаанд.

Маводе, ки дар худуди Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ ҷамъоварӣ гардидаанд, шаҳодат аз он медиҳанд, ки як гурӯҳ калимаҳои асрҳо инчониб дар таркиби номвожаҳои ҷуғрофӣ маҳфуз мондаанд. Як нуктаро бояд таъкид намуд, ки номҳои ҷуғрофӣ нисбат ба калимаҳои маъмули таркиби луғавии забон устувортар буда, ҳам ба таҳаввулотӣ сохторию маъноӣ кам дучор гардида ва ҳам умри бештар мебинанд. Борҳо дар таърих фоҷеа бар сари халқияту миллатҳои омада худ ва забонашонро аз байн рабуда, аммо номҳои ҷуғрофӣ ҷон ба саломат бурда, асрҳои мадид дар истифода будаанд. Ҳазорон номвожаҳои ҷуғрофии суғдиасли маҳфузмонда дар сарғаҳи Зарафшонро метавон ба ҳайси далели гуфтаҳои боло зикр намуд, ки ҳарчанд аз матрук гардидани забони суғдӣ ҳазор сол сипарӣ шуда бошад ҳам, то кунун онҳо дар истифодаи умум қарор доранд.

Дар ин мақола доир ба чанд номвожаҳои ҷуғрофии Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ, ки дар таркиби худ калимаҳои тоҷикиву суғдӣи куҳанро хифозат намудаанд, ибрази назар хоҳем намуд.

Ревад номи тағобе дар деҳаи **Эсизи** Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ аст, ки асосан ҷароғоҳи мардуми рустоҳои **Муждифу Эсиз** мебошад. Бояд таъкид намуд, ки бо ҳамин ном дар ноҳияи Айнӣ деҳае мавҷуд аст, ки, тибқи ривояти ашхоси солхӯрда, гуё макони аслии мардуми он ҳамин **Ревад** ҳаст. Чанд садсола қабл аз ин, гуё кӯле қанда шуда, деҳаро хароб ва қисми зиёди аҳолиро нобуд намудааст ва эшон баъд аз он тарки макон гуфта, ба деҳаи **Ревади** ҳозираи воқеъ дар ноҳияи Айнӣ кӯч бастаанд.

Б.Ализода зимни баррасии чанд топоформанти суғдии водии Зарафшон таъкид мекунад, ки «ин ном (**Ревад** - **А.О.**) аз ду чузъ иборат аст: «Rēv», «ad!» [1, 69], аммо аз зикри ҷӣ маънӣ доштани чузъҳои ин номвожа худдорӣ менамояд.

Профессор А.Л.Хромов суғдӣ будани вожаи «gōwt», «gout»-ро таъкид намуда, бо тақя ба М.Шварте шаклҳои онро дар забонҳои мухталиф ба тариқи зайл нишон додааст: «яғн. gōwt», «gout», суғ. «g`w`th=gāuat», хораз. «g`wun» «замин», «ҷой», авест. «gavan» «водӣ», п. м. «gōp» «самт, ҷихат», осет. «gan» (дар лаҳҷаи иронӣ) ва «gauēp» (дар лаҳҷаи дигорӣ) «ҷой» [11, 163]. Калимаи суғдии «gāuat», ки профессор А.Л.Хромов суғдӣ будани онро таъкид кардааст, дар «Луғати фурс»-и Асадии Тусӣ дар шакли «ровад» омада, чунин маънидод шудааст: «ҷойе бошад пуштаву сабза бар ӯ руста» [8, 74]. Забоншинос А.Л.Хромов таъкид мекунад, ки дар забони имрӯзаӣ яғнобӣ ба ҷои ин вожа калимаи тоҷикии «tagōb//tigōb» истифода мешавад. Аммо, чунонки зикр гардид, номвожаи мавриди назар дар шакли **Тағоби Ревад** омадааст, яъне на ҳама вақт «тағоб» метавонад маънии «ревад»-ро дошта бошад, зеро тағобҳои низ ҳастанд, ки шароити табиӣ онҳо на ба маънии луғавии «ревад» мувофиқат доранд.

Ҳамчунин П.Б.Луре бо тақя бар «Китоб-ул-ансоби»-и Самъонӣ ва «Мӯъҷам-ул-булдон»-и Ёкути Ҳамавӣ таъкид мекунад, ки дар асрҳои миёна дар наздикии Бухоро маконе бо номи **Ревад** вучуд доштааст, ки, тибқи пажӯҳиши ӯ, баъзе аз топонимҳои Бухорову Самарқанд ва атрофи ин шаҳрҳо бо номҳои ҷуғрофӣ сарғаҳи Зарафшон шабоҳат доранд ё ҳамсон буданд [2, 12]. Дар асоси ин андеша Б.Ализода таъкид мекунад: «Баид нест, ки баъд аз вуруди нерӯҳои юнонӣ, араб ва сипас муғул соқинони шаҳрҳои бузурги Суғд ба кӯҳистони болооби Зарафшон муҳочират карда бошанд» [1, 70]. Бояд таъкид намуд, ки ин андешаи пешниҳоднамудаи Б.Ализода чандон боварибахш нест, зеро ба болооби Зарафшон ҳичрат намудани мардум тасаввурношуданист, баръакс мувофиқи иттилои дардастдошта кӯч бастан аз сарғаҳи Зарафшон ба водии мухталиф ва манотиқи дигар зикр гардидааст. Аз ҷумла, дар садсолаи охир мардум аз ноҳияҳои Айниву Кӯҳистони Масчоҳ ва Яғноб ба Масчоҳ, Спитамен, Ҷаббор Расулов, Зафаробод, Исфара ва ҷойҳои дигар ҳичрат намуданд, ки худ далели ин гуфтаҳост.

Бо дарназардошти маъниҳои номвожаи **Ревад** ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки он ифодагари макони сабзу хуррам ва чарогоҳи чаҳорпоён мебошад.

Нов. Бино ба навиштаи номвожашинос О.Маҳмадҷонов, «нов» калимаи яғнобӣ буда, дорой маънои «дараи хурд, пастхамӣ мебошад» [3, 53]. Дар «Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ» вожаи мазкур «сой, дара» маънидод шудааст [4, 135]. Бояд гуфт, ки ин топоним дар минтақаи мавриди пажӯҳиш яке аз серистеъмолтарин номвожаҳо маҳсуб мешавад, ки ба маънии дараи нисбатан хурд корбаст мегардад. Зикр намудан бамаврид аст, ки номвожаи «нов» дар низоми топонимияи минтақаи мавриди пажӯҳиш ҳамроҳ бо калимаҳои дигар дар қолаби ибораи изофӣ корбаст гардида, чузъи асосӣ мебошад: Нови Чашма (деҳаи Худғифи Офтобрӯ), Нови Пиёз (д. Эсизи Поён), Нови Бед (д. Ревомутк.), Нови Порут (д. Ревомутк.), Нови Карғ (д. Худғифи Соя), Нови Кач (д. Худғифи Соя), Нови Сел (д. Рогиф), Нови Шолот (д. Худғифи Офтобрӯ) ва монанди инҳо.

Шӯр низ аз ҷумлаи номвожаҳои серистеъмоли Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ буда, на ба маънии маъмуле, ки дар забони тоҷикии адабӣ (ҳаяҷон, изтироб ошуфтагӣ; ғавғо, фарёд; фитна, фасод, ошӯб ва ғайра) (13, 2, 608-609) корбаст мегардад,

истифода мешавад, балки комилан маънии нав дорад. Ин номвожа ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар таркиби номвожаҳои чуғрофии минтақа зиёд ба назар расида, ифодагари мавзеъҳои мебошад, ки он ҷойҳо ҷариву касногузар ва варта ҳастанд. Профессор А.Л.Хромов дар дараи Фондарё мавҷудияти мавзеоро бо номи **Нови шӯр** ба қайд гирифта, онро «нови сернамак» маънидод кардааст [10, 48]. Бояд зикр намуд, ки дар Кӯҳистони Масчоҳ мавзеъҳои, ки дар таркиби номи онҳо калимаи «шӯр» ба назар мерасад, бо намак ягон иртиботе надошта, макони касногузар ва ҷариро ифода мекунанд. Ин муҳаққиқ дар китоби ба лаҳҷаи мардуми Масчоҳ бахшидаи худ калимаи «шӯртангӣ»-ро «макони душворгузар дар кӯҳистон» маънидод кардааст [9, 194], ки далели гуфтаҳои боло мебошад. Чунонки зикр гардид, дар минтақаи мавриди назар ин номвожа ба касрат корбаст гардида, ифодагари ҷойҳои душворгузар ё касногузари ҷарӣ мебошад: Шӯри Ортиқ (мавзеи кӯҳии касногузар, д.Худгифи Офтобрӯ), Сари Шӯр (мавзеи касногузари кӯҳ, д. Худгифи Соя), Шӯри Мазор (кӯҳ, д.Худгифи Соя) ва ғайра.

Порут. Ин топоним калимаи сохтаи суғдӣ мебошад, ки аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст. Ҷузъи аввали он «по-» гунаи муҳаффафи «под» мебошад, ки муҳаққиқони соҳа суғдӣ будани онро исбот намуда, ба маънии «ҷой, макон» истеъмол шуданаширо таъкид кардаанд [12, 29]. Бояд зикр намуд, ки ин вожа дар таркиби номвожаҳои чуғрофӣ дар шакли «пад» низ ба мушоҳида мерасад, масалан Падроғ (деҳа дар Кӯҳистони Масчоҳ), Падрут (деҳа дар ноҳияи Панҷакент). Ҷузъи дувуми номвожаи мазкур «рут» мебошад, ки маънии «наҳр, дарёча ва ҷӯи калон»-ро дорад. Муҳаққиқон ба он назар мебошанд, ки ««-рӯд» дар забони форсии қадим шакли «gauta»-ро дошт, ки алҳол дар забони яғнобӣ истифода мешавад. Дар забони суғдӣ ва ҳамчунин забони форсии миёна сурати «рӯт»-ро гирифт, ки табиист. Зеро дифтонги қадимаи «аи» дар давраи миёнаи инкишофи забонҳои эронӣ садонокӣ «ӯ»-ро медиҳад, «а» аз охир ихтисор мешавад, овози «т» бошад, ба «д» бадал мегардад.

Аз ин ҷо дар форсии қадим гаига; форсии миёна ва суғдӣ рӯт; тоҷикӣ -форсӣ рӯд» [7, 37].

Ҳар ду ҷузъи номвожаи мазкур дар якҷоягӣ ифодагари мавзеи гидронимӣ буда, ба маконе далолат мекунанд, ки дар он ҷо об мавҷуд аст. Худи мавзеи чуғрофӣ Порут низ ин андешаро собит месозад.

Яке аз номвожаҳои сохта, ки дар ин минтақа доираи истифодаи густурда дорад, калимаи «**тунд**» мебошад, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар баробари маъниҳои дигар, маънии маҷозии он «фароз, ҷарии рост буридашуда, сари кӯҳ, баландӣ» низ оварда шудааст [13, 2, 377]. Бо калимаи «тунд» дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ чандин мавзеъ номгузорӣ шудааст, аз ҷумла, Тундак (кӯҳ, д.Худгифи Соя), Сари Тундӣ (кӯҳ, д.Худгифи Соя), Тундак (мавзеъ, д.Муждиф). Бояд гуфт, ки, дарвоқеъ, ҳар ҷое, ки дар номи он ин калима вучуд дорад, фароз буда, бори дигар робитаи номи гузошташуда бо мавзеи ҷойгиришавии маконро далолат мекунад. Ин калима аз ҷиҳати баромади забонӣ мансуби забони тоҷикӣ буда, беш аз ҳазор сол аст, ки аз ҷониби намояндагони он дар истифода аст. Корбурди ин вожа дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсии Тӯсӣ ба мушоҳида расид:

Ту бо шоҳ баршав ба болои тунд,

Зи тирони лашкар машав ҳеч кунд [13, 2, 377]

Дар ғӯиши сокинони Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ аксар маъниҳои вожаи мазкур, аз ҷумла «фароз, ҷарии рост, тез» мустаъмал мебошанд;

Дар аксар луғатномаҳои дастрас ташреҳ гардидани вожаи «карафс» маънои онро дорад, ки он дар гузашта аз ҷумлаи вожаҳои серистеъмол маҳсуб мешуд. Вожа дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: «ғиёхе, ки гӯё агар одами кажумзада онро хӯрад, мемуздааст» (13, 1, 539).

Ҳамчунин истифодаи ин вожа дар асари машҳури Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ «Маснавии маънаӣ» ба назар расид, ки аз серистеъмолии он шаҳодат медиҳад:

*Мӯ ба мӯву зарра-зарра макри нафс,
Мешиносиданд чун гул аз карафс [6, 25].*

Муҳаммад Ғиёсиддин дар «Ғиёс-ул-луғот» бо таъя ба «Мунтахаб» ва «Латоиф» роҷеъ ба ин вожа чунин навиштааст: «**Карафс** давоест монанди азвоин, бӯяш нохуш ва тез бошад ва он аҷмуи вилоятест ва аз хавоси ӯ яке ин аст, ки кажумгазида агар бихӯрад, филҳол бимирад» [5, 165]. Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҳамин маънии дар «Ғиёс-ул-луғот» овардашударо такрор намуда, ин байти Хоқониро шохид овардаанд:

*Масоз айш, ки номардум аст табъи ҷаҳон,
Махӯр **карафс**, ки пуркаждум аст бому саро. [13, 1, 539].*

Низомии Ганҷавӣ дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и худ вожаи «карафс»-ро чунин корбаст намудааст:

*Заҳрест ба қаҳри нафс додан,
Каждумзадаро **карафс** додан. (13, 1, 539).*

Бо ҳамин ном, яъне **карафс** дар Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ ғиёҳи паҳнбарге ҳаст, ки дар миёни мардум доираи истифодаи васеъ дорад ва дар таркиби номи чандин мавзеи ин минтақа ба назар расид: **Чашмаи Карафсак** (чашма, д. Худғифи Офтобрӯ), **Чашмаи Карафс** (чашма, д. Эсизи Поён).

Маҳфуз мондани калимаҳои куҳани суғдиву тоҷикӣ дар низоми номвожаҳои ҷуғрофӣ Садаи Миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки асомии манотиқи мухталиф нисбат ба аносири луғавии таркиби забон устувор буда, ба таҳаввулоти шакливу маъноӣ камтар дучор мегарданд. Мисолҳои овардашуда далолат бар он мекунад, ки низоми топонимика дорои имконияти ҳифзоти вожаҳо дар тури таърих мебошад. Маҳз ҳамин хусусияти номвожаҳои ҷуғрофӣ боис шудааст, ки онҳоро ҳамчун сарчашмаи боэътимод барои равшан намудани саҳифаҳои тираи таърихи миллат эътироф кардаанд. Зикр намудан ба маврид аст, ки дар низоми топонимияи Кӯҳистони Масчоҳ умуман, Садаи Миёна, маҳсусан калимаҳои куҳани зиёдеро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар як мақолаи имконияти баррасӣ намудани онҳоро надорем. Номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки дар мақола баррасӣ гардиданд, муште аз хирвор буда, аз ҷиҳати баромади забонӣ сетои онҳо (ревод, нов, порут) мансуби забони суғдӣ ва сетои дигар (шӯр, тунд, карафс) баромадӣ тоҷикӣ доранд.

Пайнавишт:

1. Ализода, Б. Чанд насванди суғдӣ дар асомии хоси ҷуғрофиёи водии Зарафшон/ Б.Ализода.// Рӯдакӣ. Фаслномаи адабӣ-фарҳангии Ройзани фарҳангии ҶИ Эрон дар Тоҷикистон. Соли даҳум, шумораи 24, ноизи 1388. -С.65-74.
2. Лурье, П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии: автореф. дисс... канд. филол.наук/ Лурье П. - СПб., 2004. - 20 с.
3. Маҳмадҷонов, О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор/ О.О.Маҳмадҷонов. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. -288 с.
4. Мирзозода, С. Луғати ягнобӣ-тоҷикӣ/ С.Мирзозода. - Душанбе, 2002. - 235 с.

5. Ромпурӣ, М. *Ғиёс-ул-лугот/ М.Ромпурӣ. Ҷилди 1. - Душанбе: Адиб, 1987. - 480 с; Ҷилди 2. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.*
6. Румӣ, Ҷ. *Маснави маънавӣ/ Ҷ.Румӣ. Танзим, таҳия ва баргадони Бадриддин Алиев ва Алӣ Муҳаммади Хуросонӣ. - Техрон, 1379//2001. - 728 с.*
7. Рустамов, А. *Топонимҳои сугдиҳои дараи Киштут/ А.Рустамов// Мактаби советӣ. - Душанбе, 1976, №11. - С. 33-38.*
8. Тӯсӣ, А. *Лугати фурс/ Асади Тӯсӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот, ҳошия ва феҳристи Н.И. Ғиёсов.- Хуҷанд, 2015.-320 с.*
9. Хромов, А.Л. *Говоры таджиков Матчинского района/ А.Л.Хромов. - Душанбе, 1962. - 213 с.*
10. Хромов А.Л. *Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана/ А.Л.Хромов. - Душанбе: Ирфон, 1975. - 88 с.*
11. Хромов А.Л. *Ягнобские архаизмы в топонимических названиях// Иранское языкознание. История, этимология, типология (К 75-летию проф. В.И.Абаева). - М.: Наука, 1976. - С.160-167.*
12. Хромов, А. *Согдийская топонимия родины Рудаки/ А.Л.Хромов // Ёдбуди устод Рӯдакӣ (тартибдиҳанда А. Афсаҳзод). - Душанбе: Дониш, 1978. - С. 27-31.*
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. *Ҷилди 1. - М.: СЭ, 1969. - 952 с; Ҷилди 2. -М.: СЭ, 1969. - 948 с.*

Reference Literature:

1. Alizoda, B. *Some Sughdian Suffixes Forming Specific Geographical Names of the Zarafshan Valley / B.Alizoda// Rudaki. Literary and Cultural Bulletin of the Cultural Council of the Islamic Republic of Iran in Tajikistan. Tenth year, No. 24, - 1388. - pp. 65 - 74.*
2. Lurie, P.B. *Historico-Linguistic Analysis Relating to Sughdian Toponymy: synopsis of candidate dissertation in philology / P.B. Lurie - SPb., 2004. - 20 pp.*
3. Mahmadjonov, O.O. *Toponymy and Microtoponymy of the Northern Part of the Hissar Valley / O.O. Mahmadjonov. - Dushanbe: Shujoiyon, 2010. - 288 pp.*
4. Mirzozoda, S. *Yagnobi-Tajik Dictionary / S. Mirzozoda. - Dushanbe, 2002. - 235 pp.*
5. Rompuri, M. *Ghiyos-ul-Lughat / M. Rompuri. -V.1. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. - 480 pp.; - V.2. 1988. - 416 pp.*
6. Rumi, J. *Masnavi-i Manavi/ J. Rumi. Revised, enlarged and translated by Badriddin Aliyev and Ali Muhammad Khurosoni. - Tehran, 1379 // 2001. - 728 pp.*
7. Rustamov, A. *Sughdian Toponyms of Kishtut Gorge / A.Rustamov // Soviet School. - Dushanbe, 1976, №11. - pp. 33 - 38.*
8. Tusi, A. *Lughati Furs (Farsi Dictionary)/ Asadi Tusi. Introduction, elaboration, analysis, margins and catalogue by N.I. Ghiyosov.- Khujand, 2015. - 320 pp.*
9. Khromov, A.L. *Vernaculars of the Tajiks Living in Matcha Nokhiya / A.L. Khromov. - Dushanbe, 1962. - 213 pp.*
10. Khromov, A.L. *Essays on Toponymy and Microtoponymy of Tajikistan / A.L. Khromov. - Dushanbe: Cognition, 1975. - 88 pp.*
11. Khromov, A.L. *Yagnob Archaisms in Toponymic Names // Iranian Linguistics. History, Etymology, Typology (to the 75-th anniversary of Prof. V.I. Abayev). - M.: Science, 1976. - pp. 160 - 167.*
12. Khromov, A. *Sughdian Toponymy of Rudaki's Homeland / A.L. Khromov // To the Memory of Ustod Rudaki (compiled by A. Afsanzod). - Dushanbe: Knowledge, 1978. - pp. 27-31.*
13. *The Dictionary of the Tajik Language. - V.1. - M.: Soviet Encyclopedia, 1969. - 952 pp.; - V.2. 1969. - 948 pp.*

УДК 80
ББК 81.2-2

**ВОСИТАИ ИМПЛИТСИТИИ ИФОДАИ
МУНОСИБАТҲОИ САБАБ ВА НАТИҶА
ДАР ҚОЛАБҲОИ МАСДАРӢ ВА
ГЕРУНДИАЛИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ
ВА АНГЛИСИ**

**Эшонкулова Муслима
Бахтиёровна**, докторанти
факултети забонҳои хориҷии МТД
“ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров”
(Тоҷикистон, Хучанд)

**ИМПЛИЦИТНЫЕ СРЕДСТВА
ВЫРАЖЕНИЯ ПРИЧИННО-
СЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В
ИНФИНИТИВНЫХ И ГЕРУНДИАЛЬНЫХ
КОНСТРУКЦИЯХ В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

**Эшанкулова Муслима
Бахтиёровна**, докторант
факультета иностранных языков
ГОО «ХГУ им. акад. Б. Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

**IMPLICIT MEANS OF EXPRESSING CAUSE-
EFFECT RELATIONS IN INFINITIVE AND
GERUNDIAL CONSTRUCTIONS IN ENGLISH
AND TAJIK LANGUAGES**

**Eshankulova Muslima
Bakhtiyorovna**, Doctoral student of
the Faculty of Foreign Languages
under the SEI “KhSU named after
acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: shahzodakhonum@mail.ru

Калидвожаҳо: сабаб, натиҷа, воситаи имплитситӣ, қолаби масдарӣ, қолаби герундиали, муодил, ҷумлаи сода, ҷумлаи мураккаби тобев

Дар мақола масъалаи воситаи имплитситии ифодаи муносибати сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Воситаи мазкур дар забонҳои муқоисавӣ хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Интихоби воситаи имплитситии муносибатҳои сабабу натиҷа ба қонуни сарфаи забон таъя мекунад. Дар истифодабарии воситаи имплитситӣ гӯянда ба интихоби воҳидҳои забонӣ қўшиши ба харҷ намедиҳад. Барои дарк кардани ин намуд муносибат мавқеи асосиро шароити пешакии гуфтор, муродифҳо ва таҷрибаи забони ҳамсӯҳбатон мебозад. Ба гайр аз ин дар ифодаи муносибати сабабу натиҷа мавқеи асосиро қолабҳои гуногуни синтаксисӣ мебозанд.

Ключевые слова: причина, следствие, имплицитные средства, инфинитивная конструкция, герундиальная конструкция, простое предложение, сложноподчиненное предложение

Рассматриваются имплицитные способы выражения причинно-следственных отношений в таджикском и английском языках. В сопоставляемых языках эти отношения имеют свои особенности. Выбор имплицитного выражения причинно-следственных отношений основан на законе экономии языка. При использовании имплицитных средств выражения говорящий (автор) не прилагает никаких усилий для выбора языковых единиц. Необходимым условием для понимания этих отношений являются предварительные условия для говорения, синонимы и языковой опыт. Кроме того, в причинно-следственных отношениях главную роль играют различные синтаксические формы.

Keywords: *cause, effect, implicit means, infinitive construction, gerundial construction, simple sentence, complex sentence*

The article deals with the implicit means of expression of the relation of cause and effect in English and Tajik languages. These relations have their own peculiarities in the correlative languages. The choice of implicit means of cause and effect is based on the law of economy of language. While using implicit means, the speaker does not make any effort to opt language units. The necessary requirement for understanding this type of relations is preliminary condition for speaking, synonyms and linguistic experience. Besides, various syntax forms play the main role in the relations of cause and effect.

Дар забон чараёни баёни муносибати сабабу натиҷа байни предметҳо ва ҳодисаҳои олами материалӣ чор марҳиларо дар бар мегирад. Дар марҳилаи аввал инсон диққати худро ба муносибати байниҳамдигарии предмет ва ҳодисоти олами моддӣ равона мекунад. Дар марҳилаи дуюм инсон тавассути узвҳои ҳис муносибати байниҳамдигарии ишорашударо қабул мекунад. Дар марҳилаи сеюм вобаста ба таҷриба ва дониш инсон муносибати байниҳамдигарии мазкурро дарк менамояд. Дар марҳилаи чорум ӯ дар бораи муносибати байниҳамдигарӣ ба шунаванда хабар додан воситаҳои зарурии забониро интихоб менамояд.

Роҳ ва воситаи ифодаи муносибати сабабу натиҷа байни предметҳо ва ҳодисаи олами ҳастӣ аз салоҳияти забонӣ ва таъби ғӯянда вобастагӣ дорад. Дар як ҳолати ғӯянда метавонад муносибати сабабу натиҷаро ба намуди кушод ва дар ҳолати дигар ба намуди пӯшида ифода намояд. Вай метавонад дар як ҳолат барои ифодаи муносибати сабабу натиҷа воситаҳои муайяни забониро истифода барад ва дар ҳолати дигар бошад ғӯянда воситаҳои имплитситии забонро истифода мебарад. Дар ҳолати имплитситӣ ғӯянда метавонад пайвандакҳо, калимаҳои пайваस्तкунанда ва дигар воситаҳои созмонёбии муносибатҳои сабабу натиҷаро бо мақсади сарфакорӣ кӯшишу вақти худ истифода набарад. Бинобар ин дар забоншиносӣ дар як радиф бо воситаҳои эксплитситии ифодаи муносибатҳои сабабу натиҷа воситаҳои имплитситӣ низ қайд карда мешаванд.

Л.А.Дидковская оид ба муносибати имплитситии гуфтор менависад: “...таҳти воситаи имплитситии ифодаи муносибати сабаб ҷобачогузории муқаррарии аъзои ҷумла, ки бе ягон нишондиҳандаи воситаи алоқа ифода ёфтааст, фаҳмида мешавад. Намудҳои муносибат, ки байни ин аъзо мавҷуданд, аз маънои онҳо муайян карда мешаванд” [1, 24].

Бояд қайд намуд, ки “ҷобачогузории соддаи аъзои ҷумла” нишондиҳандаи воситаи имплитситии ифодаи муносибатҳои каузали ба ҳисоб намеравад, зеро мавридҳои ба назар мерасанд, ки дар як ҳолат аввал натиҷа ва дар ҳолати дигар сабаб хотиррасон карда мешавад. Дар ин ҳолат мавқеи асосиро воҳиди луғавии сохтор ва тобеияти дутарафаи маъноӣ байни муносибатҳои мазкур мебозад. Ҳар як сабаб натиҷаи худро пешниҳод менамояд ва ҳар як натиҷа дар навбати худ сабаб бояд дошта бошад. Бинобар ин дар мавриди мавҷуд набудани воситаҳои эксплитситии алоқа шунаванда воситаи имплитситиро мушоҳида менамояд, ки он аз контекст ё дониши забонӣ хулосабарорӣ карда мешавад.

Ба ғайр аз ин нуқтаи назари В.А.Норинскийро бояд ба назар гирифт, ки мегӯяд: “мавҷудияти алоқаи мантиқӣ ҳосияти муҳими сохтори концептуалии сабабу натиҷа ба шумор меравад...”[3, 16].

Омилҳои мазкур ба он мусоидат менамояд, ки ин намуди муносибат бе истифодаи нишондихандаҳои махсуси сабабу натиҷа амалӣ мегардад.

Н.Л.Новикова қайд менамояд, ки маънои каузали дар қолабҳои шаклҳои ғайритасрифӣи феъл, хабарҳои чида, дар маънои исмҳои маънӣ ва феълҳои гурӯҳи алоҳида метавонад инъикоси худро ёбад [2, 4].

Дар мақолаи ҳозир оид ба қолабҳои масдарӣ ва герундиали низ сухан меравад, ки алоқаи кузали доранд. Одатан ин муносибат дар дар забонҳои муқоисашаванда дар ҷумлаҳои сода ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба назар мерасанд.

Маводи забонҳои муқоисашаванда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ қолаби синтаксии масдар барои ифодаи алоқаи сабабии гурӯҳи предикативӣ, ки баъд аз худ ё пеш аз худ омадааст ва ба натиҷаи сабаби мазкур ишора менамояд, хизмат мекунад.

Мисол:

1. *Бо шунидани ин овоз ... ходимони банк беихтиёр дастҳояшонро боло мебардоранд (5, 163).* - *On hearing this news the representatives of the bank will raise their hands.*

2. *Аз гузаштани вақт ва осуда хобидан ман андак ба ҳол омадам (6, 105).* - *I became a little bit stronger of passing some time and sleeping calmly.*

Дар мисоли якум қолаби масдарӣ «*бо шунидани ин овоз*» ба сабаби ҳодисае ишора карда истодааст, ки натиҷаи он бо созмони предикативии «*ходимони банк беихтиёр дастҳояшонро боло мебардоранд*» ифода ёфтааст. Созмони предикативии мазкур ба натиҷаи амали масдар далолат менамояд. Ин алоқаи сабабу натиҷа дар ҳолати табдил додани ҷумлаи мазкури сода ба ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави сабаб баръало ба назар мерасад:

Бо он сабаб ки ходимони банк ин овозро мешунаванд, беихтиёр онҳо дастҳояшонро боло мебардоранд.

Айнан ҳамин хел муносибати сабабу натиҷа дар тарҷумаи англисии ҷумлаи болоӣ ба назар мерасад. Лекин дар ин ҷо ба ҷои қолаби масдарӣ қолаби герундиалии «*on hearing this news*» истифода бурда мешавад.

Дар мисоли дуюм ду қолаби масдарӣ «*аз гузаштани вақт; осуда хобидан*» мавҷуд аст, ки онҳо низ сабабҳои натиҷаи гурӯҳи предикативии «*ман андак ба ҳол омадам*»-ро ифода менамояд. Дар тарҷумаи англисии ҷумлаи мазкур ба ҷои қолаби масдарӣ қолаби герундиалии истифода бурда шудааст. Қолаби герундиалии дар ин ҷо ба сабаб ишора карда истодааст ва натиҷаи он тавассути ҷумлаи сода «*ман андак ба ҳол омадам*» ва муодили англисии он «*I became a little bit stronger*» ифода ёфтааст. Фарқ дар байни онҳо дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ аввал сабаб номбар карда мешавад, дар забони англисӣ бошад сабаб баъд аз натиҷа ҷойгир шудааст.

Акнун ба маводи забони англисӣ рӯй меоварем, ки бо қолабҳои масдарӣ ифода ёфтаанд. Қолабҳои масдарӣ дар ҷумлаҳо барои ифодаи сабабу натиҷа хизмат мекунанд. Чи тавре ки А.Ганшина ва Н.М.Василевсакая қайд мекунанд, масдари забони англисӣ метавонад ба вазифаи синтаксисии ҳоли натиҷа ояд, ҳосатан вақте ки дар ҷумла зарфҳои *enough, so, too* ё ҷонишинҳои ишоратии «*such*» истифода бурда шуда бошад [4, 260]. Ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки дар ҷумла воҳидҳои ишорашуда ба назар намерасанд:

1. *It was too dark to distinguish anything* (4, 260)

2. *The rest of the conversation is not important enough to be here related* (4, 260).

Дар чумлаи аввал «*to distinguish anything*» натиҷа, вале «*it was too dark*» сабабро ифода мекунад. Чумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ ба таври зер тарҷума мешавад:

Аз сабаби он ки хеле торик буд, ҳеч чизро аз ҳам фарқ кардан имконнопазир буд.

Чи хеле ки аз тарҷума мебинем, дар забони тоҷикӣ ба ҷои қолаби масдарӣ масдарӣ чумлаи содда истифода бурда шудааст. Метавон чунин хулоса кард, ки дар забони тоҷикӣ низ алоқаи сабабу натиҷа ифодаи худро на дар шакли чумла бо қолаби масдарӣ меёбад, балки он метавонад тавассути чумлаи мураккаби тобеъ бо воситаи пайвандаки таркибии тобеъкунандаи «*аз сабаби он ки*» баён шавад.

Дар мисоли дуюм гурӯҳи предикативӣ сабабро ифода ва қолаби масдарӣ бошад натиҷаи амалро ифода карда истодааст. Чумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума карда мешавад: *Азбаски боқимондаи сӯҳбат ин қадар ҳам муҳим нест, он ҳоҷати таваққуф карданро надорад.*

Аз тарҷума бармеояд, ки дар ин ҳолат қолаби масдарии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо ёрии шакли тасрифии феъл тарҷума карда мешавад. Бинобар ин, чумлаи содаи забони англисӣ, ки муносибати сабабу натиҷаро тавассути қолаби масдарӣ бо чумлаи сода ифода карда истодааст ба забони тоҷикӣ чун чумлаи мураккаби тобеъ тарҷума карда мешавад. Қисмати якуми он сабаб ва қисмати дуюм натиҷаро ифода мекунад. Мутаносибан дар қолаби масдарии забони англисӣ байни забонҳои муқоисашаванда монандӣ аз ҷиҳати сохт ба назар намерасад. Муносибати сабабу натиҷа ифодаи худро бо роҳи гуногун меёбад. Агар дар забони англисӣ тавассути чумлаи содда бо қолаби масдарӣ ифода ёбад, дар забони тоҷикӣ он чумлаи мураккаби тобеъ аст.

Маводи забони англисӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки муносибати сабабу натиҷа метавонад ифодаи худро бо ёрии чумлаҳои сода, ки дорои қолаби синтаксии герундий мебошанд, ёбад. Мисол:

1. *The woman, on hearing him speak, quickly looked up, examined the side of his face, and recognized the soldier* (7, 126).

2. *On being told that Jon was about to do something* (8, 154).

3. *I step across now to beg your forgiveness a thousand times for having been led by my feelings to express myself too strongly for a stranger* (7, 17).

Дар чумлаи якум қолаби герундиалии «*on hearing him speak*» (*шунидани суханони ӯ*) ба назар мерасад, ки ба сабаби иҷрои амал ишора менамояд, натиҷаи амали мазкур «*looked up*», «*examined*» ва «*recognized*» мебошанд. Инро дар ҳолати дигаргунсозии чумлаи мазкур дарк кардан мумкин аст:

As the women heard him speak, she quickly looked up, examined the side of his face, and recognized the soldier.

Чумлаи болоии бо қолаби герундиалӣ ба забони тоҷикӣ чунин тарҷума карда мешавад: *Бо шунидани суханони ӯ он зан якбора ба боло нигоҳ кард, як ҷониби рӯи ӯро синча кард ва аскарро шинохт.*

Чи хеле ки аз тарҷума дида мешавад, қолаби герундиалӣ ба забони тоҷикӣ тавассути қолаби масдарӣ ифода ёфтааст, ки ба сабабе ишора дорад ва натиҷаи он бо хабарии ҷида тарҷума карда шуда аст. Мутаносибан дар ин ҷо метавон дар бораи изоморфизм сухан кард, яъне аз рӯи маъно монандӣ ба назар мерасад, вале аз рӯи ифодаи муносибати сабабу натиҷа байни забонҳои муқоисашаванда алломорфизм аст.

Дар мисоли дуюм низ қолаби герундиалӣ «*on being told*» мавҷуд аст, ки ба сабаб ишора дорад ва натиҷаи амал бо герундий ифода ёфта шарҳи худро бо ёрии гурӯҳи предикативӣ «*Jon was about to do something*» баён мекунад.

Дар тарҷумаи забони тоҷикӣ чумлаи мазкур муносибати сабабу натиҷа бо ёрии қолаби масдарӣ бо гурӯҳи предикативӣ ифода меёбад:

Баробари гуфтани ин сухан Чон ким - кадом кореро ба сомон расониданӣ шуд.

Чумлаи соддаи мазкурро метавон ба чумлаи мураккаби тобеъ бо муносибати сабабу натиҷа ифода кард:

Аз сабаби он ки ин суханон гуфта шуданд, Чим ким-кадом кореро ба сомон расониданӣ шуд.

Дар мисоли сеюм низ қолаби герундиалӣ «*for having been led by my feelings...*» ба назар мерасад, ки сабабро ифода менамояд ва натиҷаи он гурӯҳи предикативии «*I step across now to beg your forgiveness a thousand times*» ба шумор меравад. Чумлаи додашударо ба забони тоҷикӣ метавон чунин тарҷума кард:

Аз сабаби нисбати як шахси ношинос дағалона изҳор кардани ҳиссиётим ман ҳоло ба он тараф гузашта аз шумо ҳазор бор узр менурсам.

Аз тарҷумаи дида мешавад, ки дар ин ҷо қолаби герундиалӣ ба забони тоҷикӣ тавассути қолаби масдарӣ ифода ёфтааст.

Ҳамин тавр, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воситаҳои имплитситии ифодаи сабабу натиҷа ба назар мерасанд. Воситаҳои мазкур дар ҳар ду забон хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Бо вучуди аз рӯи маъно монанд будан онҳо аз ҷиҳати ифода гуногунанд. Дар ҳар ду забон қолабҳои синтаксисии шаклҳои ғайритасрифӣи феъл, аз ҷумла қолаби масдарӣ ва қолаби герундиалӣ метавонанд барои ифодаи муносибати сабабу натиҷа хизмат кунанд. Азбаски дар забони тоҷикӣ герундия ба назар намерасад, қолаби герундиалӣ ба забони тоҷикӣ тавассути қолаби масдарӣ ва гурӯҳи предикативӣ ифода меёбанд.

Тавзеҳот:

* имплитситӣ – тарзи ифодаи тариқи ниҳой, номуайян ё дар назар дошта мешавад.

* герундий – шакли ғайритасрифӣи феъл, ки ба забони тоҷикӣ тавассути масдар ё исми феълӣ ифода меёбад.

Пайнавишт

1. Дидковская Л.А. Причинно-следственные отношения в сложном предложении и тексте. (на материале англ.яз. XVIII-XX в.). – АҚД. М., 1985. -24 с.
2. Новикова Н.Л. Способы выражения причинно-следственных отношений в синтаксических единицах. Канд. дисс. - Саранск, 1989. -193с.
3. Норинский В.А. Структурно-семантические особенности причинно – следственного периода (на материале соврем. англ. яз.). –АҚД. Киев, 1987. -22с.
4. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. -М.: Higher school Publishing house, 1964.
5. Айни С. Ёддоштҳо (қисми I ва 2). -Душанбе: Адиб, 1990. -352с.
6. Икромӣ Ҷ. Духтари отаи. -Душанбе: Ирфон, 1968. -527с.
7. Hardy T. Far from the Madding Crowd, pan books Ltd. -London, 1967
8. Galsworthy J. A modern comedy. -Moscow, 1976. -367р.

Reference Literature:

1. Didkovskaya L.A. Cause-Effect Relations in Compound Sentence and Text (on the Material of the English Language of the XVIII-th – the XX-th Centuries). Synopsis of candidate dissertation in philology. – М., 1985. – 24 pp.

2. Novikova N.L. *Ways of Expressing Cause-Effect Relations in Syntactical Units. Candidate dissertation.* – Saransk, 1989. – 193 pp.
3. Norinsky V.A. *Structural-Semantic Peculiarities of Cause-Effect Period (on the Material of Modern English) - Synopsis of candidate dissertation in philology.* – Kiev, 1987. – 22 pp.
4. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. *English Grammar.* – M.: Higher School Publishing-House, 1964.
5. Ayni, Sadriddin. *Reminiscences (parts 1 and 2).* – Dushanbe: Man-of-Letters, 1990. – 352 pp.
6. Ikromi, Jalil. *The Daughter of Fire.* – Dushanbe: Cognition, 1968. – 527 pp. (in Tajik).
7. Hardy T. *Far from the Madding Crowd.* Pan Books Ltd. – London, 1967.
8. Galsworthy, John A. *Modern Comedy.* –M., 1976. – 367 pp.

УДК 80
ББК 81.2-2

**РОЦЕЪ БА КАТЕГОРИЯИ
ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ ФЕЪЛ ДАР
ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА
ТОЧИКӢ**

Исматуллоев Ҳусейнбой Очилевич, докторанти (PhD) соли сеюми кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**О КАТЕГОРИИ НАСТОЯЩЕГО
ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В
АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

Исматуллоев Ҳусейнбой Очилевич, докторант третьего курса (PhD) кафедры перевода и грамматики английского языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**SOME CONSIDERATIONS
BESET WITH PRESENT TENSES
IN ENGLISH AND TAJIK
LANGUAGES**

Ismatulloev Husenboy Ochilovich, a third year doctorate student (PhD) of the Translation and English Grammar Department under the SEI “KHSU named after acad. B. Gafurov”

E-MAIL: hismatulloh@mail.ru

Калидвожа: тадқиқи муқоисавӣ, шаклҳои замони англисӣ, категорияи замони ёридиҳанда, феъли асосӣ

Категорияи замони ҳозира дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасии муқоисавӣ қарор гирифтааст. Категорияи замони феъл баёни муносибати вақти иҷрои амал нисбат ба лаҳзаи нутқ мебошад. Бо мисолҳо собит шудааст, ки замонҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо кадом роҳу воситаҳо ифода меёбад. Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ барои ифодаи амале, ки ба замони ҳозира тааллуқ доранд, ду шакли гуногун истифода мегарданд. Дар таркиби шаклҳои аналитикии забони англисӣ феъли ёридиҳандаи *to be* истифода мегардад, ки маънои аслии он будан мебошад. Дар забони тоҷикӣ бошад феъли ёридиҳандаи *истодан* истифода мешавад, ки маънои асосии он қарор доштан аст. Тафовути дигар дар он аст, ки дар таркиби шакли аналитикӣ дар забони англисӣ аввал феъли ёридиҳанда меистад ва пас феъли мустақилмаъно, аммо дар забони тоҷикӣ ин ҳолат тамоман ранги баръакс мегирад.

Ключевые слова: сопоставительное изучение, английские временные формы, категория настоящего времени, время действия, момент речи, вспомогательный глагол, основной глагол

Произведено сопоставительное изучение категории настоящего времени глагола в английском и таджикском языках. Грамматическая категория времени – это категория, которая выражает отношения между временем действия и моментом речи. Исходя из этого, в наших примерах показаны различные способы выражения английских временных форм в таджикском языке. И в английском, и в таджикском языках две разные формы используются для описания действий, которые относятся к настоящему простому времени. В аналитических формах английского языка употребляется вспомогательный глагол “*to be*”, тогда как в таджикском языке употребляется вспомогательный глагол “будан”. Разница между английским и таджикским языками

заклучаецца в том, что в английском языке вспомогательный глагол предшествует основному глаголу, а в таджикском языке данный глагол следует за глаголом-сказуемым.

Keywords: correlating study, English tense forms, Present Tense category, time of action, moment of speech, auxiliary verb, principal

The article under consideration dwells on the category of present tenses in English and Tajik languages. The grammatical category of tense of the verb is a category which expresses the relations between the time of the action and the moment of speech. We have shown different ways of how the English tense forms are expressed in the Tajik language in our examples.

In both English and Tajik, two different forms are used to describe the actions which belong to the present simple tense. We use the auxiliary verb to be in the analytical forms of the English language which literally means being. In the Tajik language the auxiliary verb будан is used which also has the meaning of being. The difference between the English and Tajik languages is that in the English language the auxiliary verb precedes the principal verb, but this is quite vice versa in the Tajik language.

Категорияи замони феъл муносибати вақти ичрои амалро нисбат ба лаҳзаи нутқ ифода мекунад. Ҳамаи ҳодисаҳо ва падидаҳои, ки моро фаро гирифтаанд, ҳамчун воқеияти объективона имконпазир мегарданд. Ҳамаи ин ҳодисаҳо ё падидаҳо бо яке аз се ченаки вақт, ки ҳозира, гузашта ва оянда мебошад, вобаста аст. Барои ифодаи ягон амал, мо имкон дорем, ки аз воситаҳои муайяни забонӣ (дар лаҳзаи гуфтор), аз ибора ва калимаҳои мушаххаси лексикӣ истифода барем. На танҳо муайян кардани амал дар ченаки муайяни вақт, балки изҳори он дар лаҳзаи нутқ бо истифодаи ченакҳои вақт амалӣ мегардад. Гӯянда метавонад амалу ҳолатро дар чараёни нутқ, ки замони ҳозира аст, баъд аз лаҳзаи гуфтор, яъне замони оянда ва пеш аз лаҳзаи нутқ, ки замони гузаштаре ифода менамояд, изҳор кунад. Ин се маънои забонӣ, ки як категорияи грамматикиро ташкил менамояд, бояд тавассути шаклҳои махсуси феъл сурат ёбад [4, с.117].

Аксарияти забоншиносон ақидаи мавҷудияти 16 замонро дар забони англисӣ дастгирӣ наменамоянд. Мо низ ба ақидаи имконияти ворид накардани ҳамаи ин 16 шакли феълӣ ба категорияи замон ҳамроҳ мешавем, зеро ҳам замони гузаштаи номуайян, ҳам замони ҳозираи мутлақ ва ҳам замони мутлақи давомдор амали дар замони гузашта ба интиҳо расидаро ифода менамояд. Шаклҳои *I shall write, I shall be writing, I shall have written* ва *I shall have been writing* ба амале далолат мекунанд, ки дар оянда рух медиҳанд ва ё худ шаклҳои *I write, I am writing* амалро мефаҳмонанд, ки ба замони ҳозира тааллуқ дорад. Ба ғайр аз ин, ҷуфтҳои намуди: *I have written, I have been writing, I had written, I had been writing* аз лиҳози замон аз ҳамдигар тамоман фарқ надоранд. Онҳо ба амале ишора мекунанд, ки дар гузашта рух додаанд.

Дар хусуси шаклҳои *I should write, I should be writing, I should have been writing* қайд кардан зарур аст, ки дар нишондоди нуктаи замон онҳо чойи худро надоранд, зеро аз нуктаи назари фалсафа се замон вучуд дорад: гузашта, ҳозира ва оянда. Аз ҳамин сабаб, шакли грамматикӣ калима бо феълҳои ёридихандаи *to be, to have, should* ва *would* – ро тамоман шаклҳои категориалии феъли забони англисӣ ҳисобидан мумкин нест.

Чунон ки Е.С. Трауготт менависад, “замони лингвистӣ на танҳо замон, балки ифодаи маъноӣ аз тарафи гӯянда буда, системаи мустақилро ташкил медиҳад, ки қисман бо замони аз тарафи физикон, файласуфон ва равоншиносон омӯхташаванда алоқаманд мебошад” [6, с.45].

Дар ин мақола мо тасмим гирифтём доир ба категорияи замони ҳозира дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тавбақуф намоем. Бо мисолҳо нишон медиҳем, ки замонҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо қадом роҳу воситаҳо ифода меёбанд. Бояд қайд кард, ки дарки замон аз тарафи фард ва роҳҳои ифодаи забони он бо се восита амалӣ мегардад:

1. Бо ёрии калимаҳо ё созмонҳо, ки замонро ифода мекунад. Масалан:

Баъди як соат ҳозир шав [8, с.125].

Ман ба хона пагоҳ ҳам рафта наметавонам [9, с.146].

I am leaving again for Port Elizabeth by car to – tomorrow at dawn [13, с.67].

Thus, they had often finished their breakfast.... by seven o'clock [12, с.119].

Дар мисоли якуми тоҷикӣ ибораи *баъди як соат*, дар мисоли дуюм зарфи *пагоҳ* ба замони оянда далолат мекунад. Дар ҳолати иваз намудани калимаи *пагоҳ* ба зарфи *ҳозир* феъл-хабар амалро ифода мекунад, ки ба замони ҳозира тааллуқ дорад.

Дар мисоли забони англисӣ феъл дар шакли замони ҳозираи давомдор истифода шудааст, аммо ба туфайли созмони *tomorrow at dawn* созмони мазкур на замони ҳозира, балки замони ояндаро ифода мекунад. Дар ҷумлаи дуюми забони англисӣ таркиби ҳолии *by seven o'clock* ба амали баанҷомрасида ишора намуда, ба замони гузашта тааллуқ доштани амалро ифода мекунад.

2. Мансубияти амал ба ин ё он замон тавассути контекст ифода ёфта метавонад. Дар ин мавридҳо сухан дар бораи муносибатҳои замони байни гурӯҳҳои предикативии таркиби ҷумла меравад. Масалан:

Одамон ба сари вай рафтанд, ки рӯ ба замин дароз кашида буду аз таҳти пайкари калонаш берун омада тир меистод [9, с.192].

I went into the cellar; all the barrels were gone, and of the bottles, a most surprising number had been drunk out and thrown away [14, с.171].

Дар мисоли забони тоҷикӣ замони амалҳои *дароз кашида буд* ва *тир меистод* нисбат ба амали *рафтанд* муайян карда мешавад, аммо дар мисоли забони англисӣ ба ҳамин минвол ҷумлаҳои дуюм ва сеюм дар асоси амале муайян карда мешаванд, ки дар ҷумлаи якум ифода гардидааст.

3. Дарки замони аз тарафи гӯянда иброзшаванда ва ифодаи он дар забон ба воситаи шаклҳои махсуси феъл ба амал меояд. Масалан:

Every market - girl comes up to me with bunches of flowers [15, с.11]. – *Дар бозор ҳар як духтари гулфурӯи ба назди ман бо дастагулҳо меояд* [7, с.13].

They went out into the still, shadowy cloister garden [15, с.8]. – *Онҳо ба сӯйи боғи соқиту нурсояи савмиа баромада рафтанд* [7, с.11].

Дар ҷуфти якуми мисолҳо оид ба нисбияти амал дар замони ҳозира шакли грамматикӣ калимаҳои *comes* ва *меояд* дарак медиҳанд. Дар ҷуфти дуюми ҷумлаҳо шакли грамматикӣ калимаҳои *went out* ва *баромада рафтанд* ба нисбияти амал дар замони гузашта далолат мекунад.

Дар ҳар се мавриди дар боло нишондодашуда дарк кардани замони феълӣ аз тарафи гӯянда дар лаҳзаи гуфтор рух медиҳад. Аз ҳамин сабаб, замони иҷроӣ амал нисбат ба лаҳзаи додашуда ҳисобида мешавад. Гӯянда амали содиршударо дарк кар-

да, онро бо воситаҳои мувофиқи забонӣ ифода карда метавонад. \bar{U} он амалеро метавонад нишон диҳад, ки бо лаҳзаи нутқ мувофиқат кунад. \bar{V} , инчунин дар бораи амале нақл карда метавонад, ки баъд аз лаҳзаи нутқ ба вукӯъ мепазирад. Амалҳои гузашта дар нуктаҳои гуногуни вақт дар гузашта, яъне то ба лаҳзаи нутқ рух медиҳанд. Аз ҳамин сабаб, шаклҳои грамматикӣ калимаҳои навъи *have (has) written, have (has) being writing, was writing, had written, had written va had been writing* – ро шаклҳои замони феъл шуморидан мумкин нест, зеро онҳо чунин амалҳоеро ифода мекунанд, ки дар нуктаҳои гуногуни замони то лаҳзаи нутқ ба амал омадаанд. Ҳамин тавр, шакли грамматикӣ калимаҳои навъи *shall/will be writing, shall/will have written, shall/will have been writing* ба тааллуқ доштани амал дар замони оянда ишора мекунанд. Ин шаклҳо инчунин на танҳо барои замон, балки барои дигар маъноҳои грамматикӣ хизмат мекунанд.

Аз суҳанони болоӣ чунин бармеояд, ки гӯянда дар лаҳзаи нутқ амалҳои баичрорасида, баичрорасидаистода ва дар оянда баичрорасанларо дарк карда, нутқи худро бо воситаҳои забонии мувофиқ ифода мекунанд. Аз ин сабаб, таърифи категорияи замон, ки профессор О.С. Аҳманова пешниҳод намудааст, комилан дуруст мебошад: «Категорияи грамматикӣ феъл амалро бо лаҳзаи нутқ нисбат медиҳад. Лаҳзаи нутқ ба сифати нуктаи вақт барои ҷудо кардани се замони грамматикӣ: гузашта – то лаҳзаи нутқ, оянда – баъд аз лаҳзаи нутқ, ҳозира – бо дарбаргирии лаҳзаи нутқ фаҳмида мешавад» [1, с.87-88].

Аз нуктаи назари он, ки дарки замон дар лаҳзаи нутқ ба амал меояд, оид ба амал омадани замони нисбӣ набояд суҳан кард, ки он ба таърифи категорияи замон, ки як зумра забоншиносон баён кардаанд, мувофиқат намекунад. Онҳо навиштаанд: «Категорияи грамматикӣ замон (tense) - муносибати амал ба лаҳзаи нутқ буда, дар навбати аввал лаҳзаи шартӣ нутқро фаро мегирад» [3, с.52]. Чунон ки дида мешавад, И.П.Иванова на аз нисбияти амал ба лаҳзаи гуфтор, балки оид ба нисбияти амал ба лаҳзаи иҷрои амал суҳан мекунанд. Бинобар ин, \bar{u} нуктаи иҷрои амалро дар замони гузашта ва аз маркази замони дар замони оянда дармеёбад.

Бо ин ақида наметавон розӣ шуд, зеро ҳар як нуктаи замони бо лаҳзаи нутқ муайян карда мешавад, ки гӯянда метавонад оид ба ҳамагуна амали дар ягон нуктаи гуногуни замони гузашта баамалномада на дар ягон нуктаи вақт дар гузашта ё оянда, балки маҳз дар лаҳзаи нутқ хотиррасон шавад. Аз ин бармеояд, ки тамоюли ҷудо кардани шаклҳои замони махсус вучуд надорад, ки ба ягон маркази замони дар гузашта ё оянда алоқа дошта бошад. Ҳамин тавр, шаклҳои замони пеш аз гузашта, замони ҳикоягии гузашта, замони гузаштаи нақлӣ дар забони тоҷикӣ шаклҳои замони нестанд ва дар ин маврид роҷеъ ба замони эҳтимолӣ ҳоҷати суҳан кардан намемонад. Нисбат ба шаклҳои мутлақ, мутлақи давомдор ва давомдори феъли забони англисӣ низ ҳамин гуна ақидаро иброз намудан мумкин аст. Чунон ки дар боло қайд гардид, онҳо ба категорияи замони забони англисӣ дохил нашуда, балки дигар категорияҳои грамматикӣ феълро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар пайравии профессор А.И. Смирнитский дар системаи феъли забони англисӣ се замон ва дар забони тоҷикӣ бошад мутобиқи ақидаи профессор К.Усмонов ду замонро ҷудо мекунанд [4, с.76].

Дар забони англисӣ амали ба замони ҳозира тааллуқдошта бо ду восита ифода меёбад: воситаи яқум – ин шакли аслии феъл барои ҳамаи шахсу шумораҳо ба истиснои шахси сеюми шумораи танҳо мебошад. Ба шахси сеюми шумораи танҳо морфе-

маи – (е) s илова мегардад, аммо дар дигар шахсу шумораҳо феъл бидуни ягон пасванд истифода мегардад. Масалан:

I think we are like many (12, c.22).

Is there any particular thing you want to see over here? [12, c.28]

He lives one wing of it [15, c.209]. Simply because we know, it's no earth'y [15, c.24].

They work like cart – horses... [15, c.256]

Ҳамаи ин шаклҳои грамматикӣ калимаҳо дар грамматикаи забони англисӣ тахти мафҳуми умумии замони ҳозираи номуайян (The Present Indefinite Tense) муттаҳид мегарданд. Метавон замони ҳозираи ғайридавомдор (The Present Non-continuous tense) номидани онҳоро бамаврид ҳисобид, чунки замони мазкур се намуд амалро ифода мекунад:

1. Амале, ки бо лаҳзаи нутқ мувофиқат мекунад, аммо он давомдор нест. Масалан:

I give you a golden guinea (танга ба арзиши 21 шиллинг) for a noggin [14, c.21]. – Ман ба ту ба ивази як кружкача ром як гинейи тилло медиҳам [10, c.21].

Маънои мазкури ин шакли феълӣ чунон ки аз тарҷума бармеояд, ба забони тоҷикӣ бо шакли грамматикӣ калима *медиҳам* ифода карда мешавад, ки аз решаи замони ҳозираи феъли мустақилмаъно, префикси – *ме* ва пасванди шахсии –*ам* таркиб ёфтааст.

2. Он барои ифодаи амале хизмат мекунад, ки одатан дар замони ҳозира тақрор мешавад. Масалан:

I never waste good money of mine [14, c.23]. – Ман молу чизи ҷамъкардаамро аз даст намедиҳам [11, c.22].

Чунон ки аз тарҷума бармеояд, дар ин ҳолат ҳам шакли грамматикӣ калимаи мазкур бо префикси – *ме* ва решаи замони ҳозираи феъли забони тоҷикӣ ифода карда мешавад.

3. Ин шакли феълӣ барои ифодаи далел ва ҳодисаҳои ба ҳамагон маълум низ хизмат мекунад (universal truth). Масалан:

The earth moves round the sun. – Замин дар гирди офтоб давр мезанад.

Дар ин маъно низ The Present Non-Continuous Tense ба шакли грамматикӣ калимаи ғайридавомдори тоҷикӣ муодил мебошад.

Ба ғайр аз ин, шакли мазкури замони забони англисӣ барои ифодаи як зумра амалҳои дар гузашта баиҷорасида хизмат мекунад. Дар пайравии дигар англисшиносон В.В.Гуревич дар чунин вазъият истифода намудани ин замони «Ҳозираи таърихӣ» (Historical Present) меномад. Мувофиқи ақидаи ӯ вазифаи ишорашудаи ин замон дар тасвири як зумра амалҳои гузаштаи паиҳам иҷрошаванда хос аст. Ӯ барои исботи ақидаи худ мисоли зеринро меорад:

Suddenly John comes in and says [11, c.57].

Дар мисоли мазкур ба ҷойи *came and said* ва *comes and says* истифода гардидааст. Бар иловаи ин, чунон ки В.В.Гуревич қайд мекунад: «контекстҳои вучуд доранд, ки дар онҳо шакли замони ҳозира умуман амалро ба ягон нақшаи конкретӣ нисбат намедиҳад. Ин одатан бо мавҷудияти маъноҳои модалӣ ниҳонӣ вобаста мебошад» [2, c.48]. Масалан:

Do you speak French? (= can't you speak).

I tell you it's true! (= wish to tell you).

I give you a warning! (= I want this to be a warning to you).

Why don't you tell me the truth? (why don't you want to tell me?) [2, c.31].

Шакли грамматикии калимаи тоҷикии намуди *ме + решаи феъл + пасванди шахсӣ* инчунин метавонад пайдарҳамии амалхоро дар замони гузашта ифода намояд.

Мисол: *Дина соати панҷ ман дар хона менишастам. Ногаҳон дар кушода мешавад ва ба хона ҷавони бист-бисту панҷсолаи баландқомат медарояд. Ў ба ман салом медиҳаду изҳори муҳаббат нисбат ба духтари ҳабдаҳсолаи ман мекунад* [8, с.53].

Дар мисолҳои аз тарафи В.В.Гуревич овардашуда низ шаклҳои феълии *speak, tell* ва *want* ба забони тоҷикӣ бо шакли грамматикии калимаи дар боло нишондодашудаи забони тоҷикӣ тарҷума мегарданд [2, с.50].

Дар ҳамаи сарчашмаҳои забони тоҷикӣ шакли грамматикии калимаи мазкур шакли замони ҳозира-оянда номида мешавад, ки К.Усмонов ба ин фикр розӣ нест. Ў инро бо он асоснок мекунад, ки дар як шакли грамматикии калима ду маъно ба ҳам зидди замонҳои ҳозира ва оянда якҷоя истифода шуда наметавонанд [4, с.85]. Аз ин лиҳоз, *ӯ* ин шакли грамматикии калимаро замони ҳозираи ғайридавомдор меномад, ки бо ақидаи мазкур метавон розӣ шуд. Бинобар ин, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки The Present Non-Continuous Tense-и забони англисӣ ба замони ҳозираи ғайридавомдори забони тоҷикӣ мувофиқ меояд.

Воситаи дуҷуми ифодаи амал, ки ба замони ҳозира тааллуқ дорад, дар забони англисӣ аз шаклҳои тасрифии феъли *to be (am, is are) + решаи феъл + морфемаи -ing* иборат мебошад. Чунин шаклҳои грамматикии калимаҳоро дар грамматикаи забони англисӣ The Present Continuous Tense меноманд. Шакли замони мазкур барои ифодаи намудҳои зерини амалҳо хизмат мекунад:

1. Амале, ки дар лаҳзаи додасуда дар ҷараён мебошад, яъне дар лаҳзаи нутқ. Масалан:

Oh, I'm talking nonsense! [15, с.149] – *Ҳо, ман чӣ гапҳои бемаънӣ гуфта истодаам* [7, с.147].

2. Баъзан The Present Continuous Tense барои ифодаи амале хизмат мекунад, ки дар оянда наздик рух медиҳад ва он пешакӣ ба нақша гирифта шуда буд. Масалан:

I am going away on Tuesday [15, с.30]. – *Ман рӯзи сешанбе аз ин ҷо рафта истодаам* [7, с.31].

Ин ду маъноҳои грамматикии The Present Continuous Tense чунон ки аз тарҷумаҳои боло бармеояд, ба забони тоҷикӣ бо ёрии шаклҳои сифати феълии каблияти феъли мустақилмаъно ва феъли ёридиҳандаи *истодан* дар ҳамон шакли сифати феълӣ бо пасвандҳои шахсӣ ифода мегардад (*гуфта истодаам, рафта истодаам*).

Шакли замони мазкур дар сарчашмаҳои грамматикаи забони тоҷикӣ бо ду истилоҳ ифода карда мешаванд: замони ҳозираи давомдор ва замони ҳозираи муайян.

Ба ғайр аз ин вазифа М.А.Ганшина ва Н.М.Василевская боз як вазифаи ин шакли феълиро нишон медиҳанд: «Замони ҳозираи намуди давомдор барои ифодаи амалҳои истифода мешавад, ки ҳамеша субъектро тавсиф мекунад. Дар ин вазифа он обуранги эмотсионалӣ мегирад» [5, с.159]:

"That's what you are always saying," (Gordon).

"He is always thinking about other people." (Maxwell) [5, с.160].

Дар ин вазифа шакли феълии мазкури забони англисӣ ба забони тоҷикӣ шакли масдари феъли мустақилмаъно якҷоягӣ бо феъли муайянкунандаи *гирифтани* дар шакли тасрифӣ ва бо префикси *ме-* ифода мекунад, яъне *I am always saying* ва *he is*

always thinking мутаносибан ба забони тоҷикӣ *доим гуфтан мегиред, доим фикр кардан мегирад* тарҷума мегардад.

Хамин тавр, дар забони англисӣ феъл се замон дорад, ки онҳо фарогири шаш шакл мебошанд. Тафовути байни се чуфт шаклҳои замони дар гуногунии тарикати иҷрои амал аст. Шаклҳои дорой морфемаи *-ing* - ба амали давомдор, вале шаклҳои *-ing* - надошта ба амали ғайридавомдор далолат менамояд.

Дар забони тоҷикӣ бошад, ду замони феъли бояд чудо карда шавад: Замони ҳозираи худуди номуайян ва замони ҳозираи худуди давомдор.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ барои ифодаи амале, ки ба замони ҳозира тааллуқ дорад, ду шакли гуногун истифода мегардад. Ин аз он дарак медихад, ки дар доираи категорияҳои грамматикӣ феъл дар байни забонҳои муқоисашаванда қариб монандии пурра ба назар мерасад, зеро барои ин мақсад ноил гардидан як шакли синтетикӣ (*give*) ва як шакли аналитикӣ (*am talking*) хизмат мекунанд. Тафовути байни забонҳо дар он аст, ки шакли синтетикӣ забони англисӣ қариб, ки морфемаҳои флективӣ надорад. Дар забони тоҷикӣ як пешванди шаклсозӣ (ме-) ва пасвандҳои (*- ӯ, - ад, - ем, - ед, - анд*) истифода мешаванд. Ба ғайр аз ин, дар таркиби шаклҳои аналитикӣ забони англисӣ феъли ёридохандаи *to be* истифода мегардад, ки маънои аслии он *будан* мебошад. Дар забони тоҷикӣ бошад феъли ёридохандаи *истодан* истифода мешавад, ки маънои асосии он *қарор доштан* аст. Тафовути дигар дар он аст, ки дар таркиби шакли аналитикӣ дар забони англисӣ аввал феъли ёридоханда меистад ва пас феъли мустақилмаъно, аммо дар забони тоҷикӣ ин ҳолат тамоман ранги баръакс мегирад.

Пайнавишт

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М.: Советская энциклопедия, /О.С. Ахманова, 1966. -607с.
2. Гуревич В.В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского языка / В.В. Гуревич. -М.: Наука 2003. – 168 с.
3. Иванова И. П. Система видов-временных форм глагола// в книге И.П. Ивановой, В.В. Бурлаковой. «Теоретическая грамматика современного английского языка». -М.: Высшая школа, 1981. -348 с.
4. Усмонов К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ. / К.У. Усмонов Душанбе-Хуҷанд: Нури маърифат, 2010. -236с.
5. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. Ninth edition revised. Higher School Publishing House, / M.A.Ganshina, N.M. Vasilevskaya 1964. -540с.
6. Traugott E.C. New English Grammar, Logical and Historical. Part I, / E.C. Traugott Oxford, 1892. -318с.

Рӯяхати адабиёти бадеӣ

7. Войнич Э.Л. Ғӯрмагас.-Душанбе: Маориф, 1982. -320с.
8. Фирӯз Б. Агар вай мард мебуд.-Душанбе: Адиб, 1987. -384с.
9. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.П.-Душанбе: Адиб, 1988. -466с.
10. Стивенсон Роберт Луиз. Ҷазираи ҷавоҳирот.-Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1952. -260с.
11. Улугзода С. Пири ҳақимони машиқзамин.-Душанбе: Маориф, 1980. -18с.
12. Dickens Ch. M., Martin Chuzzlewit, M.: Foreign languages publishing house, 1951. -256с.
13. Harragd H. King Solomon's mines-M.: Foreign languages publishing house, 1972. -224с.

14. Stevenson R.L. *Treasure Ireland. Thidr edition*, M.: Foreign Languages Publishing House, 1963. -280c.
15. Voynich E.L. *The Gadfly*, M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. -332c.

Reference Literature:

1. Akhmanova O.S. *Linguistic Terminology Dictionary* M.: Soviet Encyclopedia, /O.S. Akhmanova,- 1966. – 607 pp.
2. Gurevich V.V. *The Theoretical Grammar of the English Language. Comparative Typology of the English Language-* /V.V. Gurevich M.: Sceince 2003. – 168 pp.
3. Ivanova I. P. *The System of Aspectual-Temporal Verb Forms. In the book: /I.P. Ivanova, V.V. Burlakova. Theoretical Grammar of Modern English, - M.: Higher School, 1981. - 348 pp.*
4. Usmonov K.U. *The Theory of English Grammar /K.U. Usmonov. – Dushanbe,-Khujand: The Light of Enlightenment, 2010. – 236 pp.*
5. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. *English Grammar. Ninth` edition, revised. Higher School Publishing House, / M.A.Ganshina, N.M. Vasilevskaya 1964. -540 pp.*
6. Traugott E.C. *New English Grammar, Logical and Historical. Part I, / E.C. Traugott Oxford, 1892. -318 pp.*
7. Voynich E.L. *The Gadfly, - Dushanbe: Enlightenment, 1982. -320 pp.*
8. Firuz B. *If he Were a Man.., - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. -384 pp.*
9. Jalil R. *Favorite Novels, II p. Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 466 pp.*
10. Stevenson R.L. *Treasure Ireland. - Stalinabad: State Publishing-House of Tajikistan 1952. - 260 pp.*
11. Ulugzoda C. *Aged Sages. - Dushanbe: Enlightenment, 1980. -18 pp.*
12. Dickens Ch. M. *Martin Chuzzlewit.-M.: Foreign languages publishing-house, 1951. -256 pp.*
13. Harragd H. *King Solomon`s Mines, M.: Foreign languages publishing-house, 1972. -224 pp.*
14. Stevenson R.L. *Treasure Iseland. The third edition, - M.: Foreign Languages Publishing-House, 1963. -280 pp.*
15. Voynich E.L. *The Gadfly, - M.: Foreign Languages Publishing House, 1954. -332 pp.*

УДК 80/81
ББК 81.2

**МНОГООБРАЗИЕ ТИПОВ ОТНОШЕНИЙ
ЛЕКСИКИ МЕЖДУ КОМПОНЕНТАМИ
ЕДИНИЦ СТРУКТУРЫ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО КОНТЕКСТА**

Джумаева Манзура Мамадовна,
аспирант кафедры развития устной и
письменной речи ГОУ «ХГУ им. акад. Б.
Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**ГУНОГУНШАКЛИИ НАМУДҶОИ
МУНОСИБАТИ ЛЕКСИКА БАЙНИ
ЇУЗЪҶОИ ВОҶИДҶОИ СОҶТОРИ
КОНТЕКСТИ БАДЕӢ**

Їумаева Манзура Мамадовна,
аспиранти кафедраи инкишофи нутқи
шифоӶӣ ва хаттии забони русии МДТ
«ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**VARIETY OF THE TYPES OF LEXICAL
RELATIONSHIPS BETWEEN THE
COMPONENTS OF STRUCTURAL
UNITS IN BELLES-LETTRE TEXT**

Jumaeva Manzura Mamadovna, post-
graduate student of the department of the
development of oral and written speech
under the SEI "KhSU named after acad.
B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: manzurka_8710@mail.ru

Ключевые слова: эмфаза, взаимодействие единиц, лексико-грамматические оппозиции, контекст, существенная динамизация, грани соответствующих проблем, глубинная структура рубаи

Впервые в многоаспектном плане исследованы сложные и многоуровневые проблемы, а также узловые теоретические вопросы соотношения единиц лингвокультурологических контекстов поэзии и их специфики при лингвистическом конструировании экспрессивно-глубинных и поверхностных структур художественного контекста. В реальной действительности строй языка обнаруживается только в тех или иных формах его употребления, в силу которых производится отбор, неодинаковый для разных условий языкового общения. Так создаются понятия разных стилей языка. Изложенный материал и его обобщение смогут оказать своеобразную практическую помощь при изучении специфики стилистики художественного контекста на практических и лекционных занятиях в вузовской аудитории.

Калидвожа: таъкид, тамоси мутақобилаи воҳидҳо, тазодди лексика-грамматикӣ, матн, пӯёии назаррас, паҳлӯҳои масоили дахлдор, сохтори амики рубоӣ

Бори аввал паҳлӯҳои мухталифи масъалаҳои мураккаб ва бисёрзина, ҳамчунин масоили меҳвари назари таносуби воҳидҳои лингво-фарҳангии матнҳои манзум ва вижагиҳои онҳо ҳангоми тарҳрезии лингвистии сохторҳои экспрессивии амиқ ва сатҳии матни бадеӣ таҳқиқ шудааст. Дар воқеият сохтори забон танҳо дар ин ё он шаклҳои истифодаи он, ки ба сабаби онҳо интиҳоби барои шароитҳои мухталифи муоширати забонӣ нобаробар сурат мегирад, зоҳир мегардад. Бо ҳамин роҳ мафҳумҳои услубҳои мухталифи забон ба вуҷуд меоянд. Маводи мақола ва ҷамъбасти он метавонад

дар омӯзиши хусусиятҳои услуби матни бадеӣ дар дарсҳои амалӣ ва назариявии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ёриш ба худ хос расонад.

Keywords: *emphasis, mutual contact of units, lexical-grammatical oppositions, context, substantial dynamization, phases of corresponding problems, profound structure of rubai*

For the first time complicated and multileveled problems are studied in polyaspectual plane appertaining to the key theoretical issues of correlation between the units of linguoculturological contexts of poetry and their specificity under linguistic construing of expressively profound surface structures of a belles-lettres text. In genuine reality language structure is revealed only in these or those forms of its usage due to which selection is made being not one and the same for different situations of communication through language. Thus, concepts of diverse styles of language are created. The expounded material and its generalization can render a peculiar practical help when studying a specificity of a belles-lettre text stylistics in classes, both at lectures and seminars. Preserving deeply valuable linguo-specific cultural information belles-lettre language lays down a rich complex of knowledge each person ought to possess.

В сфере художественных произведений особо своеобразно сосуществуют образцы лексики, функционирующие и в глубинных, и в поверхностных структурах их конструкций, представляющих их лингвоспецифические основы в схеме выражения, определения, спецификации и установления характеристик лексических единиц их общей контекстуальной системы, инстанцией в строении подчиненных друг другу лексических знаков пространства ХК, имеющих особо важные специфики в констатации фактов их контекста:

**Глубинные структуры, создающие
эмфазу единиц контекста:**

Тоска мою душу сосет.
Только полная чарка
Хайяма спасет!

**Поверхностные структуры, не создающие
эмфазы единиц контекста:**

Бросил пить я.
Всяк дает мне советы,
лекарства несет. Омар Хайям (5)

При подобном способе представления и изучения специфики лексики художественного контекста эффективным предметом исследования становится анализ и смысловая оценка элементов грамматики и форм слов, служащих фундаментом при установлении лексико-грамматических связей между единицами контекста.

При конструктивном решении проблемы информационного взаимодействия единиц глубинных и поверхностных структур ХП, их своеобразная контекстуальная прикладная лингвокультура, как в плане теоретического обобщения принципов моделирования поэтизированных художественно-образных моделей, так и в плане практического использования этих принципов в анализе и формировании контекстуальных художественных систем (с целью совершенствования форм их лингвокультурологической оценки и её представления), имеет принципиальное значение. При этом характерные признаки лексики подсистем ХП с особой лексико-грамматической направленностью определяют специфику и глубинных, и поверхностных структур, образующих многокомпонентную систему конструкций, обладающих различными структурными признаками (с развивающейся системой, способной формировать всё новые и новые модели):

*Для тех, кто к совершенству путь прошёл, А знание, что невежда приобрел,
Неведение знанием бывает В невежестве его изобличает.
(Руми) [3, с. 89].*

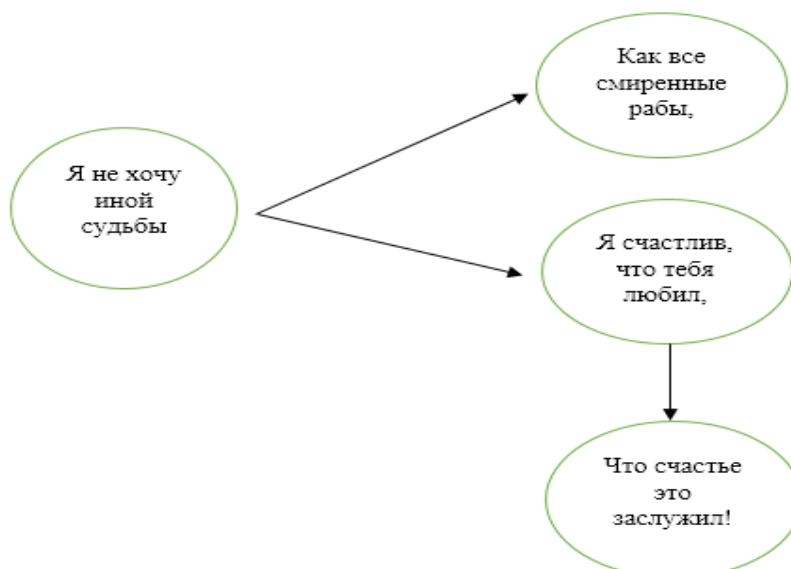
Подобная смысловая компрессия лексических единиц развивает эстетическое чувство, формируя воображение и языковую культуру, основу оценочных категорий ХК (художественного контекста) в пространстве формирования схем контекстуальных знаков, учитывающих трансреальное многообразие отношений единиц их конструкций на основе принципа признания многообразия структуры грамматических категорий, оппозиций их типов, обеспечивающих реальное формирование отношений, существующих в данных моделях и объединениях компонентов контекста:

*Жизнь наша коротка, но в краткое мгновенье
Впадают люди все в такое заблужденье,
Что, перейдя предел, за жизни этой грань,
Они его несут как горестную дань,
И возместить его не может искупленье! ... Омар Хайём [5, с. 184].*

Анализ языкового представления специфики подобных моделей контекста, метафорически образного представления единиц их знаков, их особого контекста – одна из самых сложных лингвоспецифических проблем, до сего времени открывающая исследователям новые, своеобразные просторы неизученных ступеней и специфик их формирования. Персидская поэзия своим своеобразным лиризмом, глубоким философским смыслом, особо красочной картиной представления поэтических замыслов автора в течение многих веков заслуженно привлекает глубокое внимание, и потому предлагаем читателям войти в безгранично-неповторимый мир грустной, но вечно привлекательной поэзии старейшины восточной мудрости. Концепции поэтических творений Омара Хайяма отличаются динамичностью – они в течение многих веков существуют в развитии их оценок, поскольку решение одних проблем творческого устремления приводило поэта к постановке и решению других, уже новых творений, имеющих качественно-философский характер, создающих взаимодействие значений форм их поэтических знаков:

*Прости меня, Аллах, когда в порыве чувства
Кощунственно к Тебе я речи посылал,
Когда я проклинал свой дар, своё искусство
И смерти от Тебя я, неразумный, ждал!... Хайём. (5)*

Анализ и трактовка отношения и представления времени – самая сложная лингво-философская проблема поэтики Хайяма, последовательно открывающая исследователю новые грани неизученного, направляя внимание его и читателя на путь поиска специфики самовыражения поэта, особо осмысленной интонации, необходимой для восприятия тонкой смысловой и лексической архитектоники основ единиц художественного произведения и оценки их единств, обладающих высокой ритмикой и эмоциональностью. Ритмика экспрессивного представления лексики придает торжественность контексту и величие изображаемой картине, совокупности их лексических инструментариев, дающих высокую производительность и обеспечивающих интенсивную динамику лексике системы их формирования

Все эти восторженные художественно-образные, глубоко связанные воедино в смысловом отношении слова и их сочетания создают впечатление простоты изображения, однако это та самая сложная «простота», которой так сложно добиться в поиске истины, к которой должен стремиться каждый художник, стремящийся оказать на читателя глубокое эмоциональное и эстетическое воздействие. Ритм и лексика стиха передают торжественность и величие изображения, воссозданного художником, особую архитектуру слов и конструкций стиха.

Различия между конструкциями связаны с семантической вариативностью различных единиц контекста, а также знаков глагольных конструкций: «**Как все смиренные рабы,**», «**тебя любил**» и «**счастье это заслужил**»; они дифференцированы по значениям: в конструкциях наблюдаются различия, значимые для всей системы в целом (семантика данных конструкций и их функциональная представленность, особый подход к выбору арсеналов описания). Лингвоспецифической особенностью инструментального (компонентного) подхода к анализу является при этом его принципиальная ориентация на использование не традиционных, а художественно-образных способов описания (словарных единиц, их единств). Подобная контекстуальная потребность в представлении единиц контекста предполагает создание дополнительных «программных» средств более высокого художественно-образного уровня. Так, в стихах Омара Хайяма, помимо поэтических традиций представления художественных образов, заложена еще цель обеспечения образного восприятия читателем единиц словесного мира контекста. Так, в следующем рубаи -

*Даже самые светлые в мире умы
Не смогли разогнать окружающей тьмы.
Рассказали нам несколько сказочек на ночь -
И отправились, мудрые, спать, как и мы [2, с. 21].*

Каждая часть рубаи представляет собой яркий пример описания колорита реликтовых единиц контекста, отличающегося поэтической содержательностью и глубиной способа подбора семантики лингвоспецифических средств представления обширного

художественно-образного материала. Другой спецификой иерархической организации инструментариев рубаи является принципиальная ориентация на использование нетрадиционных форм описания словаря (рубаи) и грамматики, что позволяет включить в контекст представления мысли своеобразные концепции описания, формирующие глубинные просторы ХК.

Каждая из формирующихся смысловых платформ моделей включает особый многокомпонентный комплекс информации, оценочных суждений автора, его собственное видение и оценку явлений:

*Этот мир – эти горы, долины, моря –
Как волшебный фонарь. Словно лампа – заря.
Жизнь твоя – на стекло нанесенный рисунок,
Неподвижно застывший внутри фонаря. (Омар Хайям)[1, с. 42].*

В данных рубаи отражены образные символические представления мира: гор, долин, морей и художественно-оформленное сравнение номинализаций значений и их качеств, а существительные их контекста обозначают предметы, являющиеся обладателями этого качества (фонарь, стекло, рисунок), представляя собой художественно – образное лексико-грамматическое средство сравнения. Специфическую разновидность этих определительных сравнительных моделей (Жизнь твоя – на стекло нанесенный рисунок, // Неподвижно, застывший внутри фонаря) данного класса представляют сочетания существительных с определительными причастиями (нанесенный, застывший). Кажется, что в указанных моделях наблюдаются нарушения семантической комбинации между единицами (причастием, обозначающим законченное действие, и существительным, обозначающим предмет, не входящий в ряд предметов, охватываемых этим действием). Однако художественная и контекстуальная «взаимоувязка» единиц и баз их данных, а также образующие их совокупность знаки контекстовой и словарной стихии, способные к пополнению смысла контекста, создают условия для формирования разнообразных моделей и способов их информатизаций, предполагающих образование систем единиц различного класса, способных представить новые информационные знания. Основным отличием и показателем реального смыслового и художественно-образного качества единиц данного рубаи при этом является координата объема информации и представления высокохудожественных языковых средств, раздвигающих смысловые горизонты единиц моделей, границы словаря рубаи, позволяющие «почувствовать» естественную связь их единиц, ибо носитель современного таджикского литературного языка искренне воспринимает, что каждый словесный знак рубаи – явление исключительно уместное в этой словарной стихии, и они так неожиданно «высвечиваются» в окружении иллюстрирующих это представление материалов их словаря. Даже при поэтическом переводе рубаи на русский язык «устанавливается» проницаемость их языковых уровней при взаимодействии таджикской (исконной) и русской (переводной) реальностей, формируя консистенцию (степень плотности смыслового консонанса (благозвучия сочетания)).

Установив особенности определенной системы формирования, а также эффективные способы детализации и описания смысловых рубежей единиц ХК, осуществляя строго дифференцированный анализ их конструкций с определительно – оценочной семантикой, мы получили возможность выделить и охарактеризовать сложную внутреннюю, глубинную структуру и поверхностную систему описания специфики моделей данных

классов. Каждый структурный тип моделей исследуемых классов, наряду с общесистемными закономерностями образования, обнаруживает и специфические особенности как в плане выражения субъекта или объекта ХК, так и в отношении использования лингвистических средств описания, порою взаимоисключающие подходы к установлению специфики грамматических статусов синтаксических единиц, включающих в свой состав и множество дополнительных, изъяснительных оборотов. Поэтому по структурным характеристикам конструкций Руми способы **детализации и описания специфик особо важных моделей ХК классифицируются на лингвоспецифические группы моделей с глубинными и поверхностными структурами:**

Класс «а» -

*Подарит любовь, удивленье, восторг и
томленье,*

Душа пробудится, а разум, сдаваясь, уснет.

Класс «б» -

О, пусть же в Табриз, где навеки

оставлено сердце,

Слова о любви поскорей ветерок донесет!

Дж. Руми

В примерах газелей (классов «а» и «б») просматриваются лексико-семантические различия, значимые для формирования их структурно-смысловой системы. В целом между двумя своеобразно представленными функционально-семантическими классами моделей с глубинными структурами (класс «а»), характерной особенностью которых становится последовательное перечисление дополнительных **объектных** оценок, свидетельств, лексически особо взаимно соразмерных, с пропорционально расположенными гармоничными словесными единицами, комментирующими **обстоятельно-детальные** сведения о силе «любви», и моделями класса «б», грамматический статус единиц которых включает в свой состав не входящую в существо, в глубину создаваемого образа наружную поверхностную линию характеристик описываемых объектов, (ограничивающихся лишь приблизительной оценкой объекта, довольствуясь поверхностным описанием специфики единиц, программно создаваемых моделей,) существуют обобщения и специфические способы синтезирования грамматического материала (осмысление последовательности вербальных единиц в потоке оценок, позволяющих и сегментирование их единиц), существуют особые структурно различные, разнохарактерные обобщения, не гарантирующие единство, общность специфик их выражения в различных координатах контекста их формирования.

Глубинная смысловая структура единиц ХП как стилистическая платформа, в целях создания образности, усиливающей выразительность компонентов контекста ХК, создающая возможность для представления слов в наиболее поэтизированных значениях и высокохудожественных сочетаниях, отражающая разнообразные их связи с другими словами, формирующая основные синтаксические модели, создает экспрессивно-стилистические платформы для выбора соответствующей материальной базы словаря художественного произведения, построенного на смысловом столкновении слов различных значений, характеризующихся образностью, художественно – экспрессивной логичностью, последовательностью единиц, стройностью семантики знаков лексического их ряда, а также обеспечивающих конфигурации лексики, их внешние и внутренние взаимные смысловые расположения в контексте ХП.

Многоаспектный характер изучения эффективных способов детализации характеристик единиц и описания максимально глубинных и поверхностных структур художественного контекста рубайята таджикской лингвокультуры обусловлен огромной социаль-

ной значимостью теоретических вопросов культуры поэтической речи и представления её лингвокультуры, а также богатой возможности единиц её лексики в передаче возвышенных чувств и их эмоционально-экспрессивных и логических назначений в художественной литературе.

Глубинной структуре ХК характерны и осложненные синтаксические конструкции, преобладание специфики подчинения над сочинением, контекстуальная связанность единиц образных конструкций. В них представлены сложные смысловые модели экспрессивно-художественного характера, дающие высокую художественно-образную информацию, вводные слова и их конструкции, отступления, добавления, объединения спектра смыслов единиц в их художественно – специфических моделях. В них повышенная экспрессивность создается использованием множества конфигураций модальных, лексических знаков, наречий, глагольных конструкций, частиц и междометий, повторов единиц особого семантического порядка. Принцип комплексности представления единиц, идейных контуров или основ контекстов экспрессии в ГС (глубинной структуре) ХП означает объединение в единицах контекста широкого массива лексико-грамматического материала: синтаксического, морфологического, функционально-контекстуального, особого спектра, обеспечивающего глубинные каноны градуирования лексических систем контекстуальных пространств ХП. Подобное объединение согласуется в ГС (в их глубинной структуре) с потребностями их контекстуальных канонических экспрессии в ХК. В процессе формирования контекста ХК, наряду с операциями комбинирования лексики и иных разнородных знаков и их качеств, формирующих их элементы, обогащающих и конкретизирующих схему смысловой программы представления поэтических сентенций, процессов их структурной характеристики, могут служить основанием и для подбора других элементов, рассмотрения и оценки специфики процесса морфологического варьирования словесных единиц контекста, определяющих специфику синтаксической основы и формирования их контекстуального места и функции их единиц в структуре контекста. В процессе их объединения особую значимость обретают и конфигурации единиц контекста их формирования (внешнее очертание, а также взаимное расположение единиц их частных секторов, знаковая система), что служит исходным фактором в итоговом контроле над формированием единиц и положений теории их знаковой системы. В своей основе эти процессы и системы инструментариев формирования их знаков образуют исходный фактор и итоговый контроль, своей основой выполняя синтактико-контекстуальную и коммуникативную функции в объединении их словаря. Участие данных знаков в процессе формирования единиц контекста ХК, содержащих и развивающих внутреннюю логику формирования их контекста, существенно различаются по своей идейной направленности, по теории и методологии языкознания, и по своей сути являются оригинальным теоретическим исходным фактором, устанавливающим итоговое положение своеобразных единиц ХК, подчиненных канонам исторического языкознания. Эти процессы, становясь оригинальной теоретической закономерностью и базой, развивая и обосновывая специфику канонических текстообразования на особо значимых исходных постулатах, их воззрений на природу лингвокультуры контекстов ХК таджикского языка, становятся особо своеобразной закономерностью экспрессивной, эмоциональной конфигурацией лексических единиц моделей ХП. Взаимное расположение их ингредиентов, их знаковые системы, внутренне непротиворечивые языковые знаки, формируя внутренне особо цельную контекстуально-

системную теорию в процессе текстообразования единиц контекста ХП, строя внутреннюю конфигурацию и внешнее очертание единиц, а также взаимное расположение их частей, создавая цельную систему языка контекста ХК, представляют особо своеобразный системный порядок взаимоотношения единиц различных художественно-образных констант. Постоянные и изменяющиеся лексико-грамматические величины смысла единиц, их контекстов в ряду изменяющихся компонентов, устанавливая конструктивные свойства контекстуального материала, создают функциональную знаковую систему контекстуальной лексики, формируя цельную линию действия единиц ХК и цельную теорию лингвистики структурных единиц, отвечая контекстуальному требованию лингвокультуры различных временных пространств и удовлетворяя лингводидактические запросы языковой культуры конкретных временных пространств.

Каноны формирования ГС (глубинных структур ХК) на синтаксической основе предоставляют возможность более развернуто реализовать неразрывную взаимосвязь их лексических элементов и представить языковые процессы образования различных классов и их категорий в единой системе ХК и объединить в их конструкциях знаки отражения и смысловую характеристику изучаемых форм и явлений, а также представить лингвистические факторы, важные для формирования содержательной ткани ХК.

Известно, что лингвистика художественной литературы, независимо от своих атрибутивных и субстантивных сочетаний, функционально–семантических построений, предоставляет интересный материал и для исследования специфики информативных баз художественно-литературных произведений. По этой причине необходимо рассмотреть самые разнообразные случаи и некоторые закономерности существования эффективных способов детализации и описания лексических ресурсов максимально глубинных и поверхностных структур художественного текста, когда в поэтических контекстах выявляется и отражение в «проницаемости» специфики языковых уровней контекстуальных единиц при взаимодействии знаков глубинных и поверхностных структур их языковых систем. Многоплановая проблема формирования культуры художественного контекста охватывает и включает в себя и вопросы строгого учета специфики различных видов и форм языкового взаимодействия единиц ХК [4, с. 87].

В известной мере ярко выраженную специфику представляют и характеры функционирования словесных единиц в просторах **максимально глубинных и поверхностных структур художественного контекста** при процессах детализации единиц описания, специфики объединения единиц, их представления, со сложными смысловыми внутренними лексическими оппозициями, организациями их инвентарной стихии, с развивающейся системой, способной порождать новые модели образований в пространстве этих синтаксических конструкций, формирующих особую информацию ХК в более художественно-доступные и обозримые для восприятия и оценки формы единиц их смысловых просторов и специфики разработок трансформационной грамматики.

Анализируя поэтические конструкции художественных контекстов рубайята, можно заключить, что материалы его контекстуальных построений по структурным характеристикам позволяют определить грамматический механизм его формирования, фиксировать общие признаки и частные черты единиц, специфику структурных типов моделей, внутреннее членение материалов на подклассы, при которых необходимо обращать пристальное внимание на определение возможностей использования различных единиц и установления способов формирования контекстуальной основы моделей.

Исследованный материал с такой своеобразной текстовой информацией, вызывающей интерес к изучению и определению специфики конкретных классов моделей художественных текстов с глубинными и поверхностными структурами, при детализации их описания выявляет синтезированные стимулы и реакции, возникающие в процессе воссоздания в контексте смысловых оттенков и их значений, изображаемых чувств, событий, явлений.

Таким образом, специфика формирования контекста художественной поэтики и прозы – это сложнейшая система формирования особо важных знаков, которые в разных контекстуальных условиях функционирования единиц контекста могут существенно различаться по своей структурной функции, определяя специфику смыслового контакта контекстуальных единиц, получающих в пространстве контекста произведения и коммуникации произвольной особо контекстуально – художественное формирование в их представлениях, получая экспрессивную, эмотивную, коммуникативную характерность и ценность. В контекстах ХП лингвокультура единиц, их представление имеет целью привить особые лингвистические навыки для представления восприятия художественно-образного мышления, пробуждая своеобразный интерес к лингво-художественному анализу контекста рубайята, учитывая реальное многообразие отношений единиц контекстов, существующих в их лингвокультуре:

*Он кас, ки ба хубон лаби хандон додаст,
Хуни чигаре ба дардмандон додаст,
Гар қисмати мо надод шодӣ, гам нест,
Шодем, ки гам ҳазорчандон додаст.*

*Кто губам прекрасным улыбку беспечную дал,
Кто в удел скорбящим печаль сердечную дал, -
Пусть он не дал нам счастья, - довольно с нас и покоя,
Ибо многим он слёзы и муку вечную дал (Омар Хайям).*

Для каждого образа, выделенного в контексте ХП, на глубоко образном и художественно содержательном, или контекстуально-экспрессивно-представленном уровне, с особой спецификой и особенностями их лексико-грамматической системы в рамках контекста ХП, специфично должна быть избрана четкая ориентация смыслового движения лексики контекста для формирования и раскрытия контекстуальных глубинных истоков в их художественно-образных обобщениях, сравнениях, оценках, представлениях и направлениях их формирования. Создавая условия для эмпатии глубинных, содержательных форм отражения и глубоко-художественных сентенций или специфики поверхностных форм представления характерностей единиц контекста, в многообразии типов их отношений, лексические единицы их контекста, знаки этих отношений устанавливают логические типы взаимодействия единиц, их понятий по содержанию и объёму информации, которые по смыслу и специфике информационных деталей соизмеримы со значением единиц контекста, в целом фиксирующих трактовку их отношений, отражая реальное многообразие типов и специфик данных взаимодействий единиц по характеру, однако находящихся в отношении соподчинения с общими для них понятиями. В этих сложных взаимодействиях знаков единиц, формирования контекста, информации их знаков и форм их представления должны быть соизмеримы со значением лексико-грамматических отношений, фиксирующих оппозиции знаков и типов их

взаимоконтакта. В области построения глобального художественно-образного контекста, их выделения, ориентированного на спецификацию и выявление специфических закономерностей формирования текста ХП, и в определении функциональной природы его знаков, как особой лингвоспецифически актуальной категории единиц и их конструкций, эти знаки охватывают формирование особого ряда специфик формирования контекстуальных вопросов, ранее изучавшихся в рамках поэтики и стилистики художественного контекста, порождая теорию внутренней семантической спецификации контекстуальных знаков. Обнаруживая четкие особенности закономерностей текстообразования их стилистики и канонов лингвистики единиц контекста, включая и значительное количество лингвоспецифических проблем текстообразования, в горизонты стилистики художественной литературы, своеобразно раскрывающих весомо четкие закономерности проблем их текстообразования, данные процессы инновационных организаций, существенно динамизируя грани соответствующих проблем, переключаясь из сферы стилистики контекста ХП к их лингвистике, их закономерностям, раскрывают внутреннюю специфику организации и положения единиц контекста, устанавливая процессы текстообразования, ориентируясь на выявление общих закономерностей строения, существенно-динамично охватывая четкие, но своеобразные лингвоспецифические и лингвокультурологические каноны стилистики и контекстуальной лингвистики. При этом, для понимания специфической природы данных проявлений и общих закономерностей строения разного класса свойств единиц контекста, возникает необходимость отражения и признания реального многообразия типов контекстуальных взаимодействий единиц, т.к. при таком подходе к изучению специфики оппозиции лексических единиц контекста определенное пространство находят себе среди иных форм и способов объединения и компоненты контекстуального пространства, их знаки, обладающие двучленными или многочленными лексико-грамматическими оппозициями и градуальными их отношениями.

Список использованной литературы:

1. *Да пребудет со мною любовь и вино. Рубайят.* - М.: Хранитель, 2007. – 352 с.
2. *Мировая классика. Омар Хайям. Рубайят.* – М.: Хранитель, 2007, 236 с.
3. *Фиш Р. Джалаледдин Руми.* — 2-е изд, — М.: Наука, 1985.— 267 с.
4. *Чернявская, И. С. Эстетическое воспитание школьников и культура слова: уроки вне-клас. чтения в нач. шк. / И. С. Чернявская.* — М.: Просвещение, 1982.- 112 с.
5. *Шедевры персидской поэзии.*- М.: ООО «Дом славянской книги», 2011.- 320 с.

Reference Literature:

1. *May Love and Wine Be with me. Rubaiyat.* - M.: Custodian, 2007. - 352 pp.
2. *World Classics. Omar Khayyam. Rubaiyat.* - M.: Custodian, 2007, - 236 pp.
3. *Fish R. Jaloludin Rumi.* – The 2-nd edition, - M.: Science, 1985, - 267 pp.
4. *Chernyavskaya, I.S. Aesthetic Upbringing of Schoolchildren and Word Culture: Lessons of Extra-Curricular. Reading at Primary School / I.S. Chernyavskaya.* - M.: Enlightenment, 1982. - 112 pp.
5. *Masterpieces of Persian Poetry.* - M.: Assos.LTD “The House of Slavic Books”, 2011. - 320 pp.

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

**УДК 80/81
ББК 81.2-3**

ТАНОСУБИ *Савринисо Ганизода, н.и.филол., дотсенти*
ФУНКЦИОНАЛИИ МАЪНО *кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи*
ДАР УНИВЕРБ *акад. Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ *Савринисо Ганизода, к.филол. н., доцент кафедры*
СООТНОШЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ *таджикского языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б.*
В УНИВЕРБЕ *Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

FUNCTIONAL *Savriniso Ganizoda, candidate of philological*
CORRELATION OF *sciences, Associate Professor of the Tajik language*
MEANING IN UNIVERB *department under the State Educational Institution*
“KSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan,
Khujand) E-MAIL: barakaeva-83@mail.ru

Калидвожаҳо: таносуби функционалӣ, универби сермаъно, тафсири маъноӣ, ҳиссаҳои темаву рема, базис ва аломати ономасиологӣ, воҳиди махраҷӣ, воҳиди асосноккунанда

Мақола ба таҳлили таносуби функционалии маъно дар универбҳои сермаъно баҳшида шудааст. Зимни таҳлили ономасиологии универбҳои сермаъно таносуби байни универбҳо ва тафсириҳои маъноии онҳо бо таъҷиб фарҳангҳои муътабар, маъноҳои аслию маҷозии ҷузъҳои универб, ифодаи категорияҳои ономасиологӣ, актуалӣ гардидани ҳиссаҳои темаву рема, ба амал омадани ассотсиатсияҳои маъноӣ баррасӣ шудаанд. Аз мақола бармеояд, ки дар ташиаккули маънои универбҳои сермаъно баъзан на як, балки ду ё якчанд воҳиди махраҷӣ истифода шуда, ҳатто гоҳо давоми мантиқии якдигаранд.

Ключевые слова: функциональная соотносительность, многозначный универб, семантическое толкование, тематическая и рематическая части, ономасиологический базис и признак, исходная единица, мотивирующая единица

Произведен анализ функциональной соотносительности семантики многозначных универбов. В ходе ономасиологического анализа многозначных универбов рассмотрены соотносительность универбов и их семантическое толкование с привлечением известных толковых словарей, прямые и переносные значения компонентов универбов, выражение ономасиологических категорий, актуализация тематической и рематической частей, возникновение семантических ассоциаций. Сделан вывод, что в образовании семантики многозначных универбов используется иногда не одна, а две или более исходные единицы, которые являются логическим продолжением друг друга.

Key words: functional correlation, polysemantic univerb, semantic interpretation, thematic and rheumatic parts, onomasiological basis and feature, initial unit, motivating unit

The article dwells on the analysis beset with a functional correlation of the semantics of polysemantic univerbs. In the course of the onomasiological analysis of polysemantic univerbs the author of the article considers the correlation of the latter and their semantic interpretation resorting to the well-known interpretational dictionaries, direct and figurative meanings of the components of univerbs, expression of onomasiological categories, actualization of thematic and rheumatic parts, emergence of semantic associations. In a nutshell, the author of the article comes to the conclusion that in the formation of the semantics of polysemantic univerbs, sometimes not one, but two or more initial units are used which are considered to be a logical continuation of each other.

Объекти тасвири функционалии типҳои сермаъноӣ воҳидҳои мебошанд, ки тафовут дар истифода аз онҳо бо гуногунии функсияшон ҳангоми сохта шудани матн шарҳ дода мешавад. Барои универб инъикоси воқеияти ғайризабонӣ бо воқеияти дохилизабонӣ, бо он хосиятҳои маъноиву синтаксисии воҳидҳои истехсолкунанда, ки ба объективӣ қардани онҳо қалб қарда шудаанд, ғайримустақим аст.

Сермаъноии универб ба маънои том шакли оддитарини ташаккули воҳидҳои мебошад, ки ҷудой ва алоқамандиашон ба ҷудой ва робитаи хусусиятҳои воҳидҳои истехсолкунанда ва маҷмӯи ин воҳидҳои вобаста аст. (2,76)

Баҳри тақвияти гуфтаҳои ғавқузқир чанд универби сермаъноро баррасӣ менамоем.

Дар универби пардасарой//саропарда 4 тафсири маъноӣ фароҳам омадааст:

1. хонаи муваққати аз хайма ва ҷодар (5, 736); хайма (3, 424);
2. андаруни хона, ҳарамсаро, шабистон (5, 236); нишемангоҳ (4, 210);
3. нағмасаро, муғриб (5, 536; 3, 162);
4. осмон (5, 536)

Таносуби байни универби пардасарой ва тафсири маъноии яқум нишон медиҳад, ки ҷузъҳои таркибӣ ба маънои аслии худ қар фармуда шуда, дар таркиби универб ҳиссаи тема (хона) ва ҳиссаи рема (ҷодар) базис ва аломати ономасиологиро ташкил намуда, дар он мубтадо ва пуркунандаи бавосита ақтуалӣ қардидаанд. Универб бошад, категорияи ономасиологии номи макнорӣ ифода мекунад ва бо категорияи ономасиологии темаи тафсири маъноӣ айният дорад.

Ба маънои дуҷуми «ҳарамсаро» соҳиб гаштани универбро яқе аз 10 маънои қалимаи қарда, ки «ҳарам, хонаи махсуси занон аст» (4, 32), тақозо менамояд, ки барои бой қардонидани захираи луғавии забон созмон дода шудааст. Инчунин дар забони тоҷикӣ ибораи сарои ҳарам ба маънои «хонае, ки дар он қанони подшоҳ истиқомат мекунанд, ҳарамхона» (4, 208) мавҷуд аст, ки шояд воҳиди маҳраҷии маънои дуҷуми универби мазкур бошад. Қайр аз ин, ба маънои «шабистон» низ универби пардасарой омадааст, ки он маъно аз қалимаи қарда сарчашма мегирад, зеро дар забони тоҷикӣ ибораи қардаи обнӯс маънои маҷозии «шаб»-ро дорад ва яқе аз воҳидҳои маҳраҷии маънои «шабистон» аст. Мутобиқи тафсири маъноии дуҷум дар универби пардасаро ҳам ҳиссаи тема ва ҳам ҳиссаи рема ифода ёфта, базис ва аломати ономасиологиро ташкил додаанд. Ҷузъи яқум ба маънои маҷозӣ ва ҷузъи

дуом ба маънои асли омадаанд. Универб бо ин маъно категорияи ономасиологии номи маконро ифода менамояд.

Дар равиши дарки маънои сеюми универб мушохида намудем, ки ягон аломати робитаи маъноӣ бо маъноҳои пешина мавҷуд нестанд, зеро дар универб бо маънои «мутриб, нағмасаро» ҳиссаҳои таркибӣ ба маъноҳои гуногун истифода шудаанд.

Дар ин универб маънои парда II, яъне омоними парда I– мақом, оҳанг, нағма, наво омадааст. Чунончи, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ибораҳои Пардаи Бӯсалик, Пардаи Дерсол, Пардаи Ёкут, Пардаи Рост, Пардаи Ушшоқ вучуд доранд (4, 32), ки номи мақомро ифода мекунанд. Сипас, семаи саро(й) дар айни замон на ба маънои «хона, чой» истифода шудааст, балки ба маънои «сурдан» аст. Ба ибораи дигар, дар назари аввал маънои сеюми ин универб бо маъноҳои дигар ба ҳам иртибот дорад, вале агар дақиқан назар афканем, мушохида мекунем, ки ҳарчанд маънои аслии чузъи «парда» тобиши фаръии маъноӣ пайдо кардааст, аммо чузъи «сароӣ» ба маънои «чой, манзил» набуда, балки асоси замони ҳозираи феъли «сурдан» мебошад. Аз ин сабаб, бо универби пардасароӣ шахсе дар назар дошта шудааст, ки яке аз он пардаҳои дар боло зикршударо месарояд.

Ба фикри мо, мувофиқи гуфтаҳои боло, бо маънои сеюм универби пардасароӣ аломатҳои омонимӣ зоҳир менамояд ва онро ҳамрадифи маъноҳои дигари универб шуморидан дуруст нест, ҳарчанд дар «Фарҳанги форсӣ» ҳамчун яке аз зермаъноҳои универб оварда шудааст.

Таносубан ба маънои зикршуда инчунин эҳтимол қардан мумкин аст, ки универб бо гуфтори синтаксисии «чое, ки мақом (парда) суруда мешавад» бошад. Дар ин ҳол низ маънои чузъҳо хусусияти омонимӣ дорад. Вале қайд қардан зарур аст, ки «дар системаи типҳои сермаъно чунин типе ба калимаҳои якмаъно мувофиқат дошта метавонад, ки мазмун он пурра ба таври манфӣ муайян қарда мешавад, зеро он ягонтои ташкилкунандаҳоро, ки онҳоро ҳамаи типҳои боқимондаи сермаъноӣ соҳибанд, фаро намегирад» (6, 102).

Воҳиди маҳраҷии универб бо маънои чорум «осмон» ибораи саропардаи афлок (4, 210; 5, 1849) мебошад, чунон ки байти зерин гувоҳӣ медиҳад:

Чанд чун гул зи ғамат чомаи чон чок занам,

Чанд отаи ба саропардаи афлок занам? (Сайидо, 4, 210)

Чунон ки бармеояд, дар байти боло калимаи осмон (саропардаи афлок) на ба маънои аслии «сипехр, фалак», балки ба маънои «сарнавишт, тақдир» (4, 926) омадааст. Ҳангоми ташаккули универб дар асоси ин воҳиди маҳраҷӣ ҳодисаи эллипсис чузъи муайянкунанда ба амал омада, чузъи муайяншаванда худ ифодакунандаи номи мафҳуми абстрактӣ гардидааст. Гузашта аз ин, яке аз маъноҳои калимаи парда, ки «уфук, осмон» мебошад (4, 32) дар айни замон ҳиссаи маъноии худро гузоштааст.

Бино ба гуфтаҳои боло, универби пардасароӣ вариантҳои луғавию маъноии макон ва ҳолатро ба ҳам мутобиқ гардонидаст.

Универби дигари сермаъноӣ шишадил дорои 2 маъно мебошад:

1. нозукдил (2.7, 593); 2. номард (3, 479).

Бо мақсади дарк намудани маънои универби мазкур лозим меояд, ки пеш аз ҳама, тафсири маъноии худи асосноккунандаҳоро аз луғатҳо орем: нозукдил – ҳассос, нармдил, зудранҷ (4, 865); номард – 1. нокас, нолоиқ, ноинсоф. 2. беғайрат, тарсонҷак (4, 868). Чунон ки дар боло қайд қарда будем, дар таркиби воҳидҳои асосноккунанда унсурҳои вучуд дошта метавонанд, ки дарёфти таносуби калимаи сохташуда ва

воҳиди синтаксисиро осон мегардонанд. Мисли ҳамин, калимаҳои «зудранч» ва «тарсончак»-и дар тафсири маъноии калимаҳои нозукдил ва номард буда фикри моро ба он равона месозад, ки ибораи фразеологии «дил шикастан» ассотсиатсия шавад, зеро ки он бинобар фарогир будани маъноҳои унсурҳои дар боло зикршуда воҳиди маҳраҷии универб ба ҳисоб меравад. Муқоиса кунед: дил шикастан – а) ранҷонидан, дил озурда кардан, хафа ва маҳзун кардан.

Дили зербадастон набояд шикаст,

Мабодо, ки рӯзе шавӣ зердаст (Саъдӣ, 4, 372).

б) ҳаросидан: рӯҳафтада шудан.

(Ҷабраил) сарҳои эшонро ба Суғд бурд, то дили сапедҷомағони Суғд бишканад («Таърихи Наршаҳӣ», 4, 372).

Чунон ки аз тафсириҳои ибораи дил шикастан бармеояд, дар ташаккули универби шишадил ба маъноии «нозукдил» маъноии якуми он ва дар ташаккули маъноии «номард» маъноии дуҷуми он ба сифати воҳиди маҳраҷӣ хизмат кардаанд. Алоқамандона бо ин нуқта, қайд кардан лозим аст, ки маҳз мавҷудияти ибораи дил шикастан калимаҳои дил ва шиша-ро бо ҳам наздик кардааст, зеро ҳар ду ҳам ба шикастан моиланд (зудшиканиии шиша ва нозукии дил). Маҳз ин ду чиз сабаб шудааст, ки чарағни ассотсиатсия ба амал омада, универби шишадил сохта шавад. Ин гуфгаро инчунин бо ибораи дигари фразеологии шишаи дил шикастан ба маъноии «дилшикаста шудан» (4, 593) тақвият додан мумкин аст ва қайд кардан мебояд, ки дар натиҷаи ҳодисаи эллипсис аз таркиби он феъли шикастан ихтисор шуда, универби шишадил ба вучуд омадааст, чунончи:

Мо ба хилофи орзу шишаи дил шикастаем,

Ранҷи абас барад фалак ин ҳама дар шикасти мо (Махфӣ, 4, 593).

Аз дидани рӯят дили оина фурӯ рехт,

Ҳар шишадида тоқати дидор надорад (Соиб, 4, 593).

Сипас, то ташаккул ёфтани универби шишадил бо маъноии якум се зинаи ассотсиатсия ба амал омадааст: а) шикаста шудани дил, б) зудшиканиии шиша, в) шикаста шудани шишаи дил.

Нисбат ба маъноии дуҷуми универби мазкур қайд менамоем, ки дар он калимаи дил на ба маъноии аслӣ, балки ба маъноии мачозии «рӯҳ», «хотир» (4, 370) истифода шуда, дар таносуб бо семаи шиша шахсеро ифода кардааст, ки рӯҳу ботинаш (мисли шиша) ноустувор аст.

Универби шишадил ба типии баҳувриҳӣ дохил мешавад, зеро базиси ономасиологӣ дар он берун аз таркиби ономасиологӣ ҷойгир шудааст ва худӣ қолаб аломатии ономасиологиро ифода мекунад. Бо ин универб категорияи ономасиологӣ аломатии шахс ифода шуда, ҷузъҳои муайяншаванда (тема) ва муайянкунанда (рема) дар универб актуалӣ гардидаанд.

Дар универби пойдом 4 маъно фароҳам омадааст:

1. дом (5, 69); навъе аз дом, ки барои сайд кардани ҷонварон ба кор мебаранд (4, 76).

2. домгоҳ (5, 691).

3. одаме бошад ё ҷонваре, ки ҷонварони паррандаро ба овоз ба сӯи худ кашад (3, 159); паррандае, ки сайёдон барои фиреб дода ба даст даровардани дигар паррандагон дар назди дом мебаранд (4, 76).

4. ҳалқае аз чарм, ки ҳар ду пой дар он кунанд ва бар дарахтҳои баланд чун дарахти хурмо ва ғайра раванд (5, 691).

Дар маънои якуми универби пойдом чузъи муайяншаванда ва дар айни замон ҳиссаи тематикиву базиси ономасиологӣ ба маънои асли истифода шуда, ҳиссаи маъноии аломати ономасиологӣ (пой) ва дар айни замон ҳиссаи рематикӣ, ки дар таркиби тафсири маъноӣ вучуд нашофта, дар таркиби универб дар чараёни калимасозӣ пайдо шудааст, ба тавассути иборои фразеологӣ пой бастан ба маънои «ба банд андохтан» (4, 67) муайян мегардад. Ба иборои дигар, дар натиҷаи эллипсис шудани феъли бастан семаҳои пой ва дом универб ташкил додаанд.

Ба сифати воҳиди махраҷии универби мазкур инчунин иборои пой дар гил, ба маънои «побандшуда, муқайяд, гирифтор» (4, 67) хизмат карда метавонад, зеро яке аз маъноҳои калимаи дом – «банд» буда, шояд аз таркиби калимаи побандшуда чузъи шуда ба ҳодисаи эллипсис дучор омада бошад ва барои ҷаззоб шудани калимаи нав ба ҷои калимаи банд калимаи дом-ро истифода карда бошанд, чунон ки дар байти зерин дида мешавад:

Дастӣ холӣ чӣ май ба ҷом кунад,

Пой дар гил чӣ сон хиром кунад? (Бедил, 4, 67).

Калимаи «хиром»-и мисраи дуҷуми байти боло фикри баённамудаи моро нисбат ба воҳиди махраҷӣ ҳисоб шудани иборои пой дар гил бо он тақвият медиҳад, ки ҷонварон дар натиҷаи (пояшон) гирифтори банд шудан аз хиромидан мемонанд.

Дар ин универб бо маънои якум категорияи ономасиологӣ базис ва тема айният дошта, предметро ифода менамояд.

Бо тафсири маъноии дуҷум – «домгоҳ» таносуби универби пойдом чунин аст, ки базиси ономасиологӣ (дом) ба маънои асли истифода шуда, категорияи ономасиологӣ маконро ифода менамояд ва бо категорияи универб як хел аст.

Барои муайян кардани он, ки чӣ тавр универби пойдом ифодакунандаи категорияи ономасиологӣ макон гардидааст, зинаҳои ташаккули маъноиро баррасӣ менамоем. Пеш аз ҳама, калимаи «домгузорӣ»-и тафсири маъноии дуҷуми универби пойдом моро водор менамояд, ки ҳамчун воҳиди махраҷӣ иборои дом ниҳодан ба маънои «дом ба замин густурдан барои дастгир кардани ҳайвонот ва мурғони шикорӣ» (4, 385) муқаррар карда шавад, зеро ифодаи «ба замин», дар навбати худ, маънои «ҷой, макон»-ро ифода менамояд. Далел бар ин гуфта ба калимаи дом ҳамроҳ шудани суффикси ифодагари макони предмет -гоҳ мебошад.

Иборои дастгир кардан бо иборои пой бастан ассотсиатсия шуда, сабаби ба ҳам таносуб пайдо кардани калимаҳои пой ва дом гардидаанд.

Чунон ки бармеояд, дар ташаккули маъноӣ универб баъзан на як, балки ду ё якчанд воҳиди махраҷӣ истифода шуда, ҳатто гоҳо давоми мантиқии якдигаранд.

Таносуби универби пойдом бо тафсири маъноии сеҷум аз ду таносуби болоӣ фарқ дорад, зеро дар ин маврид базиси ономасиологӣ (парранда) берун аз таркиби ономасиологӣ ҷойгир буда, ба тамоми таркиб баробар тааллуқ дорад ва ҳуди универб категорияи ономасиологӣ предметро ифода мекунад. Бо ин маъно чузъи таркибии тафсири маъноӣ – «фиреб дода» водор менамояд, ки ба сифати воҳиди махраҷӣ иборои по хӯрдан (киноя аз фиреб хӯрдан) муайян гардад, чунон ки дар байти зерин маъноро мушоҳида менамоем:

Ки беҳушӣ хуш аст аз ошиқ, аммо

На чандоне, ки аз гафлат хӯрад по. (Низомӣ, 4, 68).

Аз тафсири маъноии чоруми универби пойдом ҳам хиссаи тема ва ҳам хиссаи рема дар универб вучуд дошта, таркиби ономасиологии онро ташкил кардаанд ва худ универб категорияи предметро ифода менамояд. Дар он аз тафсири маъноӣ мубтадо ва пуркунандаи бевосита ақтуалӣ гардидаанд. Бояд зикр намуд, ки дар ин ҳол калимаи дом ба маъноӣ «ҳалқа» дар натиҷаи ассотсиатсияи маъноӣ аз рӯи монандии зоҳирӣ ва функсия, инчунин кӯчиши маъно бо калимаи пой бо роҳи вожгунаи сохторӣ калимаи нав сохтааст. Дар универби мазкур вариантҳои луғавию маъноии предмет ва макон мувофиқат кардаанд.

Дар нисбати универби сарпанча қайд менамоем, ки тафсирҳои маъноӣ ӯ зермаъноҳо чунон оварда шудаанд, ки гӯё ҳар яке давоми мантиқии яқдигаранд:

1. сари ангуштон (5, 1857).
2. панҷаи даст (3, 423; 5, 1857; 4, 211).
3. чангол (5; 4).
4. кудрат, зӯр (5; 4).
5. марди қавидаст, ки машқи зӯри панҷа расонида бошад; одами зӯр ва тавоно (4); дорой панҷаи кудрат (5).
6. даст ба гиребон шудан, чанг, ҷидол (4).
7. зулму тааддӣ; ситамгорӣ (4).
8. золим мардумозор (3, 4).

Дар тафсирҳои маъноии универби сарпанча калимаҳои универбро ташкилдиханда танҳо дар ду тафсири маъноии аввал мавҷуд буда, дар тафсирҳои дигар вучуд надоранд ва ба маъноӣ асли омадаанд. Калимаи сар дар тамоми тафсирҳо маъноӣ маҷозии «ибтидо, асос»-ро (4, 193) зоҳир менамояд, яъне он асоси зӯру қувват будани даст, асоси зулму золимӣ будани панҷа (даст)-ро ифода менамояд.

Маъноӣ сеюми универб аз иборай панҷа задан ба маъноӣ «даст задан ба чизе, бо часпидан ба чизе» сарчашма мегирад, зеро яке аз маъноҳои калимаи панҷа – «чангол», «даст» мебошад (4, 23):

*Дидӣ он қаҳқаҳаи кабки хиромон, Ҳофиз,
Ки зи сарпанҷаи шоҳини қазо гофил буд. (Ҳофиз, 4, 211).*

Маъноӣ дигари маҷозии калимаи панҷа – «тавоноӣ, иқтидор» дар тафсири маъноии чорум ва панҷум ба кор рафтааст, чунон ки байти зерин нишон медиҳад:

*Ҳофиз аз сарпанҷаи шиқи нигор,
Ҳамчу мӯр афтада шуд дар пой тил. (Ҳофиз, 4, 211).*

*Раҳо кун, то бияфтад нотаवоне,
Ки бо сарпанҷагон зӯр озмояд. (Саъдӣ, 4, 211).*

Дар асоси тафсири маъноии шашум ташаккул ёфтани универби мазкур аз иборай панҷа кардан сарчашма мегирад, ки маъноӣ «зӯрозмоӣ кардан, чанг кардан»-ро дорад:

*Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард. (Саъдӣ, 4, 24).*

*Ба ҳангоми сарпанҷа рӯбоҳи ланг,
Чӣ гуна ниҳад пой пеши паланг? (Низомӣ, 4, 211).*

Дар ин ҷо аз таркиби ибора феъли кардан эллипсис шуда, калимаи панҷа ба ҷузъи универб табдил ёфтааст.

Дар ташаккули универб бо маъноҳои ҳафтум ва ҳаштум ибораи панча афгандан, панча бартофтан ба маънои «зулму тааддӣ кардан, ситамгорӣ намудан» ба сифати воҳиди махраҷӣ хизмат мекунад, чунон ки байтҳо нишон медиҳанд:

Дар он марз, к-ин пири ҳушёр буд,

Яке марзбони ситамгор буд.

Ҳар нотававро, ки дарёфтӣ,

Ба сарпанчагӣ панча бартофтӣ. (Саъдӣ, 4, 24).

Яке подшоҳзода дар Ганча буд,

Ки ноаҳду нопоку сарпанча буд. (Саъдӣ, 4, 211).

Дар натиҷаи эллипсис шудани феълҳои афгандан ва бартофтан калимаи панча бо калимаи сар таносуб пайдо намуда, универб ташкил додаанд.

Дар таркиби ономасиологии универби сарпанча бо маъноҳои яқум ва дуҷум хиссаҳои темаву рема актуалӣ шуда, базис ва аломати ономасиологиро ташкил кардаанд ва универб категорияи ономасиологии предметро ифода менамояд. Бо маъноҳои боқимонда базиси ономасиологӣ берун аз таркиби ономасиологӣ ҷой гирифта, қолаби калимасозӣ аломати ономасиологиро ташкил додааст ва дар онҳо хиссаҳои таркибии универб вучуд надоранд. Танҳо тафаккури мантиқӣ ёрӣ расонд, ки дар асоси захираи луғавии забон маънои хиссаҳои таркибӣ барқарор карда шавад. Дар ин универб вариантҳои луғавию маъноии предмет, номи амал, шахс ва аломати он мутобиқат кардаанд.

Ҳамин тавр, мувофиқан ба маҷмӯи додашудаи калимаҳо системаи типҳои сермаъноӣ он вақт моҳият пайдо мекунад, ки ҳамаи типҳои ташкилдихандаҳо бо хусусиятҳои сохтории ин калимаҳо иртиботи мутақобила дошта бошанд. Бо системаи типҳои сермаъноӣ таснифи маҷмӯи калимаҳои мавриди тадқиқ ва муносибатҳои байни гурӯҳҳои ин калимаҳоро марбут кардан мумкин аст, ки бо ин роҳ амалӣ гардонидани системаи типҳо ба даст оварда мешавад.

Пайнавишт:

1. *Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике: Избранные труды. – М.: Наука, 1975.-559 с.*
2. *Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные труды по русскому языку. – М.: Изд-во Мин. прос. РСФСР, 1959. -С.419-442.*
3. *Муҳаммад Фиёсуддин. Фиёс-ул-лугот: Иборат аз се ҷилд/Таҳияи А. Нуров. –Душанбе: Адиб, 1977-1988.-Ҷ.1.- 1987.-480с.; Ҷ.2.-1988. -416 с.*
4. *Фарҳанги забони тоҷикӣ: Иборат аз ду ҷилд. –М.: Сов. энциклопедия, 1969.-Ҷ.1.- 951с.; Ҷ.2. -952 с.*
5. *Фарҳанги форсӣ/Таълифи Ҳасан Амид. – Чопи шашум. –Техрон, 1351.*
6. *Сахарный Л.В. Структура слова-универба и контекст // Словообразовательные и семантико-синтаксические процессы в языке: Межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 1977.- С. 27-37.*

References Literature:

1. *Vinogradov V.V. Explorations on Russian Grammar: Selected Works. - M.: Science, 1975. – 559 pp.*

2. Vinokur G.O. *Notes on Russian Word-Building // Selected Works on the Russian Language*. - M.: Publishing-house of the Ministry of Enlightenment of the Russian Soviet Federation Social Republic, 1959. - 419 - 442 pp.
3. Muhammad Ghiyosuddin. *Ghiyos-ul-Lughot: in three volumes / Prepared by A. Nurov*. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1977-1988.-V.1., - 1987. - 480 pp.; -V.2. - 1988, - 416 pp.
4. *The Dictionary of the Tajik Language.: in two volumes*. -M.: Soviet Encyclopedia, 1969.-V.1.- 951 pp .; -V.2. - 952 pp.
5. *Persian Dictionary/ Under the editorship of Hasan Amid*. - The sixth edition. -Tehran, 1351 hijra.
6. Sakharnyi, L.V. *The Structure of Word-Univerb and Context // Word-Building and Semantic-Syntactic Processes in a Language: Collection of Scientific Works of Various Higher Schools*. - Perm, 1977. - pp. 27 - 37.

УДК 80/81
ББК 81.2 Т-3

ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФИТОФОРНОЙ АНТРОПОНИМИИ ТАДЖИКОВ Хайдаров Шомат, к.филол.н., докторант
Института языка и литературы АН РТ
(Таджикистан, Душанбе)

ТАДҶИҚОТИ МУҚОИСАВИИ АНТРОПОНИМИЯИ ФИТОФОРИИ ТОҶИКОН Хайдаров Шомат, н.и. филол.,
докторанти Донишқадаи забон ва
адабиёти АУ ҶТ (Тоҷикистон, Душанбе)

TYPOLOGICAL RESEARCH OF PHITOPHORIC ANTHROPNYMU OF TAJIKS Khaidarov Shomat, candidate of philological
sciences, Doctoral student of the Institute of
Language and Literature under TR Academy
of Sciences (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: sameev_51@mail.ru

Ключевые слова: антропонимикон индоевропейских народов, таджикская антропонимия, фитофорные имена народов, фонд женских имён, частота употребления, образ изящных растений

На основе таджикского антропонимического материала анализируются фитофорные имена. Исследуется употребление названий цветов, трав и растений в антропонимиконе ираноязычных, тюркоязычных и некоторых индоевропейских народов. С применением сравнительно-сопоставительного и типологического метода выясняются состояние, распространение и употребление фитофорных имён в древности и современности у различных народов. Выявлено, что фитофорные имена у таджиков и у других народов в основном употребляются в фонде женских имен. Показано, что в восточной культуре был всегда в моде образ изящных растений, и эта традиция продолжается до сих пор. Сделан вывод, что многие имена собственные тесно связаны с цветами и другой растительностью и отражают традиции, обычаи, мировоззрение, мышление народов, живущих в разных регионах.

Калидвожаҳо: антропонимияи ҳиндуаврупоӣ антропонимияи тоҷикӣ, номҳои фитофории халқҳои гуногун, ганҷинаи номҳои занона, чандомад, образи гулҳои нафис

Дар мақола дар заминаи маводи антропонимия тоҷикон номҳои фитофорӣ ба таҳлил расидааст. Корбурду истеъмоли номи гулҳо, гиёҳҳо ва олами рустаниҳо дар ганҷинаи антропонимҳои мардумони эронизабону туркзабон ва халқҳои дигари ҳиндуаврупоӣ таҳқиқ гардидааст. Вазъу густириши ва доираи истеъмоли номҳои фитофорӣ дар замони қуҳан ва ҳозир, ба хусус дар миёни тоҷикон бо усули муқоисавӣ ва типологӣ ба таҳқиқ расидааст. Муайян ва муқаррар шудааст, ки номҳои фитофорӣ дар ҳазинаи номҳои тоҷикон ва халқҳои дигар асосан ва голибан дар ганҷинаи номҳои занона беитар мустаъмал будааст. Муайян гардидааст, ки дар фарҳанги мардуми ховарзамин, хосатан миёни мардумони эронизабон рустаниҳои зебову латиф дар ҳама давраҳои маъмул ва мӯд буда, ин раванд то қунун роҷ мебошад.

Key words: *anthroponymicon of Indo-European peoples, Tajik anthroponymy, phitophoric names of peoples, fund of feminine names, frequency of usage, image of exquisite plants*

The article presents an analysis of phitophoric names based on the Tajik anthroponymy material. The author researches the names of flowers, herbs and plants in the anthroponymicon of Iranian, Turkic and some Indo-European nations with an application of comparative-correlative and typological methods state, dissemination and use of phitophoric names in antiquity and contemporaneity are ascertained in reference to different people. It is elicited that phitophoric names both by Tajiks and other nations are used mainly in the fund of feminine names. It is shown that in Oriental culture the image of exquisite plants was always in vogue and this tradition has been lasting up to nowadays. The conclusion is made that many proper names are closely connected with flowers and other vegetation, they reflect traditions, customs, outlooks, thinking of peoples living in various regions.

Известно, что одной из тематических групп (или культурным кодом) антропонимии иранозычных народов, в том числе таджиков, являются фитофорные имена. Таджикские личные имена, как и личные имена других народов, – результат многовекового опыта номинации.

Известный ономатолог А.В. Суперанская справедливо отмечает, что фитоморфные имена – имена, мотивированные лексемами флоры, являются очень древними. На более ранних этапах они, как и зооморфные, были связаны с фетишизмом и тотемизмом, но позднее превратились в традицию, стали метафорой. Количество групп фитоморфных имен уступает зооморфным и качественно во многом зависит от природных условий страны и ономастических традиций. Например, на Востоке широко распространены женские имена, образованные от названий цветов: мака, лотоса, сирени, лилии, что нетипично для России. Среди древнерусских имен встречаются Берёза, Боб, Бурьян, Гриб, Дуб, Верба, Конопля, Редька, Репа, Хмель [29, с.13].

Выдающийся ученый В.Н. Топоров писал о роли растений в жизни человека и в его культуре: “Исключительная роль растений диких и особенно культурных в жизни человека способствовала мифологизации всего контекста, в котором выступают растения, начиная с земли... Символика плодородия, процветания, богатства, новой жизни, выраженная в растительном коде, проявляется в сюжетах о том, как в данной традиции научились выращивать растения...В разных традициях с растениями, порождающей их землей и общей идеей растительного плодородия связано огромное число божеств – Гея, Деметра, Персефона (и Кора), Дионис, Нарцисс, Гиацинт; Флора, Церера, Вирбий; Сома, Араньяни; Укко и др.” [34, с. 369].

Далее В.Н. Топоров отмечает: “Особый класс мифов и этнологических легенд объясняет появление и распространение культурных растений. Нередко их происхождение связывается с деятельностью культурного героя. Объектами мифологизации становятся не только сами растения, но и их корни, листья, а также те части, которые выражают quintэссенцию не только данного, но и вообще всех растений (цветы, плод, зерно, семя). Плод (фрукт) в различных мифологических традициях символизирует идею изобилия, плодородия, успеха, жатвы; в духовном плане - мудрость (в геральдике – счастье, удачу, мир и т.п.)” [35, с. 369].

Известный иранист, академик И.М. Стеблин-Каменский пишет: “Названия культурных растений принадлежат по большей части к числу слов культурного круга, или так

называемых культурных слов. Эти слова относятся к лексике языка, связанной с явлениями культуры, которым, как известно, свойственно распространяться из одной страны в другую” [25, с.10].

С древних времен для многих народов растительный мир служил источником появления имён. В языковой картине мировой ономастики национальные имена отражают особенности национальной культуры. По мнению антропонимиста Г.Р. Галиуллиной: “Антропонимическая лексика несет в себе более явный отпечаток жизни общества, его материальной и духовной культуры, семантика и функционирование которой чрезвычайно актуальны для данного языка, и она является материальной и духовной культурой именно данной лингвокультурной общности” [7, с. 5].

Мир цветов, трав и растений в разных уголках Востока, и особенно в горном Таджикистане, богат и разнообразен. И это, конечно, влилось в материальную и духовную жизнь народов, которые жили и живут в указанном регионе. Анализ антропонимии родственных и неродственных языков показывает, что указанный мотив особенно часто встречается среди женских имён, следовательно, он наиболее характерен для этой части антропонимической системы языка. Исследование таджикской и персидской антропонимии, а также антропонимии жителей Афганистана и Узбекистана показывает, что в фонде антропонимии ираноязычных народов, особенно у таджиков, часто встречаются имена, которые образованы от названий цветов, трав и других видов растительности с помощью различных суффиксов, антропоформантов и словообразующих лексем.

Известно, что женские имена символизируют красоту, величавость, горделивость, доброту, кротость, изящество, счастье, благородную любовь, скромность, радость, верность, почтение, возвышенность, благосклонность, щедрость, знатность, редкость, чистоту, элегантность, надежность, старание, искренность, праведность, величие, стройность и другие черты.

В данном исследовании в кратком изложении рассматриваются фитоморфные имена, представленные в исторической и современной антропонимии разных народов мира в сравнительно – сопоставительном и типологическом планах. Задействованы также данные по антропонимии таджиков - жителей различных городов и районов Таджикистана за 1871-2010, 1920-1980 и отдельно за 1987 год. Даны результаты статистического анализа фитофорных имен в виде частотного списка [36, 37, 38, 39, 40, 41].

Анализ собранного в разные периоды материала по антропонимии таджиков (в регионах Республики Таджикистан, в том числе в Аштском районе Согдийской области за 1920-1980 гг., в Пангазском сельском совете Аштского района за 1871-2010 гг.; в Пенджикентском, Айнинском районах и в городах Худжанде и Пенджикенте за 1987 г., в городе Душанбе за 1935-1940 и 1987 гг.; в городах Кулябе, Курган-Тюбе (ныне Бохтар) и в Пархарском, Дангаринском, Московском, Восейском, Ленинградском, Яванском, Куйбышевском, Колхозабадском, Вахшском, Кумсангирском, Пянджском, Кубодиёнском, Шартузском районах Хатлонской области за 1987 год выявил 612 единиц фитофорных имён. Из них 583 женских имени, а мужских – всего 29.

Какова же частота употребления тех или иных фитофорных женских имён в указанных регионах в названные периоды? По рангам и частотности первое место занимает имя Гулнора, которое употреблялось 554 раза. На втором месте – имя Гулбахор – 409, на третьем месте - имя Гулчехра, которое употреблялось 364 раза.

Далее идут имена: Санавбар – 363, Бунавша – 340, Гулрухсор – 297, Наргис – 296, Гулджахон – 217, Нилуфар – 217, Садбарг – 208, Гуландом – 204, Сарвиноз – 198, Наргиса – 192, Джумъагул – 178, Курбонгул – 166, Гулноза – 152, Сафаргул – 137, Райхона – 126, Гулсара – 120, Гулру – 113, Гулсунмох – 111, Гулнисо – 107, Рузигул – 100, Гулбиби – 93, Гулшан – 92, Гулдаста – 87, Шамъигул – 80, Раджабгул – 76, Идигул – 74, Курбонгул – 66, Мавджигул – 66, Гулрафтор – 65, Сабзина – 62, Гулистон – 61, Гулхумор – 60, Гулнигор – 57, Гулбарг – 56, Гулнор – 56, Шодигул – 52, Зайтуна – 50, Лолахон – 50 и т.д.

Частота употребления 90 единиц имён составляет от 49 до 10 раз, 449 единиц имён – от 9-ти до одного раза.

Рассмотрим по отдельности употребление женских фитофорных имён в антропонимиконе таджиков.

1. Часть женских имён образована от названий цветов: Азаргул – огненный цветок, Атиргул, Атригул – душистый цветок, Бунавша – фиалка: варианты этого имени – Бунавшамох, Бунавшахон; Гулгун, Гулгуна – алая, розовая (букв. “цвета цветка”); Гулноз – “грациозный цветок”: варианты – Гулноза, Гулнозахон, Гулнозхон; Гулнор – “гранатовый цветок”; Гулсуман – “цветок жасмина”; Гунчагул – “бутон розы”; Гулхина, Гулхино – “цветок хны”; Зарангиз – “нарцисс”; Заррагул – “маленький цветочек”; Заъфарон – “шафран”; Зебогул – “красивый цветок”; Лола, Лолагул – “тюльпан”, Лолазор – “луг, усеянный тюльпанами”; Майдагул – “маленький цветок”, Мушки – “чернокожая” (букв. “цвета мускуса”); Нано – “хна”, Наргис – “нарцисс”, Насрин – “дикий нарцисс”, Нилуфар – “лотос”; Пудина – “мята”; Райхон, Райхона, Райхонгул – “душистое растение, базилик”; Савсан, Сусан – “лилия”; Садбарг – “роза”; Себарга – “трилистник”; Сунбул, Сунбула – “гиацинт”; Ёсамин, Ёсуман, Ясамин – “жасмин” и т.д.

2. Часть женских имён связана с названием лекарственных трав, кустарниковых цветов, листьев и их характеристик: Баргак – “листочек”, Баргигул – “лепесток”, Гардигул – “цветочная пыльца”, Гуландом – “стан, подобный цветку”; Гулбарг – “розовый лепесток”, Гулбутта – “цветочный куст”, Гулгунча – “цветочный бутон”, Гулдаста – “букет”, Гулзор – “цветник”, Гулнигор – “лицо, подобное цветку”; Гулру, Гулруй – “с лицом, подобным цветку”; Дорчин – “корица”, Дастагул – “букет цветов”, Зайтун – “олива”, Зира – “зира (кумин)”, Навнихол – “молодое деревце”, Нордон – “зерно граната”, Парпи – “цитварный корень”, Пудина – “мята”, Сабза, Сабзак, Сабзагул, Сабзи – “зелень и цветок”, Себарга – “трилистник”, Талха – “название пустынного растения”, и т.д.

3. Часть имён связана с названием фруктовых деревьев и их плодов: Анор – “гранат”, Нордон – “зерно граната”. От названия *анор* образован ряд фитофорных женских имен. Например: Анора, Анорахон, Анорбиби, Аноргул, Анормо, Анорой, Анорхол, Анорхон, Анорджон, а также мужских имен: Анор, Анорали, Анорбой, Анормирзо, Анорджон; Анджир – инжир, Бодом – миндаль; женские имена – Бодомгул, Бодомой, Бодомхон, Гулбодом; Гелос – черешня: Гелосбону, Гелосби, Гелосхон; Геран – герань, Зардолу – абрикос. В памирских языках: Ношак – абрикос; Нок – груша, Олу, Олуболу – слива; Писта – фисташка: Пистагул, Пистанамо; Себ, Себак, Себхотун – яблоко, Хурмо – финик, хурма; Хурмогул, Хурмохон и т.д.

4. Часть имён связана с названиями декоративных растений. Например: Аргувон – багрянник, Арча – ель: Арча, Арчагул, Арчабек; Бедак – ива, Санавбар – сосна: Санавбара, Санавбарой, Санавбархон, Санавбарджон; Сандал – дерево с душистой древесиной,

сандал; Сарв – кипарис: Сарвина, Сарвинисо, Сарвиноз, Сарвиной, Сарвона; Чанор, Чинор – чинара (платан), Гулчинор; Шамшод – самшит: Шамшодхон, Шамшоджон и т.д.

5. Некоторые антропонимы образованы от названий зерновых культур и плодов. Например, от названия “арзан” – просо: Арзан, Арзангул; гандум – пшеница: Гандум, Гандумак, Гандумваш, Гандумгул, Гамдуми; мош – маш, чечевица: Мош, Мошак; наск – чечевица: Наск, Наскак, Наскдон; нахуд – нут (бараний горох): Нахуд, Нахудак; джав – ячмень: Джав, Джавдар, Джавпухт и т.д.

Следует подчеркнуть, что антропонимы, связанные с названиями растений, то есть фитофорные имена, также встречаются в различных письменных памятниках. Ономатолог Р. Шоев при исследовании ономастики, взятой из народного романа XII – XIII веков “Самаки Айёр” (1996), выяснил, что в этом произведении использовано 960 единиц антропонимов и топонимов, из них антропонимов - 793 единицы. Антропонимический фонд составляют 705 мужских имен и 87 женских [46, с. 8].

Р. Шоев, анализируя антропонимы из указанного произведения, пишет, что в нём наиболее многочисленны антропонимы, относящиеся к растительному миру, и формируют их в основном женские имена: Сандал (вечнозелёное дерево), Айлок (дерево), Шамшод (самшит), Санавбар (сосна), Сарв (кипарис), Руммон (гранат), Тамр (хурма), Абхар (жасмин, нарцисс), Райхон (базилик), Савсана (ирис), Сипандон (рута), Шамона (сорт небольшой душистой дыни) [46, с. 14].

Исследователь антропонимии таджиков южных районов Таджикистана М.Б. Аюбова [2; 3] в монографии “Антропонимия точикони навохии Шахритузку Кубодиён” приводит 391 фитофорное имя, которые употребляются в Шаартузском и Кубодиённом районах Республики Таджикистан [3, с. 32, 122, 126-128, 142-143, 155-156, 157-158, 160-168, 169-176].

В книге антропонимиста Л. Рузиевой “Семантический словарь таджикских имён” отражены 127 единиц общетаджикских фитофорных антропонимов [22, с. 36-39].

Известный иранист Д. Карамшоев в статье “Особенности памирских личных имён” [13, с. 263-285] пишет: “Среди личных имён определённое место занимают так называемые тотемные имена, обозначающие названия растений, цветов, животных и птиц (как исконные, так и заимствованные): Чушчак (шугнанское *чушч* означает “ячмень”, Риванд (шугнанское название разновидности гороха); Кахчавир, Кухчавир (по-шугнански “горная ромашка”), Савсан (таджикский ирис, лилия) [14, с. 282].

В этом исследовании Д. Карамшоев приводит ряд фитофорных имён памирцев. Перечислим их по алфавиту: Анджир (по-таджикски - инжир), Бедак (по-таджикски - ива), Гелос, Гилос, Гулос (по-таджикски - черешня), Гулбиц, Гулбуц (таджикское слово «гул» - цветок и шугнано-рушанское слово «буц» – детеныш, дитя), Гулдарбог (таджикское «гул» - цветок, «дар» – локативный предлог “в”, бог - “сад”; используется и как женское имя), Гулдартабак (таджикское слово «гул» - цветок, «дар» – локативный предлог “в”, араб. «табак» - блюдо, чаша), Гулдасташо (таджикское слово «гул» - цветок, «даста» - рукоятка, гулдаста - “букет цветов”, шох - “шах”), Зардак (шугн.-рушан. «зардак» – “морковь”), Ношак (шугн. “абрикос”), Олболу, Олубону (по-таджикски “вишня”), Пинджак (шугн. “пиндж” – “просо”), Риванд, Ривандак (шугн. название одного из сортов гороха), Себ, Себхотун (по-таджикски “яблоко”), Хацпирух (название цветка типа горной ромашки), Цахик, Цахикпах (по-рушански “дикий лук”), Чанор, Чинор (по-таджикски “чинара”), Чирифак, Чирифцак (шугнано-рушанское слово *чирифци*, *кирифци* – название

душистой травы типа сельдерея), Чушчак (по-шугнански “ячмень”, Шафтолу (по-таджикски “персик”) [14, с. 271-282].

Антропонимист Б.Ю. Хигир так пишет об именах таджиков: “В именах также отражалось созревание самых разнообразных растений (к примеру, имя Джав значит “ячмень”, или Джавпухт, что значит “ячмень созрел”) [42, с. 19-20].

Далее Б.Ю. Хигир продолжает: “Таджики до недавнего времени ещё называли детей Хошок, что значит “соллома”; Хокиро, что переводится как “дорожная пыль”; Пахол, что значит “ прошлогодняя трава ”. Но встречались имена, которые несут в себе более сложные ассоциации. К примеру, имя Гашниз означает листья кориандра (это особая приправа), или имя Лаблабу, что в переводе с таджикского значит “свекла”. А у одного жителя Бадахшана было шесть сыновей, имена которых означали растения: Бакило - “горох”, Загир - “лён”, Наск - “чечевица”, Джав - “ячмень”, Гандум - “пшеница”, Нахуд - “нут” (разновидность гороха) [42, с. 27-28].

Другой пример из Бадахшана: в одной семье сыновей назвали именами, которые означают только названия фруктов: Зардолу - “абрикос”, Шафтолу - “персик”, Олу - “вишня”, Олуболу - “слива”, Нок - “груша” и т.д. [10].

Антропонимист А.А. Кузьмина в работе “Современная персидская антропонимия” отмечает, что у иранцев фитофорные имена в основном встречаются у женщин. В частности, она приводит такие фитофорные антропонимы: Ābnus (букв. “черное дерево” - символизирует черные кудри); Argavān (букв. “багрянник”, “иудино дерево” - о румяных щеках); Peste (букв. “фисташка” - о пухлом ротике); Sarvi (sarv - “кипарис”) и Sarvñāz (букв. “вид кипариса” (о высоких и стройных); Narges (букв. “нарцисс” - о красивых потупленных глазах); Lale (букв. “тюльпан” - о розовых щеках); Houžan (букв. “сосна”), Senoubar (букв. “сосна”, “ель”, “пихта”); Šemšad (букв. “самшит”); Banafše (букв. “фиалка”); Susan (букв. “лилия”), Nilufar (букв. “кувшинка”); Nasrin (букв. “дикий нарцисс”); Nastaran (букв. “шиповник”); Sombol (букв. “гиацинт”); Lāden (букв. “настурция”); Minā (букв. “хризантема”); Yāsaman (букв. “жасмин”); Šammām (букв. “сорт дыни”); Nanā (букв. “хна”); Valut (букв. “дуб”) [15, с.14].

Фитофорные личные имена также встречаются в системе антропонимикона осетин. Антропонимист З.Г. Исаева приводит ряд примеров: Фэ́ткъуы - “яблоко”, Кендже - “укроп”, Дидинэ́т - “цветок”, Кэ́рдэ́г - “трава” и другие [12, с.172].

В армянском языке немало заимствованных имён, которые образовались от названий благовонных веществ и приправ, например Gulab, Mušk, Šahambar; от названий ягод, например: Gilas, Narinj, Хурма, и другие.

Армянский язык заимствовал из персидского большое число женских имён, среди которых значительное место занимают названия цветов. Это явление присуще почти всем народам, а богатому цветами Ирану – тем более.

Из персидского языка в армянский перешли личные имена с названиями особо культивируемых цветов: Aprsam - иранск. apursam, Banavša - перс. Bunavša, Yasmin - перс. Yāsuman, Zamba - перс. Zanbag, Nilipar - перс. Nilufar, Šahaspram - перс. Šāhaspram, Mexak - перс. Mexak, Narkis - перс. Narkis, Gulimisri - перс. Gulimisri, Yaxgul - перс. Yaxgul, и др.

Особенно много имён (свыше 100) образовано от слова “gul” - “роза” - vard [20, с.49-50].

Фитофорные имена также популярны у некоторых тюркоязычных народов. Эта тема в системе антропонимикона татар исследовались в ряде работ ономастологов, в том числе в работе Г.Ф. Саттарова-Муллиле [24 и др.], А.Г. Шайхулова [44; 45, с.16], Г.С.

Тимирхановой [32, с.16], Ф.Г. Вагаповой [5, с. 24], Г.Ф. Тимкановой [33, с. 17-18], Г.Р. Галиуллиной [6; 7; 8] и т.д.

Исследователь татарской антропонимии Г.Р. Галиуллина пишет: “Обожествление явлений природы сохранилось и в именах, образованных из названий (sic!) деревьев, растений, цветов” [8, с. 28]. Традиция использования в качестве имени названий флоры восходит к архаическим формам мифологии, где дерево представлялось священным символом верховного бога. Растения отождествляются с моментом рождения и смерти, являются символами человеческой жизни. В древнетюркском мифологическом представлении о мире, как и в мировых мифологических системах, мировое дерево выступает универсальной моделью пространства, связывающей три космические зоны: верхний, небесный мир, средний мир и нижний, подземный мир. Дерево, как и элементы растительного мира, выступает символом жизненной энергии, красоты, молодости, прочности и физической силы, выносливости. В.У. Махпиров отмечает, что антропонимиконе древних тюрков в небольшом количестве употреблялись личные имена, связанные с растительным миром: Çeçak - цветок, Çinag Çeçak - цветок чинары – женское имя; Jarpu terak - название дерева – мужское имя; Kamala Açar, Kamala Anantasri-Kamala - от санскритского «цветок лотоса», и другие [18, с. 192]. Впоследствии традиция использования в качестве личного имени названий флоры перешла и в тюркско – татарский язык: Байтирэк, Зэйкуак, Имэн, Имэнкол, Иштирэк, Алма, Йөзем, Өрек, Юке и другие. По утверждению А.Г. Шайхулова, “в подгруппе древних татарских и башкирских имён, в основе которых лежат названия деревьев, плодов, одно из больших объединений составляют имена, в основе которых лежат названия различных растений: Ахмуч – белый горький перец, Борай – пшеница, Борчак – горох, Камыш – камыш, Кабак – тыква, Тирэк – ивняк, Конбагыш – подсолнух и др.” [45, с.101; и др.]. «Активное использование названий флоры в качестве личных имён произошло после принятия ислама, и впоследствии такая группа имён образовала целое антропонимическое поле...» [7, с.107-108].

Исследователь личных имён нижегородских татар XX века Ф.Г. Вагапова также отмечает, что в указанном регионе употребляются фитофорные антропонимы Зайтуга, Зейтуна (оливковое дерево и плод), Рауза (цветущая поляна, сад), Ляля (тюльпан) [5, с. 24].

Антропонимист Г.Ф. Тимканова исследовала личные имена татар, проживающих в Тюмени в XX в., и также зафиксировала в этом регионе фитофорные имена: Флора – «растительный мир», Гульчачак - “роза”, Лаура – греч. “дерево лавр”, Зайтуна – араб. “оливковое дерево” [33, с.17-18].

Исследователи фамилий татар Ф.Л. Мазитова в работе «Историко-лингвистический анализ татарских фамилий» [1986, с. 15], фамилий татар г. Казани З.М. Хуснуллина [43, с. 12], фамилий татар г. Набережные Челны Г.С. Тимирханова [32, с. 16] зафиксировали фамилии, основы которых восходят к названиям растений: Агачев (агач - “дерево”), Ильма (Элмэ - “ильм”), Карама (карама - “вяз”), Каенов (каен - “береза”), Сарымсаков (сарымсак - “чеснок”) и др.

Надо отметить, что названия растений сыграли важную роль в развитии башкирской женской антропонимии. Эта тема отразилась в исследовании антропонимиста Р.А. Сулеймановой [27, с. 10]. Приводятся такие примеры: Гэлдэр (украшенная цветами), Гобанью (гол - цветок + банью - госпожа), Голсэсэк (гол / цветок/ + сэсэк /цветок/), Голсинэ (цветочница), Назгол (наз /нежность/ + гол /цветок), Роза (цветок), Фаягол (цветок), Наркэс (цветок), Айгол (ай /луна/ + гол /цветок/), Фиалка (цветок), Резеда

(цветок) и т.д. Башкирский антропонимист З.М. Раемгузина отмечает мужские и женские личные имена, образованные от названий растений, цветов, кустарников и т.д. Подгруппу, связанную с такими названиями представителей флоры, как имчн - “дуб”, йЖкч - “липа”, ухйчн - “липа без лыка”, алма - “яблоко”, хрхк - “орех”, талботақ (ива + сук), составляют имена собственные: Муйылбикч (черемуха + госпожа), Имчнбай (дуб + бай), Байтирчк (богатый + ива), Емешбикч (плод + госпожа), Емешбай (плод + богач), Фамыш (камыш); Мышар, Фолмышар (рябина); Етенбай (лён), Счскчбикч (цветок+госпожа), Алмабикч (яблоко), Сейчбикч (вишня), Бхрлхгчн (ежевика), БуУыян (анис), Мчрйен (бузина), Счрбибану, Счрбикамал, Счрбийбуан, Счрбич, Счрбиямал (счрби - акация), Фараһай (сосна), Фараһас (лиственница), Ххрмч, Ххрмчбикч (хурма) и др. [21, с.17].

Фитофорные имена также популярны у каракалпаков. Известный тюрколог Н.А. Баскаков пишет: “Из двухкомпонентных каракалпакских женских имён, имеющих широкое распространение, сочетание имя + *gül* - “цветок, роза” или, реже, *gül* + имя по своей продуктивности занимает одно из первых мест. Впрочем, элемент *gül* - “роза, цветок” в составе женских имён широко употреблён не только у каракалпаков, но и у других тюркских народов, главным образом проживающих на территории Средней Азии” [4, с.138].

Фитофорные имена также широко распространены у казахов. Казахские антропонимисты О.А. Султаньяев [28, с. 75], Г.И. Кульдеева [16, с. 13; 17, с. 23, 34, 41], З.Р. Жаненова [11, с. 8] отмечают, что в качестве мужских имён не встречаются названия фруктов, ягод, цветов. Так называют только девочек: *Alma* (яблоко), *Qaragat* “чёрная смородина”, *Asemgöl* “красивый цветок”.

Известный исследователь казахской антропонимии Г.И. Кульдеева подчёркивает: “Структурный тип казахского женского имени стремится к простоте, семантика - к интеграции с именниками разных народов республики”. Изменилась частотность использования антропоформанта “гуль” в казахских женских личных именах, а также его позиция в имени. Наиболее часто стало употребляться препозиционное положение антропоформанта “гуль” по отношению к основе имени. Например, если раньше чаще употреблялись имена типа Базаргуль, Жайнагуль и т.д., то сейчас – Гульжан, Гульмира и т.д. [17, с.46].

Указанный компонент “гуль” часто встречается в сложных женских именах у туркмен [1, с.77-78; 23].

Следует отметить, что названия роз и других цветов также встречаются в греческом, латинском, древнееврейском, испанском и других языках. В греческой антропонимии зафиксирован ряд имён: Антея - “цветочная, цветущая”, Анфима - “цветение”, Анфиса - “цветущая”, Евфалия - “пышно цветущая”, Ия - “фиалка”, Наркисса - “онемевший цветок, нарцисс, черноокая”.

Крупный специалист по ономастике А.В. Суперанская отмечает, что в греческих именах встречаются лексемы с растительными значениями, например амарант, амариллис, груша, дуб, кардамон, крокус, лавр, мирта, язам, сосна, тёрн [29, с. 13].

В латинской антропонимии: Виола, Виолетта - “фиалка”, Вергилий – римское родовое имя, предположительно переводится как “цветущая ветка”, Виридея - “растущая”, Иоланта - “фиалка”, Лавра - “лавровый венок”, Лаура - “лавровое дерево”, Роза – связано с названием цветка, Флора – связано с именем богини цветов и весны, переводится как “цветок”. Флорида - “окруженная цветами” [30; 31; 26].

В древнееврейских именах известны лексемы со значением мирты, лилии, пальмы. Использование этих лексем было ограничено, употреблялись они чаще всего в составе женских имён [29, с.13].

В славянском языке имя Камелия (южнославянского происхождения) образовалось от названия цветка, Купава – славянское имя, связано с названием кувшинки, Ярмила – славянское имя, означает «милая весна». Кроме растений как таковых, в антропонимии используются и названия их частей – Ветка, Корень, Кочан, Почка, Сук; греческие основы со значениями «виноградная лоза, колос, лепесток, лист, цветок» [30, с.13].

Испанские имена: Розалинда – в переводе означает “прекрасная роза”, “любимая роза”, Розита – в переводе означает “розочка, маленькая роза”. Имя болгарского происхождения Цветана означает “цветущая” и т.д. [30, 31; 26].

Надо отметить, что в составе фитофорных имён, особенно в конце имён, употребляется ряд компонентов и формантов. Например:

- **а:** Анора, Бибизайтуна, Бунафша, Бўстона, Гулазора, Гулбина, Гулгунча, Гулдаста, Гулдона, Гулёра, Гулзода, Гулзора, Гулида, Гулина, Гулиреза, Гулкада, Гулмехра, Гулмира, Гулмоха, Гулнигора, Гулноза, Гулнора, Гулнура, Гулоба, Гуловара, Гулреза, Гулруха, Гулрухсора, Гулрўза, Гулсара, Гулсина, Гулсора, Гулсума, Гулфара, Гулфиза, Гулфира, Гулхида, Гулчеҳра, Гулчина, Гулчамила, Гулшода, Гулшохида, Дона, Зайтуна, Наргиса, Нордона, Райхона, Сабза, Сабзина, Санавбара, Сарвина, Сарвона, Себарга, Сумана, Сумбула, Сунбула, Холдона, Шукфуа, Ясмина. Всего 59 раз.

-**бибӣ – бӣ:** Анорбибӣ, Анорбӣ, Асулбӣ, Гулбибӣ, Гулбӣ, Гулонбӣ, Гулсунбибӣ, Гулсунбӣ, Гулшанбибӣ, Гулшанбӣ, Зирабӣ, Ниҳолбибӣ, Райҳонбибӣ, Райҳонбӣ, Садбаргбӣ, Чаманбӣ – 17 раз.

-**бону:** Бунафшабону, Гулбону, Гуклсунбону, Сабзбону;

-**гул:** Авцигул – 1, Аноргул – 26, Арчагул – 2, Атиргул – 1, Атригул – 2, Ашўргул – 10, Баргигул – 49, Барфигул – 1, Басандагул – 1, Басаргул – 1, Басгул – 2, Бахтигул – 7, Баҳоргул – 4, Баҳригул – 3, Бибигул – 5, Боғгул – 1, Боғигул – 18, Бодомгул – 1, Бўригул – 2, Ғамзагул – 3, Ғунчагул – 12, -Давлатгул -1, Дастагул – 13, Дасторгул – 1, Донагул – 5, Доногул – 2, Зайнабгул – 4, Замирагул – 1, Заргул – 2, Заррагул – 30, Захрогул – 2, Заъфаргул – 1, Зебигул -2, Зебогул – 31, Зеваргул – 1, Зикагул – 3, Зирагул – 4, Зубдагул – 1, Зугдагул – 1, Зухрогул – 1, Идигул – 74, Ирисгул – 3, Исмигул – 1, Истадгул – 3, Истамгул – 2, Истигул – 1, Карамгул – 1, Кенчагул – 6, Қиёмгул – 1, Қиматгул – 17, Қурбонгул – 66, Лолагул – 6, Мавцигул – 66, Майдагул – 12, Майингул – 1, Майрамгул – 4, Манзарагул – 1, Марчонгул – 1, Махсумгул – 1, Маҳгул – 1, Маҳимнул – 4, Маҳингул – 11, Маҳрамгул – 1, Маҳсаргул – 1, Мевагул – 4, Мехмонгул – 4, Мехригул – 4, Меъроҷгул – 1, Момагул – 19, Момогул – 9, Мохгул – 3, Мохигул – 7, Мохирагул – 1, Моҳтобгул – 1, Муродгул – 11, Мухаррамгул – 1, Навдагул – 1, Наврўзгул – 3, Навчагул – 1, Нағзигул – 6, Назргул – 1, Назригул – 1, Намозгул – 1, Нарзигул – 3, Насригул – 1, Нисогул – 4, Нишонгул – 10, Нозигул – 19, Нозиргул – 2, Нозукгул – 2, Норгул – 4, Одинагул – 2, Ойгул – 5, Ойимгул – 32, Ойнагул – 1, Ойшагул – 1, Олимгул – 1, Орзугул – 39, Пайвастагул – 1, Пардагул – 4, Паригул – 9, Парчагул – 1, Равшангул – 1, Райҳонгул – 11, Рамзигул – 1, Рафогул – 3, Раҳмонгул – 2, Раҷабгул – 76, Раъногул – 41, Резагул – 5, Ризвонгул – 1, Розигул – 1, Роҳигул – 1, Рўзигул – 100, Рўшангул – 3, Рўшонгул – 1, Сабзагул – 22, Сабзигул – 3, Сабзинагул – 1, Сабогул – 1, Савдагул – 1, Савзонгул – 1, Савлатгул – 1, Савригул –

13, Савсангул – 3, Садафгул – 2, Садбарггул – 1, Садогул – 2, Саидагул – 2, Саидгул – 7, Сайбигул – 1, Сайдигул – 1, Сайлигул – 32, Сайригул – 5, Сайронгул – 3, Самангул – 1, Самадгул – 5, Сангигул – 17, Сарагул – 1, Сарҳадгул – 1, Сафаргул – 137, Саъбагул – 25, Севаргул – 1, Сорогоул – 16, Сумангул – 10, Сухангул – 2, Тағойгул – 4, Тасаллогул – 1, Тозагул – 38, Тоҷигул – 6, Тугмагул – 1, Тўйбигул – 1, Тўйгул – 19, Тўйдигул – 2, Тўтигул – 1, Тўхтагул – 2, Умригул – 1, Уразгул – 1, Файзигул – 49, Фарзонагул – 1, Хандонгул – 1, Химчагул – 4, Хирмангул – 1, Холгул – 1, Хонигул – 6, Хонимгул – 1, Хурмогул – 3, Хурсандгул – 5, Хушгул – 1, Ҳавасгул – 1, Ҳазоргул – 1, Ҳайитгул – 1, Ҳамешагул – 2, Ҳамзагул – 1, Ҳамрогул – 4, Ҳарамгул – 8, Ҳидогул – 4, Ҳиматгул – 1, Ҳошимгул – 1, Ҳуснигул – 31, Чамангул – 10, Чашмагул – 1, Чиндагул – 2, Чинигул – 9, Чаҳонгул – 15, Ҷиёнгул – 5, Ҷонигул – 2, Ҷумъагул – 178, Шабнамгул – 1, Шамъигул – 80, Шарифгул – 17, Шаробгул – 2, Шахдигул – 1, Шаҳригул – 22, Шахтонгул – 1, Шаббонгул -1, Ширингул – 8, Ширмоҳгул – 1, Шифогул -2, Шогул -2, Шодигул – 52, Шоҳингул – 4, Эронгул – 1. Всего 203 раза.

-мох/-мо: Анормо – 16, Бунавшамоҳ – 8, Гулдастамоҳ – 3, Гулзимо – 1, Гулзирамоҳ – 1, Гулзиямо – 26, Гулзодамоҳ – 1, Гулинамоҳ – 1, Гулмермо – 1, Гулмоҳ – 22, Гулнорамоҳ – 1, Гулнурамоҳ – 1, Гулсарамоҳ -3, Гулсуммо – 5, Гулсунмоҳ – 111, Гулхинамо – 2, Гулҳичамоҳ – 2, Гулчехрамоҳ – 16, Гулширмоҳ – 1, Зирамоҳ – 2, Сабзамоҳ – 4, Сабзинамоҳ – 1, Савримо – 1. Всего 24 раза.

-нисо: Баргинисо – 1, Гулбанисо – 1, Гулбаргнисо – 1, Гулинисо – 2, Гулнисо – 107, Гулфинисо – 1, Донанисо – 3, Зиранисо -1, Сарвинисо – 2. Всего 9 раз.

-ой: Анорой – 6, Баргиной – 4, Бибигулой – 1, Бодомой – 1, Бўстоной – 18, Гулбарой – 3, Гулистоной – 1, Гулнорой – 1, Гулой – 4, Гулпарвиной – 2, Гулсуной – 23, Гулчиной – 1, Гулшаной – 9, Зироатой – 3, Наргисой – 2, Насриной -1, Ниҳолой – 4, Райҳонной – 4, Савсанной – 1, Садбаргой – 3, Санавбарой – 2, Сарвиной – 1, Чанорой – 5, Ҷамбиллой – 2. Всего 24 раза.

-он: Гулруҳон – 9, Гулхарон – 1, Гулхиромон – 1, Заъфарон – 2. Всего 4 раза.

-хон: Анорахон – 1, Анорхон – 11, Бодомхон – 1, Бунафшахон – 3, Бўстонхон -2, Гелосхон – 1, Гулафрўзхон -1, Гулбахорхон – 1, Гулзодахон – 1, Гулистонхон – 1, Гулмирахон – 1, Гулнозахон – 2, Гулнозхон – 3, Гулнорахон – 5, Гулпорахон – 1, Гулрўхон – 9, Гулрўяхон – 2, Гулфирахон – 1, Гулхон – 3, Гулчехрахон – 4, Гулшодхон – 1, Донахон – 29, Зироатхон – 2, Лолахон – 50, Наргисахон – 9, Наргисхон – 2, Нилуфархон – 2, Нордонахон – 1, Олмахон - 27, Розахон – 1, Санавбархон – 17, Флорахон – 1, Всего 32 раза.

-чон: Анорчон – 11, Гулнозаҷон – 1, Гулрўзҷон – 1, Гулрўҷон – 1, Гулфурузҷон – 1, Гулшарафҷон – 1, Донаҷон – 1, Санавбарҷон – 1. Всего 8 раз.

Анализ перечисленных антропонимов показывает, что наиболее популярным и часто встречающимся словом в структуре двухкомпонентных и трёхкомпонентных женских имён является “гул” - “роза, цветок”, придающее имени эмоциональный, ласкательный оттенок. Слово “гул” в отдельности, без соединения с другими компонентами, также используется в качестве самостоятельного женского имени. Но данное явление не очень распространено. Например, согласно собранному нами материалу, в период 1871 – 2010 годов в Аштском районе Согдийской области Республики Таджикистан антропоним Гул использован однократно в поссовете Шайдан и джамоате (сельсовете) Камышкуртан (ныне Мехробод).

Наиболее популярным становится использование слова “гул” в качестве компонента сложной структуры женских имён ираноязычных народов. Подобное мы наблюдаем у таджиков. Необходимо подчеркнуть, что описываемый компонент в составе мужских имён употребляется в небольшом количестве. Подобный способ словообразования мужских имён можно отнести к пассивным.

В общетаджикском антропонимическом фонде слово “гул” зафиксировано в начале 700 и в конце 625 женских имён [9; 19].

Этот компонент также часто встречается в антропонимиконе тюркоязычных народов. Исследователь татарской антропонимии Г.Р. Галиуллина в работе “Татарские личные имена в контексте лингвокультурных традиций” пишет: “Гул /цветок, роза/”. Данный компонент персидского происхождения участвует в образовании огромного количества женских имён. Компонент “гул” служит показателем женского рода, так как он используется в образовании исключительно женских имён [7]. Н.А. Баскаков, говоря о том, что “наиболее популярным и часто встречающимся в структуре каракалпакских сложных имён элементом, отражающим эмоциональный, ласкательный оттенок, является слово “гуль”, замечает, что данный элемент широко употребителен не только у каракалпак, но и других тюркских народов” [4, с.138]. Для иллюстрации популярности данного компонента в антропонимической картине мира татар в XX веке приведём статистические данные по четырём хронологическим срезам. В контрольном срезе 1900 – 1910 гг. проанализировано 136 двусоставных личных имён (66,4% от общего количества имён), которые обслуживают 842 носителя. Компонент “гөл” используется в обеих позициях и обслуживает в препозитиве 35 носителей, что составляет 4,2% от всех носителей двусоставных имён, в постпозитиве – 17 носителей (2%). В отрезке двусоставных имён за 1941 – 1950 гг. данный компонент обслуживает в препозитиве – 35 носителей (12,5%), в постпозитиве – 8 (2,9%). В хронологическом срезе 1991 – 1998 гг. двусоставных личных имён – 98 (10,2% от общего числа анализируемых имён), имяносителей – 208. Данный антропоформант обслуживает в препозитиве – 23 носителя (11%), в постпозитиве – 33 носителя (15,9%). В отрезке 1999 – 2007 гг. из 598 имён двусоставные составляют всего 45 единиц (7,5% от общего количества анализируемых имён). Частотность компонента *гуль* несколько уменьшилась и составляет в препозитиве – 9, в постпозитиве – 3 единицы [7, с. 163].

Далее исследователь отмечает, что в тюрко – татарской культуре имянаречение с использованием компонента *гуль* восходит к древнетюркской традиции [4, с. 16].

Таким образом, лингвистические, сравнительно – сопоставительные, типологические аспекты анализа личных имён у разных народов мира наглядно показывают, что многие имена тесно связаны с цветами и другой растительностью. Имена собственные отражают традиции, обычаи, мировоззрение, мышление народов, живущих в разных регионах. Из лингвокультурологического, лингвогеографического и лингвостатистического наблюдения за личными именами разных народов становится ясно, что наречение людей именами, связанными с цветами, травами и др. растениями, более характерно для народов Востока, особенно ираноязычных.

Список использованной литературы:

1. Аннакльчев Ш. Мотивы выбора имён у туркмен /Ш. Аннакльчев// Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. – М.: Наука, 1970. – С.203.

2. Аюбова М.Б. Антропонимия таджиков Шаартузского и Кубодиёнского районов (личные имена): автореф. дисс....канд. филол. наук/М.Б. Аюбова. – Душанбе, 2002. – 20 с.
3. Аюбова М.Б. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Кубодиён (Номҳои ашхос) /М.Б.Аюбова. - Душанбе: Эр-граф, 2013. – 192 с.
4. Баскаков Н.А. Элемент *gül* - “роза, цветок” в составе каракалпакских женских имён /Н.А. Баскаков// Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1978. – С. 138-143.
5. Вагапова Ф.Г. Историко - лингвистический анализ личных имён нижегородских татар XX века /Ф.Г. Вагапова: автореф. дис... канд. филол. наук / Ф.Г. Вагапова. – Казань, 2002. – 29 с.
6. Галиуллина Г.Р. Антропонимы в составе некоторых фитонимов и зоонимов татарского языка /Г.Р. Галиуллина// Ономастика Поволжья: материалы X Международной научной конференции, 12-14 сентября 2006 года. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2006. – С. 30-33.
7. Галиуллина Г.Р. Татарские личные имена в контексте лингвокультурных традиций /Г.Р. Галиуллина. - Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 2008. – С. 107-108; 162-167.
8. Галиуллина Г.Р. Татарская антропонимия в лингвокультурологическом аспекте: автореф. дисс. д-ра филол. наук /Г.Р. Галиуллина. – Казань, 2009. – 43 с.
9. Гафуров А.Г. Имя и история: об именах арабов, персов, таджиков и турков: Словарь /А.Г. Гафуров. – М.: Наука, 1987. – 221 с.
10. Гуламадишоев Ш.Ш. Антропонимы, основанные на именовании растений, в шугнанском языке /Ш.Ш. Гуламадишоев// Вестник педагогического университета имени С.Айни: Научный журнал: Серия филологии. – Душанбе: Ирфон, 2016. - №1-2 (68-69). – С. 119-124.
11. Жаненова З.Р. Историко-лингвистический анализ казахского антропонимикона 40-90-х годов XX столетия: автореф. дисс. канд. филол. наук /З.Р. Жаненова. – Казань, 1994. – 17 с.
12. Исаева З.Г. К вычислению культурно-генетических страт в антропонимии (на материале осетинского именника) /З.Г.Исаева// Ономастика. Типология. Стратиграфия. –М.: Наука, 1988. – С. 166-182.
13. Карамшиев Д. Особенности памирских личных имён /Д.Карамшиев// Памироведение. – Душанбе: Дониш, 1985. – Вып. 2 – С. 263-285.
14. Карамшиев Д. Памирские имена /Д.Карамшиев// Ономастика. Типология. Стратиграфия. –М.: Наука, 1988. – С. 247-262.
15. Кузьмина А.А. Современная персидская антропонимия. Личные имена: автореф. дис. канд. филол.наук /А.А. Кузьмина. – М., 1985. – 19 с.
16. Кульдеева Г.И. Антропонимия казахов г. Кзыл-Орды и его окрестностей (на материале личных имён) /Г.И.Кульдеева : автореф. дисс. канд. филол. наук. – Казань, 1994. – 17 с.
17. Кульдеева Г.И. Антропонимическая система современного казахского языка /Г.И.Кульдеева : автореф. дисс. д-ра филол. наук. – Казань, 2001. – 58 с.
18. Махпиров В.У. Имена далёких предков /В.У. Махпиров. - Алматы: Ин-т востоковедения МН АН РК, 1977.
19. Махсутшо М. К вопросу об образовании фитофорных имён // Вестник Таджикского национального университета: Научный журнал: Серия «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. - №4/7 (180). – С.112-115.

20. Налбандян Г.М. Армянские личные имена иранского происхождения (культурно-историческое, этимологическое исследование): автореф. дисс. д-ра филол. наук/Г.М. Налбандян. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1971. – 53 с.
21. Раемгузина З.М. Башкирский антропонимикон в свете языковой картины мира: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук /З.М. Раемгузина. – Уфа, 2009. – 30 с.
22. Рузиева Л. Семантический словарь таджикских имён /Л. Рузиева. - Душанбе, 2005. – 52 с.
23. Сапарова Г. Женская антропонимия туркмен Хасарли /Г. Сапарова // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С. 77-78.
24. Саттаров-Муллиле Г.Ф. О чём говорят татарские имена? Полный толковый словарь татарских личных имён /Г.Ф. Саттаров-Муллиле. – Казань: Раннур, 1998. – 448 с.
25. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по лексике памирских языков: названия культурных растений – М.: Наука, 1982.
26. Стэффорд Д. Самая полная книга о выборе имени ребёнку: 40 000 лучших детских имён: Пер. с англ./Диана Стэффорд. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 510 с.
27. Сулейманова Р.А. Антропонимы современного башкирского языка и тенденции их развития: автореф. дисс. канд. филол. наук /Р.А. Сулейманова. – Уфа, 2006. – 25 с.
28. Султаньяев О.А. Об основах положительной экспрессии в казахских именах /О.А. Султаньяев// Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С.75.
29. Суперанская А.В. К проблеме типологии антропонимических основ /А.В. Суперанская// Ономастика. Типология. Стратиграфия. – М.: Наука, 1988. – С.8-19.
30. Суперанская А.В. Словарь русских личных имён /А.В. Суперанская -М.: Изд-во ЭКСМО, 2004. – 544 с.
31. Суперанская А.В. Словарь русских имён /А.В. Суперанская. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2005. – 448 с.
32. Тимирханова Г.С. Антропонимия татар города Набережные Челны Республики Татарстан в XX веке (на примере личных имён и фамилий): автореф. дисс. ...канд. филол. наук /Г.С. Тимирханова. – Казань, 2002. -23с.
33. Тимканова Г.Ф. Историко-лингвистический анализ личных имён татар г. Тюмени XX века: автореф. дисс. ...канд. филол. наук /Г.Ф. Тимканова. – Казань, 2005. – 23 с.
34. Топоров В.Н. Растения / Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т.: Гл. ред. С.А. Токарев /В.Н. Топоров. – М.: Советская энциклопедия. – 1982. Т.2. – С. 368-371.
35. Топоров В.Н. Роза / Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т.: Гл. ред. С.А. Токарев / В.Н. Топоров. – М.: Советская энциклопедия. – 1982. Т.2. – С. 386-387.
36. Хайдаров Ш. Частотный словарь антропонимии таджиков Айтского района / Ш.Хайдаров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 228с.
37. Хайдаров Ш. Статьи по антропонимии /Ш. Хайдаров. - Пермь: Форвард-С, 2001. – 168 с.
38. Хайдаров Ш. Именник. Около 38 000 имён ираноязычных народов /Ш.Хайдаров. – Пермь: Форвард-С, 2003. – 280 с.
39. Хайдаров Ш. Частотный словарь антропонимии таджиков Хатлонской области /Ш. Хайдаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 473 с.
40. Хайдаров Ш. Отражение весны, цветов и мира растений в антропонимии разных народов /Ш. Хайдаров// Известия АН РТ: отд. обществ. наук. – Душанбе: Дониш, 2011. - №1. – С. 118-121.

-
41. Хайдаров Ш. Фитофорные антропонимы разных народов // *Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика / Ш. Хайдаров. – Пермь: Изд-во “ОТ и ДО”, 2011. – С.59-65.*
 42. Хигир Б.Ю. *Восточные имена народов России /Б.Ю. Хигир. – М.: Яуза, Экмо, 2007. – 288 с.*
 43. Хуснулина З.М. *Историко-лингвистический анализ татарских фамилий г. Казани: автореф. дисс. канд. филол. наук/З.М. Хуснулина. – Казань, 2006. – 22с.*
 44. Шайхулов А.Г. *Татарские и башкирские личные имена тюркского происхождения: учебное пособие /А.Г. Шайхулов. – Уфа: Изд-во БашГУ, 1983.*
 45. Шайхулов А.Г. *Башкирские и татарские личные имена тюркского происхождения (семантический аспект лексико-тематической классификации) // Ономастика Поволжья: Межвузовский сборник научных трудов /А.Г. Шайхулов. – Саранск, 1986. – С.101.*
 46. Шоев Р. *Ономастика “Самаки Айёр”: автореф. дисс. ...канд. филол. наук /Р. Шоев. – Душанбе, 1996. – 23 с.*

Reference Literature:

1. *Annaklychev Sh. Motives of a Choice of Names by Turkmens // Sh. Annaklychev // Proper Names in Present, Past and Future. - М.: Science, 1970. - p. 203*
2. *Ayubova M. B. Anthroponymy of the Tajiks Living in Shaartuz and Kubodiyon Nokhiyas (Proper Names): Synopsis of candidate dissertation in philology // M. B. Ayubova. - Dushanbe, 2002. - 20 pp.*
3. *Ayubova M. B. Anthroponymy of the Tajiks Living in Shaartuz and Kubodiyon Nokhiyas (Proper Names).- Dushanbe, 2013. - 192 pp.*
4. *Baskakov N. A. Element **gul** - "rose, flower" in the Composition of Kara-Kalpakian Feminine Names // N. A. Baskakov // Onomastics of Middle Asia. - М.: Science, 1978. - pp. 138-143*
5. *Vagapova F. G. Historico-Linguistic Analysis of Proper Names Spread among Nizhegorodsky Tatars of the XX-th Century // F. G. Vagapova: synopsis of candidate dissertation in philology. - Kazan, 2012. - 29 pp.*
6. *Galiullina G. R. Anthroponyms in the Composition of some Phytonyms and Zoonyms in the Tatarian Language // G. R. Galiullina: Onomastics of the Areas Washed by the Volga: Materials of the X-th International Scientific Conference. September, 12-14, 2006. - Ufa: Publishing-House of Bashkirian State Pedagogical University, 2006. -pp. 30-33.*
7. *Galiullina G. R. Tatarian Proper Names in the Context of Linguo-Cultural Traditions // G.R. Galiullina. - Kazan: Publishing-House of Kazan University, 2008. - pp. 107-108; pp. 162-167*
8. *Galiullina G. R. Tatarian Anthroponymy in Linguo-Cultural Aspect: synopsis of candidate dissertation // G. R. Galiullina. Kazan, 2009. - 43 pp.*
9. *Gafurov A. G. Name and History: about the Names of Arabs, Persians, Tajiks and Tiurcs: Dictionary // A. G. Gafurov. - М.: Science, 1987. - 221 pp.*
10. *Gulamadshoyev Sh. Sh. Anthroponyms Based on Plant Nominations in the Shughnanian Language // Sh. Sh. Gulamadshoyev // Bulletin of the Pedagogical University named after. S. Aini: Scientific journal: Phylogy series. - Dushanbe: Cognition, 2016, NN1-2 (68-69). - pp. 119-124.*

11. Zhanenova Z. R. *Historico-Linguistic Analysis of the Kazakh Anthroponymicoan of the 40-ies - the 90-ies of the XX Century: synopsis of candidate dissertation in philology* // Z. R. Zhanenova. - Kazan, 194. - 17 pp.
12. Isayeva Z. G. *To Calculation of Cultural-Genetic Strata in Anthroponymy on the material of the Ossetian Collection of Names* // Z. G. Isayeva // *Onomastics. Typology. Stratigraphics.* -M.: Science, 1988. - pp. 166-182
13. Karamshoyev D. *Peculiarities of Pamir Proper Names* // D. Karamshoyev // *The Pamirs Studies.* - Dushanbe: Knowledge, 1985. - Issue 2. - pp. 263-285
14. Karamshoyev D. *Pamirs Names* // D. Karamshoyev. *Onomastics. Typology. Stratigraphics.* - M.: Science, 1988. - pp. 247 - 262
15. Kuzmina A. A. *Modern Persian Anthroponymy. Proper Names: synopsis of candidate dissertation in philology* // A. A. Kuzmina. - M., 1985 - 19 pp.
16. Kuldeyeva G. I. *Anthroponymy of the Kazakhs of Kzyl-Orda and its Vicinities (on the material of proper names)* // F. I. Kuldiyeva: synopsis of candidate dissertation in philology. - Kazan, 1994. - 17 pp.
17. Kuldiyeva G. I. *Anthroponymy System of Modern Kazakh Language* // G. I. Kuldiyeva: synopsis of doctoral dissertation. - Kazan, 2001. - 58 pp.
18. Mahpirov V. U. *The Names of Remote Ancestors* // V. U. Mahpirov // *Alma-Ata: Institute of Oriental Studies under Kazakh SSR Academy of Sciences*, 1977
19. Makhsutsho M. *To the Question of Phitophoric Names Formation* // *Bulletin of the Tajik National University: Scientific Journal. "Philology" Series*. - Dushanbe: Sino, 2015, N4/7 (180). - pp. 112-115
20. Nalbandyan G. M. *Armenian Proper Names of Iranian Origin (cultural-historical, etymological exploration): synopsis of doctoral dissertation in philology* // G. M. Nalbandyan. - Tbilisi: Publishing-house of Tbilisi University, 1971. - 53 pp.
21. Raemguzhina Z. M. *Bashkirian Anthroponymicon in the Light of Language World Picture: synopsis of doctoral dissertation in philology* // Z. M. Raemguzhina. Ufa, 2009. - 30 pp.
22. Ruziyeva L. - *Semantic Dictionary of Tajik Names* // L. Ruziyeva. Dushanbe, 2005. - 52 pp.
23. Saparova G. *Feminine Anthroponymy of Hasarli Turkmens* // G. Saparova // *Anthroponymics.* -M.: Science, 1970. - pp. 77-78
24. Sattarov-Mulille G. F. *What Do Tatarian Names Tell about? Complete Interpretation Dictionary of Proper Names* // G. F. Sattarov-Mulille. - Kazan: Rannur, 1998. -448 pp.
25. Steblin-Kamensky I. M. *Essays on the Lexicon of Pamirs Languages: Nominations of Cultivated Plants.* - M.: Science, 1982
26. Stafford D. *The Completest Book Helping to Choose a Name for a Child: 40000 Best Children's Names: translation from English* // Diana Stafford. M.: Astrel, 2007. - 510 pp.
27. Suleymanova R. A. *Anthroponyms of Modern Bashkirian Language and Tendencies of their Development: synopsis of candidate dissertation in philology* // R. A. Suleymanova // - Ufa, 2006. - 25 pp.
28. Sultanyayev O. A. *On the Foundations of Positive Expressiveness in Kazakh Names* // O. A. Sultanyayev // *Anthroponymics.* -M.: Science, 1970. - p. 75
29. Superanskaya A. B. *To the Problem of the Typology of Anthroponymical Grounds* // A. B. Superanskaya. *Onomastics. Typology. Stratigraphics* // M.: Science, 1988. - pp. 8-19
30. Superanskaya A. B. *The Dictionary of Russian Proper Names* // A. B. Superanskaya - M.: ECSMO, 2004. - 544 pp.

-
31. Superanskaya A. B. *The Dictionary of Proper Names* // A. B. Superanskaya // - M.: ECSSMO, 2005 - 448 pp.
 32. Timirhanova G. S. *Anthroponymy of Tatars Living in the Town of Naberezhnyye Chelny of Tatarstan Republic in the XX-th Century (on the examples of first names and family ones: synopsis of candidate dissertation in philology* // G. S. Timirhanova - Kazan, 2002. - 23 pp.
 33. Timkanova G. F. *Historico-Linguistic Analysis of Tatars' Proper Names of Tyumen-City in the XX-th Century: synopsis of candidate dissertation in philology* // G. F. Timkanova. - Kazan, 2005. - 23 pp.
 34. Toporov V. N. *Plants // Myths of the Peoples of the World: Encyclopedia. In two volumes: Editor-in-chief: S.A. Tokarev // V. N. Toporov. - M.: Soviet Encyclopedia. - 1982. V.2. - pp. 368-371*
 35. *Ibidem. Rose. - pp. 386-387*
 36. Khaydarov Sh. *Frequential Dictionary of the Anthroponymy of the Tajiks Living in Asht Nokhiya* // Sh. Khaydarov. - Dushabe: Knowledge 2001. - 228 pp.
 37. Khaydarov Sh. *Articles on Anthroponymy* // Sh. Khaydarov. - Perm: Forward - C, 2003. - 168 pp.
 38. Khaydarov Sh. *Collection of Proper Names. About 38 000 Names of Iranian Peoples* // Sh. Khaydarov. - Perm: Forward-C, 2003. - 280 pp.
 39. Khaydarov Sh. *Frequential Dictionary of the Anthroponymy of the Tajiks Living in Khatlon Viloyat* // Sh. Khaydarov. - Dushanbe: Cognition, 2007. - 473 pp.
 40. Khaydarov Sh. *Reflection of Spring, Flowers and Plants World in Anthroponymy of Different Peoples* // Sh. Khaydarov // *Tidings of TR AS: department of social sciences. - Dushanbe: Knowledge, 2011, N1. - pp. 118-121*
 41. Khaydarov Sh. *Phitorophic Anthroponyms of Different Peoples // Anthroponymics. Toponymy. Ethnosociolinguistics* // Sh. Khaydarov. - Perm: Publishing-House "FROM and UP TO", 2011. - pp. 59-65
 42. Highir B. Yu. *Oriental Names of the Peoples of Russia* // B. Yu. Highir. - M.: Yauza, ECSSMO, 2007. - 288 pp.
 43. Husnulina Z. M. *Historico-Linguistic Analysis of Tatarian Family Names Spread in Kazan: synopsis of candidate dissertation in philology* // Z. M. Husnulina - Kazan, 2006. - 22 pp.
 44. Shaikhulov A. G. *Tatarian and Bashkirian Proper Names of Turkic Origin: manual* // A. G. Shaikhulov. - Ufa: Publishing-house of Bashkirian State University, 1983.
 45. Shaikhulov A. G. *Tatarian and Bashkarian Proper Names of Turkic Origin (Semantic Aspect of Lexico-Thematical Classification // Onomastics of the Volga Littoral Areas: Inter higher Schools Collection of Scientific Works* // A. G. Shaikhulov // - Saransk, 1986. - p. 101
 46. Shoyev R. *Onomastics of "Samaki Ayor": synopsis of candidate dissertation in philology* // R. Shoyev. - Dushanbe, 1996. - 23 pp.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ 07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Раҳимов Н. Т. Саҳми муҳаққиқони хориҷӣ дар таҳқиқи Саразм</i>	<i>5</i>
<i>Турсунов Б. Р. Героическая оборона крепости Махрам и ее значение в истории Кокандского ханства.....</i>	<i>13</i>
<i>Пулотова М.М. Мухаммад Сайфиддинович Осими на посту министра просвещения (образования) Таджикской ССР:1962-1965 гг.</i>	<i>20</i>
<i>Ҳусайнов М. С. Хусусиятҳои ташаққул ва рушди мақомоти ҳифзи муҳити зисти Вилояти Сугд дар даврони истиқлол.....</i>	<i>27</i>

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ 10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

10 01 03 Литература народов стран зарубежья.....	36
<i>Юлдошев А.Қ. Дар бораи маонии як рубоии устод Рӯдакӣ.....</i>	<i>36</i>
<i>Аъзамзод С. (Аъзамов С), Раҷабов Б. Нақди шеър дар баҳси ду шоир.....</i>	<i>44</i>
<i>Ризоева Р.Б. Таҳлили қиёсии тимсоли занон дар “Шоҳнома”-ҳои Абулқосими Фирдавсӣ ва Абӯмансур Саолибии Нишотурӣ</i>	<i>56</i>

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ 10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ

10 02 20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание .67	67
<i>Шокиров Т. С. Татбиқи қонуни забони давлатӣ дар қонунгузорӣ</i>	<i>67</i>
<i>Эгамназаров Ҳ.Ҳ. Об общенародном характере употребления некоторых терминов родства и их функционально-семантических особенностях в языках разного грамматического строя</i>	<i>75</i>
<i>Одинаев А. Вожаҳои куҳан дар низоми топонимикаи садаи миёнаи Кӯҳистони Масчоҳ..</i>	<i>85</i>
<i>Эшонқулова М.Б. Воситаи имплитсии ифодаи муносибатҳои сабаб ва натиҷа дар қолабҳои масдарӣ ва герундиалӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ</i>	<i>91</i>
<i>Исматуллоев Ҳ. О. Роҷеъ ба категорияи замони ҳозираи феъл дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ</i>	<i>97</i>
<i>Джумаева М.М. Многообразие типов отношений лексики между компонентами единиц структуры художественного контекста.....</i>	<i>105</i>
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии	115
<i>Ғанизода С. Таносуби функционалии маъно дар универб</i>	<i>115</i>
<i>Хайдаров Ш. Типологическое исследование фитофорной антропонимии таджиков.....</i>	<i>123</i>

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 Home History	5
<i>Rahimov N. T. The Contribution of Foreign Researchers into the Study of Sarasm</i>	5
<i>Tursunov B. R. Heroic Defence of Mahram Fortress and its Importance in the History of Kokand Khanate</i>	13
<i>Pulatova M. A. Muhammad Saifiddinovich Osimi at the Post of a Minister of Education of the Tajik SSR: 1962-1965</i>	20
<i>Husainov M. S. Peculiarities of Formation and Development of the Bodies for Environmental Protection in Sughd Viloyat</i>	27

10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 Literature of Foreign Countries Peoples	36
<i>Uldoshev A. K. On the Motive of One of Rudaki`s Rubai</i>	36
<i>Azamzod S. (Azamov S.), Rajabov B. Literary Critique in two Poets` Discussion</i>	44
<i>Rizoeva R. B. Comparative Analisis Beset with the Image of Women in "Shoh-Name" by Abulkosim Firdawsi and Abumansur Saolibi Nishopui</i>	56

10 02 00 LINGUISTICS

10 02 20 Comporative, Historical and Typological Linguistics	67
<i>Shokirov T. S. Inculcation of the Law on the State Language into Legislation</i>	67
<i>Egamnazarov H. H. On General Character of Use of some Kinds of Terms Designing Relationship and their Functional-Semantic Peculiarities in Languages of Different Grammatical Structures</i>	75
<i>Odinayev A. Ancient Words in the System of Toponyms Spread in Sadai Miyona Area Referring to Mountainous Matcha</i>	85
<i>Eshankulova M. B. Implicit Means of Expressing Cause-Effect Relations in Infinitive and Gerundial Constructions in English and Tajik Languages</i>	91
<i>Ismatulloev H. O. Some Considerations Beset with Present Tenses in English and Tajik Languages</i>	97
<i>Jumaeva M. M. Variety of the Types of Lexical Relationships between the Components of Structural in Belles-Lettres Text</i>	105
10 02 22 Languages of Foreign Countries Peoples of Europe, Asia, Africa, Natives of America and Australia	115
<i>Ganizoda S. Functional Correlation of Meaning in Univerb</i>	115
<i>Khaidarov Sh. Typological Research of Phitophoric Anthroponymy of Tajiks</i>	123

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризиавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҚТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология.
- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;
- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;
- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҚТ умуман ва минтақаҳои он;
- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмию тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҚТ.

Шартҳои нашри мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризи, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарияи амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;
- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;
- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳои, ки мақола, обзорҳо ва тақризиҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;
- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақризи оғох мекунад;
- мақола, обзор ва тақризиҳо ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;
- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;
- агар дар тақризи оид ба ислоҳу такмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои такмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;
- муаллиф маводи такмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.
- ҳайати таҳрир ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоию услубиро мусаҳҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;
- варианти барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шавад;
- мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияи мудаллал ирсол мекунад;
- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА ВМИФР идораи маҷалла ба онҳо тақризиҳоро пешниҳод мекунад.

***Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмӣ назариявии «Ахбори
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»
барои чоп ирсол мегарданд***

1. Барои чойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06) ва **10 00 00 – илмҳои филология** (рамзҳои 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22), ки қаблан дар ҳеч чой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои кори муқаррарӣ мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо)

- гунаи чопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғи зерин ирсол мешавад: 735700, ҶТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДҲБСТ, бинои асосӣ, утоқи 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғи сомона www.vestnik.tj

***Тибқи талаботи КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро
дарбар гирад:***

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- чакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари кор ва ҳулосаҳои асосие, ки навоари илмӣ корро дар бар мегирад;

- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегарданд);

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замиа мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқаррарзон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология** (шифры 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06); **10 00 00 – Филологические науки** (шифры 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 10-15 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК и ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;
- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;
- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities it is edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:
 - solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
 - an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
 - all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
 - articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
 - articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
 - If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
 - an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author’s answer on every item of remarks;
 - the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);
 - a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;
 - articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Federation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Articles (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarian Sciences)

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author's (authors') signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer's place of work;

- certificate from the place of studies (for post-graduates and master's degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63, site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- LBC index (to be located ibidem);

- author's last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral's degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master's degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-120 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);

- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.

- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with **GOST** (State Standard).

- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2020, №2 (83) 147 с.

Мухаррирон:
Шамурадова О.Б.
(мухаррири русӣ),
Балтина С.П.
(мухаррири англисӣ)
Мухаррири техникӣ:
Ҳақимхоҷаева М.К.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2020, №2 (83) 147 с.
Редакторы: Шамурадова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке),
Балтина С.П.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:
Хақимходжаева М.К.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2020, №2 (83) 147 pp.
Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts),
Baltina S.P.
(English texts)
Technical editor:
Khakimkhojayeva M.K.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармухаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии маҷалла дар сомонии www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Ба ҷопаш 11.06.2020 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Коғази офсет. Чопи офсет. 15,4 ҷ.ч.
Теъдоди нашр 420 адад. Супориши № 85. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Парки технологияи ДДХБСТ

Подписано в печать 11.06.2020 . Формат 84x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. 15,4 усл.
Тираж 420 шт. Заказ № 85. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Технологический парк ТГУПБП

Signed for printing 11.06.2020. Format 84x108/16. Paper offset, offset print. Circulation 420 copies.
Order #85. Price on contractual agreement

The publishing house "Dabir" under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1

The technological park under TSULBP

Напечатано согласно предоставленному редакцией оригиналу-макету